

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського
Кримський центр гуманітарних досліджень

Юрій БАРАБАШ

**ГОГОЛЬ У ЛІТЕРАТУРНІЙ СВІДОМОСТІ
УКРАЇНСЬКОГО ЗАРУБІЖЖЯ**
(Нариси сприйняття та інтерпретацій)

Нові Гоголезнавчі студії
Випуск 1 (12)

Новые Гоголеведческие студии
Выпуск 1 (12)

Сімферополь
2004

ББК 46.3.1

Б 24

Друкується за рішенням Ученої ради Кримського центру гуманітарних досліджень (протокол № 3 від 23 березня 2004 року)

**НОВІ ГОГОЛЕЗНАВЧІ СТУДІ
НОВЫЕ ГОГОЛЕВЕДЧЕСКИЕ СТУДИИ**

Редакційна колегія: Михед П. В. (відп. ред.), Абрамович С. Д., Воропаєв В. О., Казарін В. П., Кирилук З. В., Маєвська Т. П., Мацапура В. І., Ніколенко О. М., Федоров В. В.

В оформленні книги
викоростані малюнки
Олександра Лаврухіна (Москва)

Барабаш Ю.

Б 24

Гоголь у літературній свідомості українського зарубіжжя: Нариси сприйняття та інтерпретацій // Нові гоголезнавчі студії: Вип. 1 (12). – Сімферополь: Кримський Архів, 2004. – 128 с.

ISBN 966-572-554-8

Перший випуск Нових гоголезнавчих студій представляє монографію лауреата Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка 2004 року, доктора філологічних наук, Барабаша Ю. Я., яка присвячена аналізу гоголезнавчого доробку вчених і критиків української діаспори.

Розрахована на науковців, аспірантів, студентів та широке коло читачів, що цікавляться творчістю Миколи Гоголя.

ББК 46.3.1

Від головного редактора

Десять років минає з часу, як виникла ідея створення у Ніжині Гоголівського науково-методичного центру і видання «Гоголезнавчих студій». І перше, і друге нині вже в минулому. Я не виключаю можливості з'яви під звичною назвою нових видань, але це, як-то кажуть, маргінальний сюжет.

Ви тримаєте в руках дванадцятий випуск. Він має нову назву, новий дизайн. Не з нашої доброї волі це відбулось. Але, дякувати Богу, є люди, які розуміють, *хто* такий Гоголь.

Сьогодні «Гоголезнавчі студії» – це вже, не перебільшуючи, сторінка історії сучасного гоголезнавства, без урахування якої, мабуть, важко говорити про його повноту.

На новому етапі розвитку цього видання варто сказати добре слово про тих, хто допомагав у становленні і Центру, і «Студій». Це колишній ректор Ніжинського педагогічного інституту – Федір Степанович Арват, який, на відміну від нинішніх, розумів вагомість постаті Гоголя в історії світової культури.

Хочу виказати глибоку вдячність Дмитру Сергійовичу Наливайку, Вадиму Леонтійовичу Скуратівському, Володимирі Олексійовичу Воропаєву, які від початків підтримали «Студії» і сприяли їх утвердженню в науковому світі. Маю сказати слова вдячності тим, хто допомагав вишукувати кошти на видання. Перші три випуски побачили світ, завдячуючи клопотам і дружній допомозі Олексія Олексійовича Сидоренка. А вже після того, як видання отримало розголос, його помітило і нове керівництво університету. «Студії» підтримував і мер Ніжина – Михайло Васильович Приходько.

Також щиро дякую колегам по кафедрі світової літератури ІЦПУ, членам редколегії і загалом всім старим друзям «Студій», тим, хто був з нами ці десять років. Маю надію, що і в новий період своєї історії гоголезнавчі студії задовольнять запити наших вибагливих читачів.

«Нові гоголезнавчі студії» виходять під егідою Кримського центру гуманітарних досліджень і продовжують справу, розпочату в Ніжині. Ми вдячні керівнику центру, професору Володимирі Павловичу Казаріну, за притулок і підтримку.

Дванадцятий випуск нашого видання – монографічне дослідження видатного вченого, лауреата Державної премії ім. Т.Г.Шевченка 2004 року, постійного автора «Студій» Юрія Яковича Барабаша.

На черзі – нові випуски. Ми, як і раніше, будемо видавати не тільки традиційні збірники наукових праць, але й монографії та бібліографічні розвідки, друкувати рецензії і матеріали, пов'язані з творчою спадщиною Миколи Гоголя.

Від автора

Ласкаво прошу шановного читальника не шукати у поданому нижче тексті ні всебічної розробки зазначеної теми, ані систематизованого огляду, поготів аналізу, літературознавчих праць та літературних джерел. Ці нариси являють собою не більше як фрагмент розлогішої, ґрунтовнішої розвідки, яку хотілось би присвятити історії сприйняття та інтерпретацій Гоголя українською літературною свідомістю в динаміці за півтора століття, а якщо брати ширше – дослідженню гоголівської парадигми в українському письменстві. Чи це здійсниться колись – хтозна. Наразі ж моєю метою є, спираючись на відомі мені (на жаль, вельми обмежено для мене приступні) матеріали, а також зроблене колеґами, простежити, і то пунктирно, вибірково, характерні ціхи, рух і якщо не закономірності, то бодай тенденції та напрямки в осягненні феномена Гоголя літературною думкою української еміґрації та діаспори як питомої, дарма що специфічної, складової національної літературної свідомості в її цілісності.

I

ЕМІГРАЦІЯ – ДОЛЯ І СВІТОПОЧУВАННЯ

Чому Гоголь?

Місячник «Наші дні», який видавався в окупованому німцями Львові (грудень 1941 – травень 1944, редактор М.Струтинська, співредактори С.Гординський і М.Шлемкевич), у липневому числі 1943-го повідомляв, що у другій половині червня у львівському літературно-мистецькому клубі відбулася дискусія про Гоголя¹. Згадку про цю дискусію знаходимо й у «Щоденнику» Аркадія Любченка, у записі від 23 червня, де автор занотує свої враження від знайомства з Євгеном Маланюком, переповідає розмови з ним, Уласом Самчуком і Станіславом Гординським та коротко зауважує, що з ними разом він одного вечора – як можна судити з розповіді, днів за три-чотири перед записом – побував у «Літ. Клубі» на тій самій дискусії².

Відразу на думку мимоволі спливає запитання: чому, властиво, Гоголь? Адже момент, умови, панівний настрій не дуже надавалися до академічних історично-літературних студій і диспутів. На дворі стояв аж ніяк не кінець червня 41-го, і від проголошеної було тоді національної державности, від ілюзорних надій на самостійність і «поворот до Європи» давно лишилося сумне румовище; чинна влада не забарилася недвозначно і жорстко нагадати, що вона є владою чужинецькою, окупаційною, ґестапо лютувало, винищуючи або нейтралізуючи за концтабірним дротом керівників й активістів українського руху. У Львові, попри деякі, значною мірою позірні, ознаки «тилового» життя,

поза іншим і літературно-мистецького, дедалі відчутніше давалася взнаки атмосфера розчарування, тривоги і непевності: десь на Сході, дарма що поки що далеко від генерал-губернаторства, назрівали фатальні для німців зміни на фронтах, і вже вдарив похоронним дзвоном Сталінград... У лісах Волині народжувалися загони Української Повстанської Армії, якій невдовзі судилося стикати кров'ю, з героїчною безнадійністю відстоюючи національну справу водночас на двох (коли не трьох) фронтах... І на цьому тлі – Гоголь. Чому раптом і саме Гоголь?

До цього запитання ми повернемося, спершу ще трохи про дискусію.

Обидві інформації про неї вельми лаконічні; на жаль, ні стенограми, ані бодай якихось записів ми не маємо – або вони не збереглися (чи, хтозна, може за тих не вельми комфортних умов їх і не велося), або подібні матеріали поки що не знайдено. Це, річ ясна, унеможлиблює повну реконструкцію вірогідної картини дискусії, судити про неї можемо лишень опосередковано. Але все-таки можемо. У згаданих щойно інформаціях знайдемо окремі деталі, які є важливими для уявлення про характер дискусії, її перебіг, тональність, спрямованість і, зрештою, якщо завгодно, загальний сенс – як очевидний, так і прихований, про передумови та первісні інспірації до її виникнення.

Раз – щодо тривалості дискусії. А.Любченко пише, що на той день, коли він її відвідав, вона тривала «вже місяць». У «Наших днях» зауважено, що «дискусія про Гоголя... вже третя з черги». Як розуміти це уточнення? Чи мається на увазі «третя з черги» назагал з проведених у клубі, а чи саме дискусія гоголівська? Я віддав би перевагу другому варіантові відповіді. Український літературно-мистецький клуб у Львові було засновано ще 7 липня 1941-го, і за два роки у рамцях його діяльності вже пройшла певна кількість (у кожному разі, далеко більше двох) вечорів і зустрічей, присвячених українським письменникам – класикам і сучасникам³. Тож виходить, що протягом короткого часу, ймовірно місяця, саме червня, письменники, котрі перебували тоді у Львові, принаймні тричі збиралися для обміну думками про Гоголя і що то була, сказати б, розмова з про-

довженням, бо щоразу виявлялося, що і першого, і другого зібрання замало. Якщо не помиляюся, ми не маємо відомостей, щоб подібні «серіали» присвячувалися котромусь з інших, відзначуваних клубом, письменників – від Франка до Тодося Осьмачки.

При цьому, інформуючи про оті попередні літературні заходи, часопис не називає їх «дискусіями», це слово вжито тільки стосовно гоголівської акції; тобто йдеться про розмову не просто тривалішу, ніж то бувало зазвичай, а зовсім іншу своєю природою, від початку контроверсійною, позначеною суперечками, наявністю і заткненням різних поглядів, думок, суджень. Це – друге.

І ще. Дискусія про Гоголя «проходила при великому зацікавленні» – так відзначають «Наші дні». Боюся, маємо тут трохи журналістського перебільшення... Навряд чи випадає говорити про «зацікавлення» і участь у дискусії широкої публіки, не той був час, не та атмосфера в окупованому місті. До поданих вище характеристик цієї атмосфери додамо ще один штрих: Любченко у записі про день своїх відвідин клубу мимохідь зауважує, що його розмови з Маланюком і Самчуком на львівському замку проходили під акомпанемент стрілянини «внизу, у ґето», де «відбувалась чергова сутичка між ґестапівцями й жидами, які міцно забарикадувались»⁴. Тож слова часопису про «велике зацікавлення» якщо і відбивали якусь частку правди, то, поза сумнівом, стосувалися тільки літературної львівської громади; властиво, й повідомлення про гоголівську дискусію подано не окремо, а вмонтовано у розгорнуту інформацію про зустріч письменників у літературно-мистецькому клубі.

А втім, цю зустріч часопис мав усі підстави назвати «представницькою й імпозантною». Як відомо, з примхи суворої волі війни Львів під ту пору являв собою найрепрезентативніший на позасоветських теренах центр українського письменства, де на певний час злилося три його потоки, або відгалуження. Тут залишалися «автохтони», львівські письменники, ті, кому так чи так пощастило уникнути більшовицьких репресій, поміж ними Василь Пачовський, Петро Карманський, Святослав Гординський, Ірина Вільде, Остап Тарнавський, Іван Керницький, Михайло

Рудницький та ін. З різних європейських усюд, головно з Варшави і Праги, сходилися «не в Україні суці» – Євген Маланюк, Улас Самчук, Юрій Липа, Василь Сімович, Олена Теліга, Олег Ольжич, Юрій Косач. Нарешті, у Львові знайшла притулок група літераторів з Наддніпрянщини, які дісталися сюди різними шляхами – хто заздальгідь, передбачливо, з німецькою перепусткою і порівняним комфортом, хто пізніше, у невідрадному статусі біженця, «на тендері з вугіллям, ніч під дощем, чорні струмки на одежі, на обличчі, – як сажотруси»⁵, а хто і через пекельні кола фронту, полону, принизливе «остарбайтерство»; так чи так, тут опинилися Аркадій Любченко, Тодось Осьмачка, Юрій Шевельов, Іван Багряний, Михайло Орест, Ігор Качуровський, Юрій Лавріненко (Дивнич), Григорій Костюк, Докія Гуменна, Василь Барка, Яр Славутич, Василь Чапленко, Петро Одарченко, Леонід Полтава, Олекса Веретенченко...

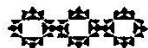
Хтось, можливо, що й значна частина, з названих письменників міг взяти участь у дискусії про Гоголя, хоча, приміром, Ю.Шевельов згадує, що вони з Маланюком тоді у Львові «не зустрілися... ні разу»⁶, тобто його на дискусії не було; Маланюк же там був достеменно, і не просто як учасник, а, виглядає, як чільний промовець, принаймні єдиний, чий виступ засвідчено автором допису в «Наших днях» і Любченком. Щоправда, сам він трохи пізніше висловився про цю дискусію вельми критично, назвавши її «неплідною»: «Наївність аргументації, неусталеність критеріїв, отже, безнадійність спору...»⁷. Мабуть, такою вона зрештою і була; за всієї несхожості політичних позицій, ідеологічних засад та естетичних уподобань, за строкатості біографій і жорсткості міжгенераційних бар'єрів, диспутанти, з усього судячи, єдналися у неспроможності піднятися над пласкими опозиціями на зразок «наш» чи «не наш», «приймати» чи «вбити осиковий кілок» тощо. Тож львівська дискусія привертає наразі нашу увагу не так своїм змістом (про нього ми, властиво, можемо лишень догадуватися), як передусім самим фактом проведення її у тодішніх умовах; це є своєрідним «індикатором» настрою, який був панівним в українському емігрантському (чи, стосовно певної частини письменників, передемігрантському) середовищі.

Настрій цей корінився, коротко сказати, у відчутті й очікуванні катастрофи, чергової в національній історії поразки, що невідворотньо насувалася. Це сливе автоматично вело за собою, як воно назагал притаманно людині, а в нашій українській традиції перетворилося на за давнини соціо-психологічний стереотип, – це вело за собою пошук зради яко головної причини поразки. Символом, знаком, носієм такої зради і стала для багатьох постать Гоголя, її формулою-метафорою – «гоголівський синдром». Чому?

Відповідь спробуємо знайти в Маланюка. Адже саме у цей час він, як сповіщалося у «Наших днях», готував для львівського видавництва «окрему працю про Гоголя – його добу та світогляд»⁸; від неї, на жаль, зберігся, і то без однієї сторінки, тільки невеликий фрагмент, який являє собою, ймовірно, вступний розділ⁹, він, якщо не був безпосередньо основою виступу Маланюка на дискусії, то, поза сумнівом, корелював із ним. Тут і знаходимо пошукувану відповідь на оте «чому?». Відзначивши, що Гоголь «є постать фатальна, рокована (і рокуєча надалі)» (письмівка моя. – Ю.Б.) і що не можна «вийняти Гоголя з нашої історії», яку «треба пізнавати, не минаючи ані титли, ніже тії коми», Маланюк акцентує прямий і загострено актуальний зв'язок між пізнанням Гоголя, проблемою історичної пам'яті і драматизмом сучасного моменту національної історії. «Пізнавати [історію], – пише він, – і нести за неї відповідальність, кажучи старовинним стилем, всім вобец і кожному зокрема. Цей майже трюїзм приходитьсья повторювати і підкреслювати саме тепер, в нашу страшну й велику добу, в ці критично-відповідальні роки, коли від завершення чи незавершення конвульсійного процесу коаесації історичної свідомости, процесу зцілення історичної пам'яті великого народу залежить його бути чи не бути на довгі десятиліття, а може, й століття»¹⁰.

Чи перебування Маланюка на той час у Львові випадково збіглося з дискусією, а чи цей збіг було сплановано – не маємо певних відомостей¹¹; та це, зрештою, не так і важить. Знаменним є те, що в цей переломний, кризовий момент у своєму житті й житті нації Маланюк знову звернувся до Гоголя.

«Український ключ»

Кажу «знову», бо, властиво, до Гоголя він прийшов набагато раніше і, що є засадничо важливим, так само на тлі поразки, особистої та національної.

Старшина Української армії, один з тих сорока тисяч учасників визвольних змагань, хто трагічного 21 листопада 1920 року змушений був покласти зброю, перейти через Збруч, Маланюк опинився за колючим дротом польських таборів для інтернованих.

Осібною і, так скажу, доволі парадоксальною, рисою духовного обличчя представників цієї – першої¹² – хвили української еміграції, зокрема її «літературної» частини, було те, що тяжкий комплекс поразки не знизив тону національно-політичної свідомості, не пригнічував думку, навпаки, надавав їй більшої гостроти й наступального характеру. Домінували аспірації до реваншу, світопочування Sturm und Drang'у, налаштованість до героїки, самопожертви, до продовження боротьби, оцінка свого емігрантського становища як прикрої, але тимчасової паузи у цій боротьбі, а з другого боку, нестримне прагнення до тверезого, нещадного, жорсткого, аж навіть жорстокого аналізу коренів і причин тієї поразки. Поряд з «відвагою жити і вмирати», яку Д.Донцов закцентував як найхарактернішу ознаку життєвої філософії «трагічних оптимістів»¹³ – поетів цього призову (Є.Маланюк, Л.Мосендз, О.Ольжич, Олена Теліга – майбутня «вісниківська квадрига»), потрібна була ще «відвага розуміти», відвага дошукуватися правди і сміливо дивитися їй у вічі. «Ми, – писав Маланюк через багато років, згадуючи часи того «табірного задротянства», – розв'язували загадки, ряд загадок, що їх поставила перед нами сама історія. ...Як це так сталося, що ми, адже ж озброєні духом великої ідеї, опинилися в таборах? Як це сталося, що ми, адже ж ідейно непереможені, тепер – переможені й безсилі?»¹⁴. Для розв'язання тих загадок потрібна була відвага національної

самокритики, і тут Маланюк, прямо сказати, став першим поміж рівними, а як точніше, то попросту не мав собі рівних.

Першим в еміграційній і однім з перших назагал в українській історіософській та літературній думці Маланюк саме під оглядом національної самокритики звернувся до Гоголя як знакової постаті української історії (раніше у цьому ракурсі згадували Гоголя С.Єфремов, М.Грушевський, М.Євшан, але приторком), шукаючи в його особистості й біографії відповідей на болючі запитання про причини як останньої поразки, так і цілої кількостолітньої низки трагічних поразок нації. Ця тема зробилася на все творче життя наскрізною в його літературознавчих студіях та історіософських есеях – від згадок і паралелей у ранніх статтях («Кінець російської літератури»), через праці концептуального характеру – «Творчість і національність. (До проблеми малоросизму в мистецтві)», «Гоголь – Гоголь», вже згадувана незавершена і втрачена монографія, до післявоєнних фундаментальних розвідок «Нариси з історії нашої культури» і «Малоросійство», де гоголівській проблемі належить чи не ключове місце.

Консеквентний і детальний розгляд названих студій не передбачений задумом даної книги, тим більше що подібне вже зроблено, нехай поки що на рівні перших спроб, у нашому маланюкознавстві (Л.Куценко, Оксана Нахлік). Я ж дозволю собі обмежитися наразі вичленуванням тих рис Маланюкової концепції, які, з одного боку, означають особливості сприйняття й осягнення Гоголя літературною свідомістю як його самого, так і тієї хвилі української еміграції, до якої він належав, а з другого, є фрагментом ширшої, загальної картини, ланкою процесу, моментом руху (найважливішими, але все ж тільки ланкою, тільки моментом) у подальшій еволюції такого сприйняття.

Студія «Гоголь в літературознавстві», що є, як пам'ятаємо, ймовірним вступним розділом до монографії, являє собою короткий огляд стану справ у гоголезнавстві; прецінь, точніше не огляд, радше погляд під певним кутом зору на це гоголезнавство. Починається вона категоричним твердженням про «бідність, майже зубожество нашої гоголезнавчої літератури». Мова передовсім про гоголезнавство ук-

раїнське, де Маланюк не знаходить нічого вартого уваги, крім славетного Шевченкового послання «Гоголю», в якому дано «як би назавше, український ключ до постаті Гоголя та його `таємниці`, й іще «піонерських», але давніх праць «великого Куліша». В «чужих літературах», зокрема російській, він так само бачить «образ назагал не надто втішний». Його увагу привертає той факт, що письменником, якого майже одноставно проголошено фундатором цієї літератури, переважно, за виїмком хіба В.Белінського й іще двох-трьох авторів, цікавляться або його земляки з походження (Н.Котляревський, І.Житецький, В.Зіньківський), або «люде типу `загально`-імперського, отже, з більш або менш ослабленим (або атрафованим) національним інстинктом» (В.Шенрок, І.Мандельштам); особисто Маланюкові імponує лише самотній голос В.Розанова – і саме за те, що це голос «політично й національно свідомого (письмівка моя. – Ю.Б.) Москаля»¹⁵.

Таким, спершу опосередкованим, способом, через характеристику загальної ситуації у гоголезнавстві, якою він її бачить (питання про слухність чи, скажімо, вичерпність цієї характеристики не будемо заторкувати, вона неприховано суб'єктивна, але, погодьмося, не позбавлена раціонального зерна), – таким способом оприявнюється головний критерій, що його сам Маланюк має намір покласти у підмурівок свого підходу до Гоголя, – критерій національний, отой шевченківський «український ключ». А слідом цей критерій виявлено вже прямо й означено цілком чітко: «...В природі немає справжньої творчости, мистецької передовсім і найяскравіш, яка б не була національною, ц. т. такою, що впливає з найглибшого ества людини, з найпотайнішої глибини людської істини, там, де духовою пуповиною своєю людина в'яжеться з родом і народом, де вічно живуть образ матері і краєвиди дитинства, де дихає вітер Батьківщини і гріє сонце рідної землі»¹⁶.

Про те, наскільки вдало і повно втілено було цей критерій у монографії, ми позбавлені можливости судити. Зазначмо, однак, що наведені щойно міркування зі вступного розділу не були новими для Маланюка, радше – підсумковими. «Український ключ» до «таємниці» Гоголя він зас-

тосовує ще кількома роками раніше – у статтях про Шевченка, прокреслюючи поміж ним і Гоголем розділову лінію саме у національній площині, у гостро (прецінь, аж надто гостро) публіцистичних нотатках «Творчість і національність», де постать Гоголя є центральною на широкому історично-літературному і сучасному тлі, нарешті, в есеї «Гоголь – Гоголь», цілком присвяченому «відреставруванню», за авторовим виразом, «справжнього, отже національного», образу письменника і драмі його заламання. Всюди засадничою для Маланюка є думка про закоріненість у національному ґрунті як невід’ємну рису справжнього мистецтва і про те, що відсутність такої закорінености фатальним чином веде до духовної кризи і творчої яловости. І всюди саме Гоголь, його особиста і письменницька долі постають одним з найнаочніших і найтрагічніших прикладів втрати мистцем національної ідентичности, а разом – неunikно – і своєї «самототожности» як питомої складової і неодмінної ознаки духовного здоров’я таланту, назагал «неповторно-індивідуального ЗАКОНУ творчости»¹⁷. Зрада національности, за Маланюком, це для мистця водночас і зрада самого себе.

Тут, до речі, оприявнюється ще одна далеко не другорядна коннотація у проблемі, що раніше поставала у зв’язку зі львівською дискусією, – «чому Гоголь?» Візьмімо до уваги, що письменником, який опинився тоді у Львові й відчував себе, сказати б, на останньому українському рубежі, у берлінсько-московських ле щатах, національна катастрофа сприймалася у двох планах – історичному, пов’язаному з долею народу, нації, і водночас в суто особистому, ба більше, особистісному, смертельна небезпека зависала не тільки над життям, zagrożеним було і творче «я» мистця. Здаючи собі справу в тому, що він стоїть перед невідверненою і, хоч би як то було, настрашливою перспективою – перекротити, і то, ясна річ, назавжди, межі теренів рідного краю, рідного людського докїлля, рідної мови нарешті, реально, всім еством відчуваючи зимний повів близької еміґрації, такий митець не міг не замислюватися, чи пощастить йому в нових, поза сумнівом, суворих умовах чужини залишитися самим собою, зберегти свою самототожність, національне первородство. Що, як і з ким сталося потім, у

недалекому (поготів – у віддаленому) майбутньому, то предмет окремої розмови, але тоді, на крутозламі війни і кожної окремої людської долі, «гоголівське питання» психологічно таки було на часі.

Та повернімося до Маланюка.

Есей «Гоголь – Гоголь» вирізняється з-поміж творів його «гоголіани», поза іншим (рідкісна місткість метафори-наголовка, розважлива аналітичність, струнка – у рамцях побудованої концепції, звичайно, – логіка розгортання думки й аргументації), ще й порівняно вищою, ніж в інших текстах, питомою вагою власне літературного елементу. Інша річ, чи завжди Маланюкові судження та оцінки такого плану виявляються переконливими. Через коротку замальовку повісти «Старосвітські поміщики» він тонко віддає «приземну», «задушливу» атмосферу, «цвинтарну тишу», які панували в Україні Гоголевої доби, що ж до означення «Вибраних місць із листування з друзями» як книжки «досить `сковородинської`, отже зв'язаної з українською літературною традицією», то його слід визнати за непересічне, особібно для свого часу, літературознавче відкриття. Натомість міркування про російську мову творів Гоголя не піднімаються над аматорським рівнем, а спроба віднайти у повісті «Портрет» риси автобіографізму полишає враження суто публіцистичного своєю природою прийому.

Останнє, втім, не дивує. Навіть в есеї «Гоголь – Гоголь» з його, як було зауважено, порівняно високим ступенем «літературности», Маланюк – політичний публіцист вочевидь переборює Маланюка-літературознавця; тут домінують ідеологія та соціологія, критерій історіо- та націософський, а не естетичний; ще більшою мірою це стосується, скажімо, статті «Творчість і національність», помітно позначеної впливом донцовських антимодерністських, «антидекадентських» ідеологем.

Щодо власне гоголівської теми в Маланюка, ідеологічного або, приміром, націософського «крену» в її розв'язанні, то поцінувати позицію однозначно, тобто виголосити жорсткий присуд – «добре» це чи «зле», навряд чи було б коректним.

Так, Маланюк-гоголезнавець помітно втрачає у сфері суто літературного аналізу; за слухним зауваженням дослідни-

ка, «домінантним критерієм його оцінки митця (твору) виступала не естетична його цінність, а спрямованість на ідею державотворення, на виховання нової людини, на переборення вад національного організму, зрештою, на чин Духу»¹⁸. Але не забудьмо, що саме цій спрямованості ми завдячуємо сформуванням Маланюкової концепції малоросійства як історичної хвороби нації, «еквіваленту нашої о к р а д е н о с т и»; цю концепцію Маланюк почав розробляти ще у 30-ті роки, у статті «Творчість і національність», і то якраз у зв'язку з Гоголем, а завершив уже на схилку свого віку розлогим історіософським есеєм «Малоросійство» – і знову ж таки з опертям, поза іншим, на трагічний приклад Гоголя. Так, доводиться визнати, що Маланюків націоналізм звужував рамці аналізу такого багатоаспектного феномена, яким є Гоголь з його надзвичай складною духовною і душевною психічною організацією, з притаманним йому – і загальнолюдським своєю природою – страдницьким відчуттям розходження між ідеалом і дійсністю, духом і матерією, романтичною мрією і реальним буттям; має рацію інший дослідник, запитуючи: «Чи уник би Гоголь психічної трагедії, якби жив в Україні або, принаймні національно свідомим україномовним письменником?» – і відповідаючи на своє запитання: «Мабуть-таки, ні»¹⁹. Бо Гоголь, дозволю собі додати, попросту не був би тоді Гоголем. Але – тут-таки додаю ще одне, і то доконечне – і Маланюк не був би Маланюком, якби думав і писав про Гоголя інакше, його сприйняття та інтерпретації мали аперцепційний характер, тобто були суджені йому, «запрограмовані» його життєвим досвідом, обставинами політичної біографії, передовсім еміграції, визначені тими психологічними та ідеологічними настановами, тим духом національного максималізму, непримиренности до відступництва від національної справи (або того, в чому вони вбачали таке відступництво), які були панівними у середовищі першої хвилі еміграції, точніше сказати, найбільш радикальної її частини – вчорашніх вояків, комбатантів, «старої гвардії»; їхні настрої віддавав, концентрував, переломлював у своїй концепції Гоголя Маланюк. Інспірована національною заангажованістю, зросла і сформована на її ґрунті,

ця концепція не є універсальною, вичерпною, її не слід абсолютизувати, але і поза нею уявлення про Гоголя приречене на односторонність, тобто викривленість, неадекватність. На них от уже протягом півтора століття більшою або меншою мірою хвилює, за рідкісними виїмками (І.Мандельштам, В.Гіппіус, Андрей Бєлий), російське гоголезнавство; с'як-так визнаючи наявність «малоросійської барви» у творах письменника, часом навіть милуючись нею як привабливим екзотичним атрибутом, воно ігнорує або попросту не розуміє його глибинну українську природу. Як звикле, сліпо тримається традиційного річища русоцентристських схем і міфів у потрактуванні Гоголевого феномена і західне гоголезнавство, що, до речі, визнають ті налаштовані до тверезих оцінок і самостійного мислення дослідники, які знають це гоголезнавство зблизька, не чужих слів²⁰.

Гоголівський трикутник (Маланюк – Донцов – Ю.Липа)

Цупкість, інерційна сила згаданих щойно схем іноді (й цілком несподівано, дивним, щоб не сказати – химерним, чином) даються знаки навіть там, де їх, здається, ніяк не можна було б чекати, – в авторів націоналістичної, і то радикальної, спрямованості. За приклад може правити еволюція гоголівської теми у Дмитра Донцова. Це твердження звучить, прецінь, безпідставним парадоксом, та я все ж спробую його обґрунтувати.

Замолоду Донцова як активного члена Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) було переслідувано царською поліцією, двічі він підпадав під арешти, після чого виїхав за кордон, де займався журналістикою і політичною діяльністю (Львів, Відень, Берлін, Берн) аж до 1917 року, коли з початком національної революції повернувся до Києва. Правдивим, і вже до кінця свого життя, політичним емігрантом Донцов став саме після поразки національно-визвольних змагань, що дає підстави віднести його (втім,

з певною мірою умовности) до «старої гвардії» української еміграції.

1926 року у Львові виходить праця Донцова «Націоналізм», де він, формулюючи основні засади свого потрактування національної ідеї, концепції «чинного націоналізму», широко спирається на матеріал з історії української культури, наводить імена видатних її діячів; чільне місце поміж ними посідає Гоголь. Наголошуючи передовсім романтичний первень у творчості Гоголя, притаманну йому жагу героїчного, «гігантської ідеї», «великого патосу», Донцов називає Гоголя серед «немногих провідників нашої громадської думки». Ба більше, Гоголь (іще тільки П.Куліш, та й то «почасти») виступає в нього прямим духовним попередником Шевченка – такого Шевченка, яким його уявляє Донцов. «Як Гоголь, – пише він, – що шукав щастя в жорстоких і кривавих чеснотах середньовіччя... – так і Шевченко, лише з більшою силою і переконанням» надихався синтезою «Бога і чорта... – жорстокою і владарною мораллю сильних, які знають один закон – власну «фантазію» і волю, не потребуючи нічийої санкції над ними, далекі від гуманности і сентименталізма підбитих, від відрази до хижацьких інстинктів сильних, навпаки, спрагнені засвоювати собі їх». Неважко помітити, що в цьому пасажі опосередковано, через Шевченка як, мовляв, предтечу і речника «чинного націоналізму», Гоголя так само вписано у координати тієї ж концепції. Відповідно і характеристики Гоголя витримано в дусі донцовської фразеології: тут і туга «за силою і чином, за невстримним напняттям людської енергії і волі», і марення «про давні залізні часи нашої історії, які так мало зрозуміли сучасники», і жага «віри і чину»²¹ й т. ін.

Що такий погляд на Гоголя був недвозначним і епатжним викликом імперській традиції, усталеній в широкій (від «революціонера-демократа» Вєслінського до войовничого апологета самодержавства Вігеля) російській літературній opinii, – цей факт, звичайно, поза сумнівом. Справа, однак, у тому, що у під'рунті цього виклику лежить не об'єктивне і всебічне дослідження явища, а принцип «навпаки», який, на мою думку, з правила криє у собі свідчення «латент-

ної», автором, прецінь, не усвідомлюваної, але реальної його залежності від опонента, у даному разі – від тієї самої, дарма що так визивно заперечуваної Донцовим, російської традиції. Умисне, довільне намагання увібгати письменника до рампів умоглядної схеми переводило розгляд його спадщини з аналітичного поля у суто полемічне, з рівня науки – на рівень злободенної партійної публіцистики, чим спрощувало, або, мовити б, «сплощувало», Гоголеву постать, збіднювало «проблему Гоголя», зосібна, до речі, її український ракурс. Наслідком було те, що поза авторовим аналізом у книзі «Націоналізм» лишилися як справжні ціхи і суперечності національної природи Гоголя, драма і причини його духовного заломлення, так і втілена у цих суперечностях й у цій драмі сумна історія малоросійства.

Підхід Донцова до гоголівської теми довго залишався без змін. Ще року 1944-го в книзі «Дух нашої давнини», піддаючи нищівній критиці українську інтелігенцію, зокрема Квітку, Куліша (тут оцінка останнього різко змінилася), надто Драгоманова за «негацію... традиційно-національного духу» і «плебейський ексгібіціонізм», що призвели їх до »запобігання ласки» з боку Москви, «братання» з чужинцем²², Донцов обминає Гоголя, який, здавалось би, вписувався у цей ряд; натомість як приклади втілення в українстві рис «нордичної раси» він згадує саме гоголівські образи – Тараса Бульбу і Данила Бурульбаша. Тільки вже у книзі «Дві літератури нашої доби» (а це кінець 50-х років) він зараховує Гоголя, тепер знову разом з Кулішем, до «роздвоєних душ», називає його «клясичним прикладом трагедії нашої еліти за царських часів». «Чи Гоголь був українцем?» – риторично запитує Донцов. І відповідає: «...Чуттям – він був українцем, але Росія стала його розумовою (прибраною) вітчизною. В тім була трагедія цілої еліти української ХІХ віку». І далі: «...Гоголь звихнувся, ентузіазмується «Москвою – моєю родиною»... Творчим Гоголь був лише в своїй сатирі чужого (не в його ідеалізації) і в романтизуванні рідного»²³. Це писалося через двадцять років після Маланюка...

Згадаймо, щоправда, що і в Маланюкових розмислах про Гоголя ми відзначали помітне превалювання публіцистичного, ідеологічного компоненту і що цей останній аж

ніяк не відокремлений від його політичних зацікавлень; воно так, проте мова наразі не про це. Мовиться про ступінь глибини аналізу проблеми, про опозицію «Гоголь – Гоголь» як метафоричний відповідник феномена малоросійства – ідейної, соціопсихологічної (нині вже, боюся, і ментальної) ущербини української свідомости, її хронічної хвороби; мовиться про історіософський і націософський засяг у підході до Гоголя. Мовиться, зрештою, про чутливість до настрою й атмосфери історичного моменту. «Націоналізм» Донцова писалося недалеко – і в часі, й у просторі – Каліша, де визривала думка інтернованого українського вояка про Гоголя як дзеркало національної трагедії (нехай читач дарує мені цю ремінісценцію), а от вчорашній достойник вчорашньої УНР ставить письменника до лав речників національної ідеї. Передмову до другого видання книжки «Дух нашої давнини» датовано серпнем 1943-го, тут є Вишенський, Драгоманов, Ортега-і-Гасет, але немає Гоголя, що про нього якраз щойно у Львові дискутували українські письменники – біженці й емігранти, дошукуючись коріння не абстрактного «божевільного хаосу нинішнього дня»²⁴, а більш ніж конкретної, сьогоднішньої національної поразки...

Так унаочнюється внутрішня диференційованість першої хвилі української еміграції у ставленні до «гоголівської проблеми» та в її потрактуванні.

Під таким оглядом, тобто у зіставленні з Маланюком, інтерес являє і гоголіана Юрія Липи, ще одного чільного представника тієї ж першої хвилі. Якщо кинути оком, у статтях «Батько дефетистів» і «Чаклун із хутора», цілком присвячених Гоголеві, а також у студії про Шевченка – «Селянський король», де гоголівська тема посідає значне місце, Липа ближче стоїть до Маланюка, ніж до Донцова. На відміну від останнього, він ні на мить не піддається ілюзії щодо ролі Гоголя як «провідника» української громадської думки, попередника і духовного побратима Шевченка на полі боротьби за національну самосвідомість. Те, до чого Донцов прийшов після багатолітніх вагань і публіцистичної плутанини, усвідомлення Гоголевої національної «звихнености», Липа, слідом за Маланюком (щоправда, не покликаючись на цього) від початку і недвозначно

формулює через жорстко визначену опозицію «Шевченко – Гоголь», в якій він убачає український ключ до автора «Вечорів», «Миргорода», «Мертвих душ», вирішальний критерій для оцінки його творів і особистості, його, за виразом Маланюка, «національно-недокровоної, згодом хворої, врешті – національно-відумерлої душі»²⁵. З Маланюковими думками про фатальний вплив на цю душу «легенди Петербурґа», «отрути Петербурґа» кореспондують епізоди петербурзького життя Гоголя в есеї Липи «Чаклун із хутора».

На тлі цих моментів схожості особливо різко впадає в око докорінна відмінність Липинового підходу до «гоголівської проблеми» від Маланюкового. Якщо коротко, це відмінність між вибухом емоцій і раціональним мисленням, між засудженням і судженням, між наперед визначеним вердиктом і складним, поступовим процесом пошуку істини, точніше сказати – висновку, і то не «остаточного», далеко не однозначного, такого, що вміщує в собі «проти» і «за», «ні» і «так» у їхньому протистоянні, переплетінні, взаєморівноваженні. Липі така амбівалентність геть чужа. Позиція і стиль його есеїв про Гоголя парадоксальним чином зближуються з донцовськими – за принципової різниці вихідних цілей і кінцевих присудів: рішуче «наш» у Донцова (30–40-х років) – так сам рішуче «не наш» у Липи.

Для Липи цілком досить самого факту національного відступництва Гоголя, його зради, мотивації якої він зводить до банального кар'єризму, хворобливої амбітності, сполучених з комплексом меншовартості; весь «сюжет» Гоголя постає як жалюгідний фарс зі зловісною карикатурою в центрі, заради чого Липа не шкодує ні різкого тону, ані крутого, дошкульного слова, недаремно сучасний коментатор його «гоголівських» статей цілком слушно означає їхній тон і стиль словом «лютість»²⁶. Маланюк щодо публіцистичного темпераменту, як відомо, також не в тім'я битий, з Гоголем він, треба сказати, часом так само не панькається, «відступництво» і в нього ще не найкрутіше слово (у вірші можемо подибати і «постать вовкулачу»). Проте для Маланюка це лишень поверховий шар, він прагне дошукатися глибинних причин того відступництва – істо-

ричних, соціальних, психологічних, збагнути його як трагедію великої людини, трагедію втрати національною культурою свого генія; щобільше, простежити розвиток цієї трагедії, мовити б, історію хвороби, процес «ослаблювання й заламування» в Гоголя «його національного стрижня», бо вважає, що помилкою було б думати, буцімто письменник «безвладно котився похилою площею відступництва», насправді «трудний і страшний шлях відходу від Батьківщини не був для Гоголя ані короткий, ані радикальний». То був «психологічний процес, безумовно, характеру патологічного, що тривав довгі роки»²⁷.

Липа в цілому не вельми високо поціновує мистецький талант Гоголя, ставлячи його на одну дошку з такими ж охочими до «грошків» і «мерзенної петербурзької слави» його земляками, як сентиментальний Богданович або «балакучий дідич» Г.Данилевський – постачальники «frutti di mare` українського до петербурзького столу». Гоголь для нього – «малоросійський Вагто із своєю `Утечею на острів Цитери` в Диканьці», «Мертві душі» – «оглуплюючий хоровод мертвих халявських душ»²⁸, герой «Тараса Бульби» – «випадкова постать... бузувірськи подана як синтеза цілої історії», сама ж повість – не більше «як акт усправедливлення (автором. – Ю.Б.) своєї втечі від великої раси»²⁹. Нищівну характеристику дає Липа «Вибраним місцям із листування з друзями», вповні приєднуючись тут до... Белінського з його сумнозвісним, «кров'ю серця» написаним «Листом», до обурених вигуків «російського доквілля», які, «певне мусіли пригадати Гоголеві тюкання і цькування псами по селах»³⁰.

Зовсім іншими очима треба дивитися на Гоголя-письменника, щоб, як Маланюк, відчитати у «Листуванні», поряд з «наївними і нуднуватими моралізуваннями», сковородинський, тобто питомо український, первень; щоб відчутти, як «починає похмурніти» у «Миргороді» ота «соняшна ідилічність», що вабить і чарує у «Вечорах»; щоб розгледіти у «чорному проваллі `Вія`», в його «містично-таємничій глибині, мальовничо прислоненій лаштунками спокусиливої `Малоросії`», заховану «основну тайну нашої Батьківщини, тайну її історичної Долі й тайну душі Народу». Для

цього треба розуміти, що «Гоголь – в цілій своїй надцерберленості все ж великий письменник і все ж – українець»³¹.

Чи не найтяжчий докір Липи Гоголеві – його дефетизм, пораженство, невір'я у життєздатність українства, в історичну перспективність нації, або, в Липиній термінології, раси; лише старосвітську минувшину свого краю, лише Україну, яка «заснула в хуторянстві», Гоголь визнавав і, можливо, любив – по-своєму, щоправда, у тій мірі, в якій назагал здатен був щось і когось любити...

Ці міркування не являли собою чогось аж надто нового. Свого часу, за тридцять років до Липи, Грушевський писав, що Гоголь «став ентузіастичним співцем українського життя, що вимирило... поетом давньої України, безповоротно похороненої. Він обсилав розкішними квітами творчости сю Україну, що представляла ся йому дорогою, прекрасною покійницею; овіяв її гробовець ароматами поезії – не підозрюючи її близького воскресіння, не підозріваючи вічного життя під шкаралущею півзотлілих форм»³². У чому полягало нове, властиво Липине? Що для Грушевського було драмою Гоголя, обумовленою вихованням, оточенням, добою, те Липа вважає його особистою провиною, в Грушевського йшлося про Гоголеву «ентузіастичну» любов, «аромат поезії» – Липа бачить лишень егоїзм, черствість душі, мало не зловтіху. «...По році 1834 він кожним своїм творчим чином повторював: `Вона вмерла!` Кожним своїм дотепом-баєчкою підкреслював: `Гляньте! Так смішно! Вона вмерла!`»³³. І цей сміх, ці його дотепи мали під собою цілком прагматичне підложжя, бо Гоголь, за Липою, знав, що вони смакуватимуть Петербургові – як бюрократичному, офіційному, так і літературному, хоч слов'янофільсько-«патріотичного» (Аксакови), а хоч і прозахідного «революційно-демократичного» спрямування (Белінський), там дуже доподоби було «самоосміювання підбитих рас», усіх отих «грузин, осетин і інших малоросіян»³⁴. Він не хотів «з а н е ю (за Україною, за українською душею. – Ю.Б.) п р и з н а т и б у д у ч ч и н и», бо «не хотів мати обов'язків супроти неї, думка-бо про будуччину вимагає обов'язків в сучасному»³⁵. Тому переродження «тристакільового Бульби» у «такого ж тристакільового Довгочхуна» постає в інтерпретації Липи

вже навіть не так самоосміюванням, як, по суті, наклепницьким вироком Україні, де «лежать... як сонні гіпопотами в джунглях, хуторянські довгочхуни і миргородські свині», ілюстрацією того, що «цей народ уже не має ані історичности, ані можливостей розвою»³⁶. Так прочитаний і так витлумачений Гоголь не міг, ясна річ, бути «нашим»...

Маланюк натомість принципово відкидає подібний підхід – «наш чи не наш?» як первісно «яловий», бо переконаний, що не можна «вийняти Гоголя з цілоти». Він бере проблему Гоголя «в ширших, за лише літературні, розмірах», і тоді виявляється, що вона «була, є і ще довго буде центральною проблемою в цілокупности проблем нашого Народу й Батьківщини, зокрема у філософії нашої національної культури і в історичнім процесі еволюції української особистости»³⁷.

Варте особної уваги, що цю проблему Маланюк аналізує у статті «Ранній Шевченко», і то під оглядом не опозиції, а передовсім кореляції двох супротивних і разом не відривних одне від одного, воістину знакових постатей в історії національної духовности, якщо завгодно – двох її іпостасей. Поставивши перед собою запитання, який «людський матеріал» бачив на батьківщині автор «Трьох літ», послання «І мертвим, і живим...», цю було причиною його плачу і його гніву, Маланюк доходить висновку, що найповнішу відповідь дає ніхто інший, як Гоголь, відтворений ним «занижений і душний» світ «здеґрадованих і зредукованих до напівтваринного стану» постатей недолюдків, «в їх позаісторичнім, позажиттєвим існуванні», «кошмарна галерея `Мертвих душ`» – цей «страшний образ заживо гниючої української шляхти і, властиво, проклін їй», «ґротесково-яскравий і в цілій своїй фантастичности реальний образ суспільно-національного стану України початку ХІХ ст.». Ключовим у цих характеристиках є означення «реальний». Україна довгочхунів – не зловтішна вигадка Гоголева, це сумна реальність української дійсности, її «Ночі Бездержавности», темрява і глушина якої занурюють національний розум, волю, історичну пам'ять у наркотичний сон, породжують потвор бездуховности, покручів безнаціональности. Потрібно було з'яви Шевченка, бо тільки геній, ве-

летень духу міг, наче променем сонця, пробити олив'яну колоніальну мряку, але ж і Шевченко (згадаймо його послання «Гоголю») плакав над гіркою правдою національного буття, сказаною – дарма що крізь позірний сміх – Гоголем; він, Гоголь, відіграв «ролю своєрідного `місяця`, що або згущував тіні на й без того тіньових явищах нашого історичного життя, або й освітлював їх, але світлом фантастично-чарівним, часто зловісним, якимсь демонічним і страшним»³⁸.

Гіркота була ще й у тому, що Гоголь сам, своїм вихованням, світопочуванням і мистецьким талантом належав отій Ночі Бездержавности, був її хворим дитям, інфікованим вірусом роздвоєння поміж живлющим рідним ґрунтом і вимріяною ним самим для себе химерно-жорстокою долею, між призабutoю Матір'ю і підступно ласкавою мачухою.

Можливо, Липа не зовсім неправий, і тут крилася-таки чимала частка особистої провини, бо попри все людина врешті-решт сама робить свій вибір; і все ж передовсім то була особиста трагедія – у цьому, певно, Маланюк ближче підійшов до істини. Та якби ж тільки особиста! Трагедія Гоголева, якою побачив і як зрозумів її Маланюк, взбадвоє трагічніша тим, що в ній відбилася, точніше сказати – втілилася, і то з болісно, часом жахливо високою мірою концентрації, історична трагедія української особистості як такої, тієї хронічної хвороби національного характеру, його духовної надщербленості і каліцтва, які Маланюк означає сумарним поняттям малоросійства. «Микола Гоголь... дав неперевершений досі матеріал для студій над розкладом національної психіки і переходом її в стан малоросійського гниття»³⁹. Таку студію Маланюк сам і здійснив у статті «Малоросійство», ці мотиви знаходять відгомін і в інших розвідках та есеях його двотомної «Книги спостережень». Парадигмою малоросійства проходять вони через усю поетичну спадщину Маланюка – від першої частини диптиху «Пам'яті Куліша» з характерною присвятою «Малоросам» до пізніших «Уривку», «Історіофічного», «Сонету гніву і ганьби», «Другого послання»; його пекучий «племінь Єремії» не жаліє ні «Малоросії» – «п'яної і німої» коханки «ханів і царів», ні «тутешнього» селянина, ані змалоросійщеної

еліти, у строкатому натовпі якої, десь між лицарем «двірської служби» Розумовським, «малоросійським Мефістофелем» (В.Винниченком) і поетом з «пофарбованою дудкою» (П.Тичиною), мерехтить і трагічна тінь Гоголя...

Ця злива проклять, презирства, гіркого сарказму шокувала багатьох Маланюкових побратимів по літературі й емігрантській долі; одним з них був Юрій Липа. Рецензуючи «богохульні вірші» поета, він не приховує, ба більше, акцентує, що для нього категорично неприйнятна «тривога історіософії» Маланюка, «полинову» критику вітчизни він сприймає як «блюзнірство», рішуче відмовляючись бачити в національній історії саму «Вальпургієву ніч хаосу», саму кричущу дисгармонію, дику розсатанілість повстань, ненависти і зрад⁴⁰. Мотив «українського Риму», який у Маланюка звучить тугою за тим, що могло б здійснитися, та не здійснилося в національній історії, Липа тлумачить як обнадійливий знак «близької могутности нації», оптимістичну метафору історичного і геополітичного «призначення України». Останні два слова дали назву написаній Липою тоді ж, у 30-ті роки, книзі – перейнятій сугестивною силою безоглядної віри, привабливій високим тонусом і чистотою національного почуття, але суттю все ж наївній історіософській утопії, ще й присмаченої тут і там, ніде правди діти, їдучою сіллю максималізму і нетолерантності до інакодумців⁴¹. Утім, справедливість вимагає сказати, що невдовзі цей утопізм виявився здатним перетоплюватися у більш ніж реальний чин: наприкінці Другої світової війни, 1944 року, лікар і письменник Юрій Липа героїчно загинув у лавах Української Повстанської Армії...

Що ж до Гоголя, то Гоголь, певна річ, не узгоджувався з критеріями Липинової романтичної утопії, так само як і з утопією «готичною», «орденською» – донцовською; натомість він питомою складовою входив до тверезо-аналітичної, діалектично виваженої, хоча й жорсткої, концепції Маланюка. Тут пролягали вододіли.

Донцову надто дорогою була його «інтегральна» схема, щоб позбавляти її, як це робив Липа, яскравої гоголівської барви, тож він довго мудрував, так і сяк пристосовуючи Гоголя до цієї схеми, і лише на схилку віку наблизився до

Маланюкової позиції. З другого боку, те, що у Липиних очах було попросту наклепом перевертня, порушенням символу національної віри – і беззастережно відкидалося, Маланюк сприймав як слово правди про націю, це давало йому імпульс для болісної, проте необхідної національної самокритики, без якої не можна подолати «хворобу бездержавности». Там, де Маланюкові відкривался трагічна поразка геніального мистця і, попри все, українця, а за цією особистою поразкою – вразливість національного характеру, його фатальні вади, Липа знаходив зловорожу проповідь пораженства, вбачаючи у «батькові дефетизму» лишень амбітника, пристосованця і кар'єриста.

Багато важив чинник соціопсихологічний, особливості біографій, риси індивідуальної вдачі. Хронологічно всі трое належали до першої еміграційної хвилі, а у 30-ті роки їхні шляхи доволі тісно, принаймні на певний час, перетнулися у Варшаві, навколо донцовського «Вісника», але до національної справи, до еміграції, нарешті до проблеми Гоголя вони йшли по-різному. Маланюк не мав ні політичного гарту Донцова, ані того ідейного виховання, досвіду діяльності у радикальному національному русі, що ними Юрій Липа завдячував своєму батькові Іванові Липі, письменникові й міністрові УНР. Та натомість Маланюк дістав такий вояцький вишкіл, пройшов таке фронтове пекло, на власній долі відчув і спізнав таку гіркоту поразки національно-визвольних змагань, принизливість таборового «задротянства», що це надало його націософським та історіософським поглядам, а в їхньому контексті – сприйняттю і осягненню Гоголя, тієї суворой реалістичности, глибини і масштабности, яких бракувало і «докторові» (так Маланюк називав Донцова у «вісниківські» роки), і шанованому ним, хоч і багато в чому на нього не схожому, Юрієві Липі.

Існували й інші причини. Про мене, варта уваги висловлена Л.Куценком думка, що «Маланюку випало повторити частину шляху, що його пройшов свого часу Гоголь», і що це «безслідно... не минулося»⁴². Справді-бо, згадаймо: Єлисаветградське реальне училище, звичайно ж поспіль російськомовне, таке саме середовище молодой міської інтелігенції, петербурзька політехніка, дух і традиції російського офіцерства – спершу у військовому (дарма що Київсь-

кому) училищі, потім в армії, на Західному фронті, юнацьке захоплення російською літературою, її вплив (Ф.Тютчев, О.Блок, Н.Гумільов, І.Бунін) на формування естетичних засад, пробудження потягу до власної поетичної творчості, спершу російськомовної⁴³... Можливо, дослідник дещо передає куті меду, погоджуючись, утім частково, з давнім критиком журналу «Ми» в тому, що Маланюк, мовляв, занадто добре знає Росію і що в його ереміадах на адресу України-Малоросії «багацько `російських` мук та самобичеванія»⁴⁴. Але навряд чи можна заперечити, що російський фермент певною мірою сприяв тому, що особистість Гоголя, його внутрішній світ, зігзаги духовної еволюції були зрозумілішими Маланюкові, а риси гоголівського світосприйняття, таємничий код його підтекстів, мотиви демонізму і смерті, саркастичний сміх крізь сльози, нарешті Гоголева «путь до Христа»⁴⁵ – ближчими йому, ніж, імовірно, Липі й Донцову, хоч обидва, як, утім, і Маланюк, походили зі зросійщених теренів «Новоросії», Одеси і Мелітополя.

Якщо поступитися перед спокусою вжитої у наголовку цього розділу метафори гоголівського «трикутника», останній постане в уяві (річ ясна, у межах, як і має бути, суто умовних) рівнораменним, де рівні – й разом протилежні – кути біля основи кореспондують з концепціями Донцова і Липи, а вершина – з Маланюковою гоголіаною...

Без політики

За всіх, вельми істотних, як ми бачили – значенневих, відмінностей поміж розглянутими щойно інтерпретаціями Гоголя, в одному їхні автори однастайні безумовно – у пріоритетній, визначальній для них ролі політичного чинника; те саме можна сказати про національний критерій, «український ключ», а втім, хіба він не був – у тодішніх умовах й у тих авторів – корелятом, якщо не синонімом тієї ж таки політики, її осердям, згустком, концентрованим виразом?

Не так у Дмитра Чижевського, дарма що він, і за формальними, хронологічними показниками, і, як переконаємося, не тільки за ними, близько стоїть до першої хвилі української еміграції. Точніше, зовсім не так. Є всі підстави, щоб формулу Ю.Шереха «література без політики», якою він свого часу означив найістотніше, на його думку, в «Історії української літератури від початків до доби реалізму» Чижевського, – щоб цю формулу, приклавши її до локального, «гоголівського», сегменту в літературознавчому доробку вченого, трансформувати на «Гоголь без політики».

А тимчасом як україніст і гоголезнавець Чижевський формувався саме в умовах, під впливом і у висліді двох політичних, і то воістину тектонічних глибиною і засягом, зрушень ХХ століття – спочатку революційних струсів 1917-го і подальших років, потім Другої світової війни.

Ба більше, до першого з цих зрушень він був – застережімося, що опосередковано, мовити б, теоретично – «причетний», віддавши данину модному на ті часи у середовищі освіченої молоді марксизмові в його російській, щоправда «меншовицькій», тобто не аж-аж руйнівній і кровожерній, версії; як член РСДРП брав участь у студентському та робітничому русі, за що піднадав під арешт, потім редагував газету київських меншовиків, репрезентував їх у Центральній Раді, де 22 січня 1918 року голосував проти проголошення незалежної УНР. Із зазначених моментів біографії, якщо кинути оком, вимальовується образ типового «руського», або, точніше, російськомовного, інтелігента, пов'язаного з Україною народженням, атмосферою і докільням дитинства, незрідка й етнічним корінням, але у мовному, духовному, політичному планах (батько Чижевського належав до російської партії кадетів) від українських проблем, українського національного руху, назагал від українства геть далекого, добре, коли не вороже до них наставленого. Такої ворожості в Чижевського якраз не було; повернувшись 1913 року з Петербурга, де в університеті студіював математику, астрономію і філософію, і ставши студентом філософського факультету університету Київського, він водночас на правах вільного слухача відвідував

філологічний семінар В.Перетца⁴⁶. На жаль, це тривало недовго, через рік В.Перетц, обраний членом Імператорської Академії, переїхав до Петербурга, семінар припинив існування, проте, ймовірно, саме там, в одному гурті з М.Зеровим, П.Филиповичем, М.Драй-Хмарою, Л.Білецьким – майбутніми визначними діячами українського письменства і науки, а головне, під впливом самого В.Перетца, вченого широких поглядів, авторитетного фахівця в галузі україністики, в Чижевського виник і зміцнів інтерес до філософської та літературної (переважно у філософському ракурсі) спадщини Г.Сковороди, М.Гоголя, Т.Шевченка, П.Юркевича. При цьому основною сферою наукових зацікавлень Чижевського у студентські й перші післястудентські роки все ж залишалися філософія, логіка, індоевропейська лінгвістика, загальнослов'янська філологія.

Катастрофічні зрушення, однак, тривали, і вдарив рік 1921-й. Більшовицька влада почала розгортати велику чистку лав «гнилої» інтелігенції, над Чижевським (меншовик! Центральна Рада!) зависає смертельна загроза, й у травні він нелегально переходить польський кордон, опиняється у Німеччині. Тут на кількарічний період Чижевський з головою занурюється у студіювання філософії під впливами і керівництвом К.Ясперса, Е.Гуссерля, М.Гайдеггера, Р.Кронера, Ю.Еббінгауса, у творчому спілкуванні й дружбі з С.Франком та Р.Інгарденом. Гейдельберзький і Фрайбурзький вишкіл у сполученні з попередніми петербурзькими і київськими «уроками» М.Лоського, О.Введенського, В.Зінківського, пізнішим зближенням зі С.Булгаковим, М.Фасмером, А.Бемом, Г.Флоровським, з Празьким лінгвістичним гуртком (М.Трубецької, Я.Мукаржовський, Р.Якобсон) – усе це сприяло виходу Чижевського на найвищий щабель філософської думки, лінгвістики, славістики ХХ століття⁴⁷.

Але Чижевського – фахівця-україніста, якщо брати це поняття у властивому йому, чітко окресленому сенсі, у ті роки ще не існувало. Він «народився» у Празі, тодішній визнаній культурній столиці Східної Європи і притулку всіх емігрантів, куди переїздить Чижевський і де з 1924 року викладає в українському Вищому педагогічному інсти-

туті ім.М. Драгоманова, згодом в Українському Вільному Університеті (УВУ). Саме там і тоді починають одна за одною виходити у світ українською, почасти німецькою мовами книжки і статті Чижевського, присвячені історії української філософії, особно Г.Сковороді, Т.Шевченкові, питанням української характерології.

Свої українознавчі студії Чижевський продовжив і в умовах другого тектоничного струсу – світової війни та повоєнної еміграції: 1942 року, працюючи в Німеччині, у Галле, він у тій-таки Празі видає другу книжку (першу написав, так і не побачивши свою працю надрукованою, допіру померлий М.Гнатишак) «Історію української літератури» (ренесанс і барокко). Через три роки, в Авґсбурзі, одному з таборових осередків другої хвилі української еміграції, до якої силою обставин війни знову прилучився Чижевський, виходить його невелика книжка – своєрідний конспект лекцій, які він протягом кількох років читав у Українському Вільному Університеті, тепер у Мюнхені; водночас це, можна сказати, і попередній начерк майбутньої «Історії української літератури», що їй судилося побачити світ лише 1956 року, вже у США, де Чижевський кілька років читав у Гарварді курс славістики. З'ява «Історії» стала правдивою подією в українському літературознавстві, викликавши чимало відгуків і суперечок (останні, до речі, не вповні ущухли і досьгодні), та, головне, давши вивченню історії національної літератури нові креативні імпульси.

Повертаючись до празького періоду життя Чижевського другої половини 20-х років, зазначмо, що мало знаємо конкретного про його тодішні зв'язки з колами української еміграції, яка, під опікою і за особистого сприяння президента Томаша Масарика, симпатика української справи, у Чехо-Словаччині, зокрема у Празі, вельми активно діяла у різних галузях духовного, наукового, літературного життя. Немає сумніву, що контакти були, і то напевно ціховані піететом і повагою до вченого, до того ж тривали ці контакти протягом довгих років, уже й за межами празького періоду*, проте – що важливо підкреслити, – жодних ознак кон'юнктурних впливів на Чижевського з боку еміграції, якихось слідів політичної чи ідеологічної анґажова-

ности в його українознавчих розвідках того часу не знайдемо. Праця в українських інституціях, природно, сприяла тому, що він, хоч і був назагал славістом широкого профілю, тепер значною мірою зосередився на українській проблематиці, а притаманна серйозному вченому налаштованість до повноти і точності спрямовувала його увагу на ті аспекти і питання, поза якими не було б можливим об'єктивне наукове дослідження і всебічне висвітлення цієї проблематики.

Такі методологічні й моральні засновки повною мірою знайшли своє виявлення в одній з найбільш значущих праць Чижевського того часу – «Нарисах з історії філософії на Україні» (1931), зокрема у включеному до них спеціальному розділі про Гоголя*; трохи раніше двома виданнями (1926 і 1929) вийшли у світ історіографічні студії «Філософія на Україні».

Засадничими і значною мірою новими для Чижевського, є у «Нарисах» два моменти.

Раз – що дослідженню конкретних явищ української філософії передують два доволі розлогіх вступних розділи загальнотеоретичного характеру, присвячені різним аспектам проблеми національного чинника у духовній царині, особно у філософії, наразі – українській. Вже у першій фразі першого розділу, «Нація і людство», автор характеризує поширені «скрайні погляди на те, що таке є національна особність і яке її значення»; об'єктивно розглянувши аргументи прихильників погляду, який він називає «раціоналістичним», і визнавши його «однобічність», Чижевський віддає безумовну перевагу поглядові «романтичному». Формулюючи підстави останнього, дослідник пише: «Цілком ясно, як треба... розв'язати питання про відношення між нацією та людством, між національним і вселюдським, –

* Ще 1945 року Є.Маланюк у листі до А.Любченка називає Чижевського «колумбом нашої філософії», «колумбом нашого барока», «другою (після археолога В.Щербаківського. – Ю.Б.) творчою постаттю емігр.[антської] науки». (Дорогий Аркадію. Листування та архіварія літературного середовища України 1922 – 1945 рр. – Львів, 2001. С. 201).

кожна нація є тільки обмеженим і одностороннім розкриттям людського ідеалу. Але лише в цих обмежених і односторонніх здійсненнях загальнолюдський ідеал і є живий». І далі він розвиває і конкретизує цей постулат на матеріалі української філософії, акцентуючи її первісний зв'язок з національним життям; окремих розділ присвячено глибинним підвалинам національного духу, на яких «ця філософія виростає», – особливостям «українського народного характеру і світогляду»⁴⁸, феномена, що його пізніше Микола Шлемкевич означає поняттям «українська людина». Тож феноменологія Чижевського, його, як пише авторитетний дослідник спадщини вченого Ніна Над'ярних, «науково виважений екзистенціалістський варіант феноменологічного підходу до культури»⁴⁹, зокрема до філософії, виявляє тут – з повнотою, ба, наважуся сказати, категоричністю, не притаманними Чижевському раніше, – свою закоріненість у національному, українському ґрунті.

Другий засадничий і знову ж таки новий момент «Нарисів» полягає в тому, що Гоголева спадщина, взята у філософсько-етичному ракурсі, розглядається Чижевським не просто на тлі української культури і філософської думки, вона є питомою складовою цієї культури і цієї думки у їхньому історичному розвої. Гоголь постає у духовній сув'язі з такими постатями, як Сковорода, Я. Козельський, Г. Полетика, С. Гамалія, кирило-методіївці (Куліш, Костомаров, Гулак), Шевченко, Юркевич, у контексті характерних рис української (суттєво відмінної від російської – щодо цього Чижевський покликається на Гоголя і Ніколая Бердяєва) психічної організації, підставової, на його погляд, для української ментальності «філософії серця», специфічних релігійно-етичних та естетичних особливостей національ-

* У передмові Чижевський попереджає, що розділ про Гоголя написано його «шановним учнем» А. Миколаєнком, «крім останнього §». З огляду на те, що цей розділ цілком органічно входить до книги, якій Чижевський дав своє ім'я як автора, і що весь він кореспондує з ідеями і думками, висловленими у тому підсумковому «останньому §», маємо підстави розглядати його у контексті поглядів Чижевського.

ного світопочування і світогляду. Погодьмося, усе це безумовно являє собою щось принципово нове для дослідника, вихованого в рідній і під потужним ідейним опроміненням російської культури, яка, з правила, не знала і не хотіла знати бодай жодних застережень до вигаданої нею тези про будемо виїмкову «русскість» (у сенсі – «великорусскість») Гоголя, принайменше – його «общерусскість».

Разом з тим Чижевський далекий і від поширеного в українському емігрантському докідлі, з яким він тоді так чи інакше був пов'язаний, націоцентричного тлумачення Гоголя, від штучної і неплідної дилеми (яку, згадаймо, не приймав і Маланюк) «наш – не наш». Самостійність мислення, сумління вченого вимагали від нього спиратися виключно на наукові, аж ніяк не політичні вимоги і критерії, весь час залишаючись у ним же самим визначених рамках діалектичної єдності національного первня і загальнолюдського, універсального значення. Ця єдність наочно оприянюється у структурній та сенсовій «закільцьованості» «Нарисів», у взаємозв'язку і взаємодоповнюваності, з одного боку, сформульованого від самого початку погляду на Гоголя як на одного з «типових представників національного характеру»⁵⁰, з другого – патосу написаного Чижевським останнього параграфу розділу під назвою «Гімн Красі Небесній».

Розділ «Микола Гоголь» у «Нарисах з історії української філософії» – одна з двох завершених, цілісних гоголезнавчих студій в українознавчій (та україномовній) спадщині Чижевського, другою пізніше стала порівняно невелика його стаття в «Енциклопедії українознавства». В інших випадках Гоголева постать зазвичай або згадується дослідником принагідно, під кутом зору тієї чи тієї конкретної проблеми (наприклад, у міркуваннях про поширені свого часу на Україні «міцні симпатії до протестантизму»⁵¹), або, зокрема в історично-літературних працях, прилучається ним «до української школи» в російській літературі», твори письменника українського циклу названо тут «вершком розвитку» цієї школи⁵². Та головне, що при цьому Гоголь виступає, і то не просто як етнічний українець, а як мислитель і мисленник світового масштабу, у своєму кривному,

дарма що опосередкованому через російську мову, зв'язку з українським письменством, українською духовністю.

До речі, на прикладі згаданої проблеми – російськомовності Гоголя і, під цим оглядом, приналежності його чи то до російської, а чи до української літератур – оприявнюється принципова різниця поміж об'єктивно-науковим, чужим найменших ознак емігрантської упередженості методом Чижевського у підході до феномена Гоголя, і тими його інтерпретаціями, в яких відчутний вплив мінливих політичних зацікавленостей. Означену в «Історії української літератури» тезу про Гоголя як письменника «української школи» в російській літературі, своїм духом близького до перших українських романтиків, але все ж «втраченого для української літератури»⁵³, (тоді ж цю тезу було повторено ним в «Енциклопедії українознавства»⁵⁴), Чижевський висловлював, щоправда, іще не сформулювавши її так чітко, і раніше, у лекціях, які наприкінці 40-х років читав в Українському Вільному Університеті. Тоді ж і у тому ж університеті лекції з української літератури другої половини ХІХ і першої ХХ століть читав інший поважний фахівець, Микола Глобенко. Пізніше лекції обох професорів, доповнені матеріалами Івана Мірчука з історії української культури, було видано у вигляді підручника. Так от, у розділі, написаному Глобенком, про Гоголя категорично сказано, що його, хоч він і писав російською мовою, «ми залучаємо до української літератури»⁵⁵. Різотлумачення проблеми порівняно з Чижевським упадає в око. Й от що тут цікаво. Чижевський – «старий» емігрант, але на відміну від своїх перевесників і, що важливіше, деяких колег з емігрантського українського докільля він вільний від ідеологічної зашореності вузько трактованими «національними пріоритетами» і місце Гоголя у літературі визначає, виходячи з наукових критеріїв, а не з формули «наш – не наш». Глобенко належить до наступної, воєнної емігрантської хвилі, та його постава в цьому питанні радше ближче стоїть до націонал-радикалізму попередників зі «старої гвардії» – за тієї лишень різниці, що «відштовхування» останніми Гоголя як відступника від української літератури тепер змінено, і то вочевидь з ідеологічних міркувань, на таке ж беззасте-

режне інтегрування письменника у ту саму літературу. Пізніше ці спроби щодо Гоголя робитимуться неодноразово; тут маю на меті підкреслити, що у випадку «Чижевський – Глобенко» щодо Гоголевої літературної приналежності важить не генераційний чинник (зрештою Глобенко лише на кілька років молодший від Чижевського), а засаднича відмінність методологічних підходів, цільових настанов літературної свідомости, різниця поміж науковим та ідеологічним критеріями у потрактуванні складних феноменів національної культури. Втім, поза іншим це ще й одне із свідчень відсутности абсолютно чітких меж, або, так скажу, їхньої «розмиваности», у сприйнятті та інтерпретації Гоголя поміж різними хвилями української еміграції.

Фактично Чижевський поклав початок процесові деполітизації, деідеологізації гоголівської теми в зарубіжному українському літературознавстві. Ставлення до Гоголя, його особистости і творчости, інспіроване і підживлюване драматичним чинником «вигнання», обставинами вимушеного існування на чужині, емігрантським синдромом образи і враженої гідности, ставлення політично і суб'єктивно забарвлене, виразно емоційне й уже через те упереджене – таке ставлення саме після Чижевського поступово (втім, вельми поступово, з гальмуванням, збоченнями, реверсіями – аж посьогодні) витискається сприйняттям об'єктивним, виваженим, потрактуванням, яке спирається на науковий аналіз, а не на скривджене національне почуття.

Треба сказати, що розглянуті аспекти гоголіани Чижевського не вичерпують теми.

Наукові зацікавлення Чижевського виходили за рамці властиво україністики, вони охоплювали, і про це вже йшлося, широчезну царину філософії, інтелектуальної та духовної історії, філології, передовсім слов'янської; у діапазоні останньої значне місце посідала, поряд з українською, література російська, найбільше Достоевський і – у кореляції з ним – Гоголь. Маю на увазі дві російськомовні гоголезнавчі праці вченого – «О Шинели Гоголя» (1938) і «Неизвестный Гоголь» (1952).

Вдумливий аналіз обох студій, які донедавна дивним чином залишалися поза серйозною увагою гоголезнавців,

здійснено Н.Над'ярних і В.Врубелем⁵⁶, що дає мені підстави зупинитися лишень на одному, безпосередньо дотичному до теми, питанні, щоправда, заради точности вираження думки – «розгалуженому». А саме: яка співзалежність існує поміж цими російськомовними працями Чижевського і гоголівським компонентом його українознавчих досліджень? Чи існує така співзалежність взагалі? І чи не мусимо говорити про двох Чижевських-гоголезнавців – українського і російського?

Від початку варто уточнити два моменти.

Один – зміст і межі такого поняття, як «українське гоголезнавство». Не може бути сумніву в тому, що воно є і повинно бути питомою часткою гоголезнавства як такого, як наукової дисципліни, котра ґрунтується (або принаймні стримить до цього) на спільних для всіх галузей людського пізнання засадах об'єктивного – і тільки такого – аналізу, первісно чужого будь-яким проявам національної упереджености, регіональної окремішности чи провінційної заґумінковости. З другого боку, стосовно такої, як Гоголь, по-статі, з національного погляду амбівалентної, достоту природною, скажу – необхідною, диктованою якраз критерієм наукової об'єктивности і повноти, є пріоритетна увага до української складової його менталітету, світогляду, етичних та естетичних засад, до національної генези його творчости, її закорінености у фольклорній та духовно-мистецькій традиції, нарешті до проблеми сприйняття особистости і спадщини письменника національною свідомістю, зокрема літературною (наразі – сформованою у специфічних умовах зарубіжжя). У налаштованості до цієї проблематики, і то жодною мірою не на шкоду іншим аспектам, у багатодесятилітньому протистоянні її байдужій іґнорації, а найбільше – відверто імперським, великодержавницько-месіаністичним потрактуванням Гоголя і полягає осібність того відгалуження світового гоголезнавства, що його (відгалуження) можна означити як українське.

Друге – дразливий момент російськомовности згаданих праць Чижевського. Одразу поплюся на нього самого. У «Нарисах з історії філософії на Україні», звертаючи увагу на той факт, що «українське культурне життя не завше

було різко та яскраво усамостійнене і відокремлене» і що «значна частина видатніших представників української думки працювала поза межами України», він пише: «Навіть мова, яка часто може служити критерієм, чи відносити дану особу до тієї чи іншої культури, і вона тут не може бути певним мірилом вже через те, що в українській мові майже не писав ніхто з українських мисленників. Проте, національні особливості виявлялись в їх думках, як це завжди буває, цілком спонтанно, `само собою`»⁵⁷. Ці зауваження повною мірою можуть бути прикладені й до історії гоголівської україністики. Згадаймо перші її кроки – написану П.Кулішем Гоголеву біографію, його епілог до роману «Чорна рада», надрукований у часописі «Русская беседа», і огляд повістей Гоголя в «Основі», полеміку з цими виступами М.Максимовича на сторінках тієї ж «Русской беседы» і тижневика «День». Парадокс був у тому, що з огляду на реалії тодішньої мовної ситуації в Російській імперії ці матеріали друкувалися російською («владычною», за виразом самого Гоголя) мовою, а тимчасом стрижнем публікацій і Куліша, і Максимовича, попри всі відмінності у поглядах їхніх авторів, була проблема української природи таланту Гоголя, особливостей його світо- і самопочування як «української людини». Цей парадокс на тривалий час, аж до наших днів, став однією з характеристичних рис українського гоголезнавства: у значній своїй частині воно розвивалося у російськомовному варіанті, й це не гандж, радше родова ознака. Вододіл, з правила, проходить не через мовну сферу як таку. Знаємо чимало дослідників, як українців, так і росіян, чиї праці, писані російською мовою (крім Куліша і Максимовича, це О.Лазаревський, В.Модзалевський, І.Мандельштам, О.Піпін, В.Шенрок, О.Єфименко, С.Венгеров, М.Петров, В.Перетц, І.Каманін, В.Розов, О.Кадлубовський, С.Шелухін, В.Гіпціус, почасти Андрей Бєлий та ін.), перейняті щирою зацікавленістю і пієтетом до Гоголева українства, прагненням проникнути в його сутність, вони складають підмурівок української гоголезнавства або об'єктивно сприяли його становленню.

До цього рiчниця близько стоять студії Чижевського про «Шинель» і про «невідомого Гоголя». Щоправда, друковані у російських емігрантських виданнях (паризькі «Со-

временные записки» та нью-йоркський «Новый журнал»), вони присвячені загальним проблемам гоголезнавства переважно теоретичного або поетикального плану, спеціально український мотив у контрапункті авторових спостережень і думок проходить радше «втурою», другим голосом. Утім, незрідка цей мотив усе ж виринає на поверхню тексту, – такі, приміром, у статті «О `Шинели` Гоголя» паралелі між підставовими для Гоголя думками про «свое місце» («задор») кожної людини і темою «сродности», традиційною для українського бароко, зокрема для поезії та філософії Сковороди, або посилення на ще одного яскравого представника цього бароко, Паїсія Величковського, автора знаменитого «Добротолубія», на «Наталку Полтавку» Котляревського. До українського бароко Чижевський повертається і у статті «Неизвестный Гоголь», висловлюючи думку, що під цим кутом зору Гоголь є «антиподом» Пушкіну. Там само знаходимо зіставлення «Вибраних місць із листування з друзями», гоголівської ідеї зближення проблем релігійних та економічних, християнізації господарської діяльності з тим, що писали на цю тему Г.Квітка-Основ'яненко та П.Куліш.

Чи не ще цікавіші й важливіші ті українські асоціації, які присутні у підтексті й виникають, якщо скористатися виразом самого автора (згадаймо «Нариси»), найчастіше «спонтанно, `само собою`». Найбільшою мірою це стосується релігійно-духовної проблематики, яка заторкується, на позір – другим планом, у статті «О `Шинели` Гоголя», а у «Неизвестном Гоголе» є, на мій погляд, стрижневою. Коли Чижевський говорить, що гоголівська теорія «свого місця» внутрішньо пов'язана з проблемою самопізнання як єдино вірного і надійного способу пізнання Бога і що це «традиційно для християнської мистики»⁵⁸, не можемо не помітити тут глибинної, дарма що прямо не означеної, коннотаційної співзалежності зі Сковородою, якого щойно перед тим було названо «містиком» і для богословських, філософсько-етичних трактатів якого тема самопізнання є наскрізною і фундаментальною. Побіжне зауваження дослідника про «безликість черта» (у pendant до простромленого генеральського портрета на табакерці Петровича) корелює у читацькій свідомості з неодноразово відзначеною у гоголезнавчій літературі

(М.Петров, В.Розов, Г.Галаган) генетичною близькістю цієї (й інших) постатей гоголівських повістей до традиції українського вертепу, інтермедії, травестій мандрованих дяків.

У статті «Неизвестный Гоголь» значне місце приділено релігійним «увлечениям» Гоголя. Чижевський цитує висловлені у листах письменника визнання, що «тільки у Римі можна молитися» і що між християнськими конфесіями немає, суттю, ніякої різниці; наводить відомості про його контакти у Римі з польськими єзуїтами, яким нібито, якщо повірити їхнім запевненням, він подавав знаки надії на свій можливий перехід до лона римської церкви; покликається на захоплення Гоголя книгою католицького богослова Томи Кемпійського «Наслідування Христа», яку той з дещо надмірною настирливістю радив читати і перечитувати своїм російським друзям, провокуючи тим їхній гнів й образу (Томою Кемпійським, до речі, цікавився і Шевченко). Ці факти, на думку Чижевського, роблять майже безсумнівним, що «Гоголь мог искать по крайней мере ответов на свои религиозные запросы у польских «patres»⁵⁹; незалежно від того, чи має рацію дослідник у конкретному висновку, не можна заперечити, що він заторкує проблему, яка протягом століть так чи так (хай то будуть ледь помітні впливи, або неусвідомлений притяг, або, навпаки, войовниче відштовхування) була і досі у певних межах залишається актуальною для української релігійної свідомості. Гіпотеза Чижевського про ймовірний інтерес Гоголя до вчення німецького містика-пієтиста Й.Г.Юнга-Штіллінга, вельми популярного на початку століття у середовищі російських масонів, викликають згадку про його українських прихильників, священників з Балти, Херсонської губернії, Феодосія Левицького та Федора Лісевича, яких було запрошено до Петербурга, де вони певний час проповідували вчення Юнга при дворі Олександра I, а також про одного з перекладачів цього німецького духовного письменника, широко знаного тоді філософа і мартиніста Семена Гамалію, українця з походження. Нарешті, міркування Чижевського про гоголівські думки щодо злиття проблем релігійно-моральних та економічних, які, за його виразом, «ведут нас к западному протестантизму»⁶⁰, кореспондують з висловленим ученим

ще у 20-ті роки, у книзі «Філософія на Україні», зауваженням (на нього ми вже покликалися) про поширені на українських теренах «міцні симпатії до протестантизму».

«Розкодовані» у такий спосіб приховані паралелі та ремінісценції утворюють розгалужену підтекстову систему коннотацій, які, доповнюючи денотативний шар тексту, дають уявлення, з одного боку, про значною мірою надконфесійний характер Гоголевої релігійності (на нього прямо вказує Чижевський у відгуку на книжку зарубіжного російського гоголезнавця В.Сечкарьова⁶¹), з другого – про детерміновані історичними і геополітичними чинниками своєрідні риси українського православ'я з притаманною йому, на відміну від московської ортодоксії, більшою конфесійною толерантністю і розкутістю у канонічних питаннях. Не є, мабуть, випадковим, що в останній період свого життя сам Чижевський брав активну участь в екуменічному русі.

Отже, маємо всі підстави відзначити тісну й питому співзалежність україно- і російськомовних праць Чижевського про Гоголя. У сукупності вони являють собою різні грані єдиного корпусу гоголезнавчих досліджень, автор яких виступає у двох іпостасях єдиного образу – вченого-славіста широкого профілю, і російськомовність розглянутих статей, насичених українським елементом, лише підкреслює, унаочнює суто наукову, чужу найменшим кон'юнктурно-політичним аспіраціям природу його українознавчих студій, поміж ними – і присвячених Гоголеві. Такого Гоголя російський емігрант, читач «Современных записок» і «Нового журналу», не знав, для нього він і справді був «невідомим Гоголем» – дозволю собі й таку (дещо суб'єктивну, автором, певно, не передбачувану) значеннєву інтерпретацію назви статті Чижевського*.

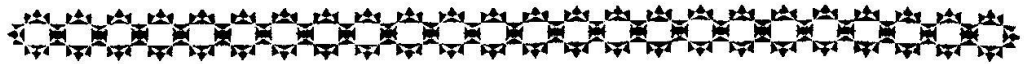
На цьому тлі виразно оприявнюється засаднича відмінність гоголіани Чижевського від гоголезнавчих праць його колишнього професора у Київському університеті, старшого колеги і багатолітнього друга, співтовариша в емігрантській долі Василя Зіньківського. Дослідження спадщини Гоголя передовсім як релігійного мисленника Зіньківський почав іще 1916 року публікацією (із зрозумілих причин) перерваною серією статей у часописі «Христи-

анская мысль», а завершив року 1961-му виданою в Парижі монографією «Н.В.Гоголь». Етнічний українець (за його виразом, «на $\frac{7}{8}$ »), Зіньківський з молодих років відзначався далеко більшою, ніж у Чижевського, щоб не сказати – войовничою, відчуженістю від українства і його проблем, будучи типовим представником поширеного у тогочасних київських університетських колах «общерусского» напрямку (А.Стороженко, Т.Флоринський, І.Линниченко). Події національної революції в Україні не змінили його позиції; той факт, що протягом кількох місяців він як міністр віросповідань входив до складу уряду П.Скоропадського, слід, либонь, оцінювати як вияв радше монархічних, аніж національних його сподівань. Згадуючи пізніше цей свій скороминущий політичний досвід, який вважав рішуче невдалим, Зіньківський підкреслював, що він «по воспитанию и чувствам всецело и абсолютно принадлежал России», був достоту «русским человеком»⁶².

Цим визначалася спрямованість і гоголезнавчих праць Зіньківського, які «всецело и абсолютно» лежать у річищі російської імперсько-православної традиції. Для Чижевського інтерес до української філософії, інтелектуальної історії, літератури і – саме у цьому контексті – до Гоголя, було спонуковано науковим чинником, прагненням до розширення славістичних обріїв, до глибшого, об'єктивнішого знання предмету дослідження. Зіньківський же, з огляду на свої політичні симпатії та національні забобони, наперед обмежив поле дослідницьких пошуків, полишивши поза увагою ті аспекти вивчення Гоголевої особистості і спадщини, передовсім їхньої української складової, які не вкладалися у рамці його уявлень, та й, вочевидь, не видавалися йому важливими і цікавими. Утім, заради справедливості

* Те саме стосується і тези Чижевського про «духовну самотність» Гоголя у російському суспільстві. Чижевський висловлює цікаву думку про те, що Гоголь почувався чужим у своїй добі тому, що, суттю, належав добі попередній, олександрівській; проте, як на мене, окрім цього, духовно-ідеологічного, аспекту, проблема має також і аспект літературний: він був самотній у російській літературі як наступник і продовжувач барокової української традиції, що не до снаги було розгледіти і зрозуміти будь-кому в сучасній йому російській критиці.

вості треба сказати, що монографія Зіньківського є, у межах авторової концепції, фундаментальним дослідженням, яке заслуговує на пильну увагу й гідне поцінування, зокрема під кутом зору особливостей сприйняття та інтерпретації Гоголя емігрантською свідомістю, але – це застереження засадниче – емігрантською свідомістю російською, у pendant не до студій Чижевського, а радше до таких гоголезнавчих артефактів, як, приміром, праця К.Мочульського «Духовный путь Гоголя», американські лекції В.Набокова або книжка Абрама Терца (А.Синявського) «В тени Гоголя». Але то вже інша тема.

II

Троє Юріїв, або Пейзаж після бойовища

Знову згадаймо гоголівський «трикутник». І в Маланюка, і в Липи, і в Донцова Шевченко і Гоголь складали (Донцов до цього прийшов не зразу) виразну біварну опозицію, де перший опозит уособлював ідеал національної цілості, другий – хворобу національного недокров'я, роздвоєння, зрештою відступництва. У такому ракурсі поставав Гоголь і у львівській дискусії 43-го року, принаймні, за свідченням Маланюка, у переважній більшості оцінок – як символ національного пораженства і зради, його ім'я лунало як сигнал тривоги і небезпеки, зловісне пророцтво, знак трагедії, що насувалася.

Після Львова минуло менше двох років... Але яких років! Те, чого тоді лише з жахом чекали, тепер сталося: хаос і безум біженських ешелонів, розлучення і втрати, принизливі пошуки притулку, непевність у подальшій долі, та що там – у завтрашньому дні... Душевний «пейзаж» тих тисяч і тисяч, кого воєнною хвилею української еміграції (точніше, поки що біженства) викинуто було на чужину, являв собою сумне румовище ілюзій, цвинтар нездійснених надій, звалище фатальних помилок...

Чи до Гоголя тут було?

Подивугідно, але виявилось, що так.

«Планета ДіПі» (Юрій Шерех)

Українські письменники опинилися у гущавині земляків, що залюднили тоді «планету ДіПі» (Displaced Persons – переміщені особи), а тільки у таборах американської окупаційної зони Німеччини перебувало близько 200 тисяч українців. Щоб змагати до духовного оздоровлення цієї деструктурованої і стресованої, пригніченої щохвилини страхом перед загрозою депортації «на родину» біженської маси, щоб не заламатися самим, зберегти і свою самотождність, і цілість української ідентичності, нехай (чи, радше, поготів) і в найтяжчих умовах, кінцевим і найпершим було «збагнути як своє особисте, так і ціле історичне минуле, а також відповісти на запитання: що буде далі? зі мною? з Україною? з літературою? І ще: для кого і як писати?»⁶³. Саме у болісному процесі пошуку відповідей на ці доленосні запитання у літературній емігрантській свідомості постало знову, ба більше, вийшло на передній план ім'я Гоголя. Традиційно – поруч із Шевченковим. Поруч, однак цілком інакше, ніж раніше.

У грудні 1945 року, в Ашаффенбурзі, на Першому з'їзді МУРу (Мистецький Український Рух) – організації українських письменників, що сформувалася на «планеті ДіПі», один з фундаторів організації, Юрій Шерех (Шевельов), називає імена Шевченка і Гоголя не, як звикле, у їхньому опозиційному протиставленні, а у кореляційному зв'язку, і то якраз під кутом зору національного питання. Визначаючи у своїй доповіді «Стилі сучасної української літератури на еміграції» перший з двох головних «дороговказів» на провідному, як він вважав, напрямі літературного руху – «від загальнолюдського – до національного», Шерех каже: «Тут у новому світлі постають імена Шевченка і Гоголя – і в них шукає опертя сучасність». Жодного слова про Гоголеве національне роздвоєння чи відступництво, ані натяку на дилему «наш – не наш». Всією логікою своїх суджень Шерех стверджує: *наш*. «Поки одні витягали його за фал-

ди фрака з української літератури і вкидали в обійми росіян, а другі всіма силами розпиналися, що він таки, ей же Богу, українець вихованням, побутом, типажем і т.д. і т.п.», тобто, поки проблема залишалася у площині словесних змагань, перетягування ідеологічної лінви, на живому досвіді живого літературного розвитку стало, вважає Шерех, «невідхильно ясно: джерело нашої національної прози – Гоголь...». «Нове світло», що у ньому Гоголь поставав як «опертя», – це був сформульований Шерехом постулат про утвердження в українській літературі «національно-органічного стилю», адекватного і гідного України не як етнографічної, а «суверенної європейської нації, яка тому претендує на місце в Європі, що має що с в о г о Європі сказати»⁶⁴.

Не зупиняймося на деталях Шерехової концепції національно-органічного стилю; вона і тоді, коли її щойно було проголошено, викликала бурхливі суперечки і доволі гостру критику, а з боку, прикладом, В.Державина – сливе нищівну, багато в чому слущну, хоча й перейняту літературно-груповими емоціями. Сучасним, поза порівнянням об'єктивнішим, критиком, Соломією Павличко, концепцію національно-органічного стилю оцінено як повчальний «нездійснений (і, дозволю собі додати, суттю нездійснений. – Ю.Б.) рецепт», невдалу спробу наповнити новою енергією «народницьку естетичну парадигму»⁶⁵. Головне ж – по впливі часу своє гасло критично переглянув і сам автор, назвавши це гасло «солодкою злудою і самозлудою», «пророчовізіонерським» національним віщуванням, що його блискуче перекреслив літературний розвиток наступних років, і з мужньою самоіронією навівши лаконічну характеристику своєї доповіді, дану його добрим приятелем, вихованим «у школі французького скептицизму й тверезости» Ільком Борцаком: «`Вербіяж` (слова)». Шерех не уточнює, чи його самокритичне визнання, що «теза про грядущє царство національно-органічного стилю... вела не в майбутнє, а в минуле», поширюється на тодішнє потрактування ним Гоголя і підтак статус останнього міняється з «джерела» й «опертя» на тигар «минулого»; наскільки мені відомо, те своє потрактування Шерех ніде не ставив під сумнів, ба більше, написану в роки МУРу статтю про Тодося Ось-

мачку, де якраз гоголівський мотив є наскрізним і домі- нантним, він зараховував до «кращих статтів Шереха-критика»⁶⁶.

Треба мати на увазі, що назагал гоголезнавства як тако- го, окремих історично-літературних розвідок, присвячених ексклюзивно Гоголеві, у Шереха немає. Інтерес Шереха – мурівського літературного критика (звернімо увагу – не Шевельова, дослідника виразно академічного кшталту) зо- середжений на явищах сучасної йому української, найпер- ше – емігрантської, літератури, її характерних рисах і про- блемах; під цим оглядом він і звертається до Гоголя. Сут- тю, не так до самого Гоголя, як до гоголівського первня, впливу, традиції, притягу, які він виявляє у цій літера- турі. Студії про прозу Осьмачки, зокрема аналіз повісти «Старший боярин», характерні щодо цього.

Ще у своїй доповіді на Першому з'їзді МУРу Шерех поцінував цей твір як найвище досягнення сучасної украї- нської літератури і саме з ним пов'язав факт «відкриття» Гоголя як «джерела нашої національної прози». Через два роки у статті «Над Україною дзвони гудуть», спеціально присвяченій «Старшому бояринові», проаналізувавши го- ловні особливості світобачення і світопочування автора, його стилю, засобів творення образу України, в якому «злилися всі чари і епохи», критик шукає відповідь на запитання: «Хто був учителем Тодося Осьмачки?» І знаходить таку відповідь: Микола Гоголь. «Якщо в своїй соціально- утопійній частині воно (тобто Осьмаччина повість як *явище* «небувале не тільки у нашій літературі своєю своєрідні- стю». – Ю.Б.) явно спирається на Шевченка, то в мистецькій свого попередника воно має в Гоголі». Таким чином, опосе- редковано, сказати б, крізь Осьмаччину призму, Шерех віддає свої характеристики Гоголева художнього бачення і осягнення дійсності, його стилю: синкретизм, нерозривна єдність усіх вимірів світобудови – від земного, миттєво- історичного і локально-просторового – до космічного, транс- цendentного, мітологічного; сприйняття дійсності у «пер- возданно-проникливій і глибокій наївності»; високий ступінь метафоричної насиченості; контрастне сполучення світла, гармонії з похмурою демонологією, «суб'єктивної

ліричності з напруженістю сюжету майже пригодницької повісти»⁶⁷; пишне буяння барв і уроче звучання багатозначного слова.

Тодося Осьмачку Шерех у мурівській доповіді відніс до «органістів» у сучасній українській літературі, з ними він, властиво, пов'язував тоді свої уявлення про «ідеал національно-органічного стилю», надії на утвердження «національно-органічного стилю» як найперспективнішого, на його думку, напрямку. Концепція, як ми знаємо, була даниною моменту, ситуації, настроєві національної «сп'янілості, поглиненості» і не витримала іспиту часом. Але його вповні витримала повість «Старший боярин», яка виявилася набагато ширшою від рамців накинутої їй схеми. Так само живим і плідним зостався застосований Шерехом в аналізі Осьмаччиного твору гоголівський критерій (недурно до зіставлень з Гоголем слідом за Шерехом зверталися практично всі, хто писав про «Старшого боярина»⁶⁸), більше сказати – назагал його ідея «джерельного» значення Гоголевого первня в українській прозі, дарма що первісно і той критерій, і та ідея сформувалися на підґрунті теорії «національно-органічного стилю». Бо виявилось, що ні Осьмачка, ані поготів Гоголь аж ніяк не тотожні цьому стилеві.

Втім, і у мурівський період Шерех не віддавав монополію на Гоголя самим тільки «органістам». У представників другої течії, «європеїстів» (Ю.Косач, В.Домонтович, І.Костецький), до чиеї творчості він тоді ставився вочевидь стриманіше, Шерех так само знаходить якщо не питоме втілення тяглості гоголівської традиції, яке так високо поціновує в Осьмачки, то принаймні «сліди» Гоголевих впливів. У статті про повість Юрія Косача «Еней і життя інших» критик простежує, як гоголівські мотиви переймають усі елементи тексту і підтексту. Вони то виявляються на поверхні оповіді, у прямому цитуванні («чуден Днепр...»), або в характеристиці емігрантського середовища «београдських малоросіян» («манкари з Гоголівської костюмерної – свинячі рила, воли, Бесаврюки, Вії, Солопії»), або в сутичці з приводу українського походження Гоголя між оповідачем і колишнім генералом князем Б.: «Гаспада, етот маладой челавак, етот... етот...пасмел заявить, что величайший рус-

ский писатель бил... но, вы подумайте... Да, вы подумайте... украинцем!»⁶⁹. Іншим разом, відповідно до обраного письменником структуротворчого принципу асоціативності, — на глибших текстових рівнях, у контрастному зі- і протиставленні мертвих душ і свинячих рил «з романтикою мало-російських Гриців і Оксан, з романтикою козацьких шабель», у плетеві прихованих асоціацій з Батурином, з Полтавою, що створюють, каже критик, своєрідний «музично-асоціативний вступ», за яким з'являється головний герой «як далекий спадкоємець цих настроїв і традицій»⁷⁰. У другій статті, щоправда вже післямурівського часу, 50-х років, Шерех звертає увагу на гоголівські паралелі й ремінісценції у прозі Хвильового, зокрема пов'язані зі «Старосвітськими поміщиками» («дідичами» — такий був тодішній переклад, як на мене, вдаліший, ніж той «переклад без перекладу», що його прийнято нині). А ще геть пізніше, року 96-го, він пише подивугідну своєю молодістю задержуватістю статтю про прозу Юрія Андруховича під наголовком «Го — Гай — Го», де доводить, що романи цього «змагуна проти застою й рутини», надто «Перверсія», перебувають «в річищі найсправжнісіньких наших традицій»; одним з двох «Го» у тій химерній Шереховій тріаді якраз і зашифровано Гоголя — найбільшого знавця «чортовиння» і бісівні, яке перекотом-хвилику гуляє на простороні «від Сорочинців-Диканьки до передгір'їв карпатських»⁷¹.

Згадана щойно студія про Хвильового має назву «Хвильовий без політики» — знакову для Шереха; через три роки він використовує цю формулу (про що в нас уже йшлося) у своєму відгуку на «Історію української літератури» Д. Чижевського, із задоволенням відзначивши, що там «нарешті є українська література, а не ходіння навколо неї». Чи були відомі Шерехові перед війною, коли він (ще яко Шевельов) викладав у Харківському університеті, гоголезнавчі праці Чижевського — про це, мабуть, знав тільки він сам; як на мене, то, з огляду на тодішню практичну неприступність емігрантських видань, гадаю, що навряд. А от за часів МУРу він уже міг їх знати. Так чи так, виразно помітні пункти методологічного дотику обох авторів у потрактуванні Гоголя, найперше у підході до нього «без політики», у погляді

понад нею. Застережуся: саме до Гоголя, бо щодо Шерехової концепції «національно-органічного стилю», то з неї Гоголь вочевидь «виламувався»; остання була хоч і вільною від комплексів старої еміграції, хоч і не заквашеною безпосередньо підом злободенних політичних пристрастей, але все-таки позначеною емоціями емігрантської «патріотики», духом тих «перегонів у патріотизмі», що над ними пізній Шерех сам іронізує не раз. Гоголь, на щастя, зостався поза цим «ходінням навколо».

Як і Чижевський, Шерех віддає перевагу проникненню в суть суперечливого явища перед його засудженням, аналізові – перед вердиктом, означенню – перед наличкою. Навіть у судженнях про такі найдражливіші для більшості його колеґ питання, як українство (або малоросійство? або «русскость»? або імперськість?) Гоголя, як його російськомовність; у Шереха зустрінемо тут слова «трагедія» і «поразка», та не знайдемо ні «зради», ні «відступництва», ані «пораженства». Вбачаючи у наївній і зухвалій спробі Гоголя «завоювати» імперію відгомін «перяславської концепції українського культурного наступу на Росію» (стаття «Москва. Маросейка»), Шерех наголошує, що Гоголь прагнув того завоювання «для українського морального кодексу, для українського розуміння мистецтва». Особиста Гоголева поразка була часткою «найбільшої поразки» – перяславської, коли «Україна втратила рештки політичної незалежності, коли літературною мовою України стала російська...»⁷². Гоголь «писав чужою мовою» не тому, що від початку був психологічно налаштований на відступництво, – «сто років тому не можна було глибин українського духу появили світові в прозі українською мовою», вона «ще на вийшла тоді з пелюшок хуторянського етнографізму... українська література новою українською мовою не мала досить культурної традиції»⁷³, а Гоголь же ставив перед собою і своїм мистецтвом цілі найвищі, світового засягу. Ні та побутова мова, якою послуговувалися у василівському хатньому доквіллі, ні мова комедій Василя Панасовича, Квітчиних повістей чи навіть «Юнеїди» до цього не надавалися.

Виникає, однак, запитання: як ці міркування узгоджуються з Шереховою тезою про те, що спадщина Гоголя є

«джерелом української (письмівка моя. – Ю.Б.) прози»? Воно, це запитання, заторкується, щоправда мимохідь, у підрозділі «Межі української літератури» нотаток про «Історію» Чижевського. Вважаючи, що для російськомовности таких письменників доби класицизму, як, прикладом, автор «Історії Русів» або Василь Капніст, чи не вирішальне значення (крім політичного тиску і соціальних чинників) мали нормативні вимоги панівного на ту пору класицистичного, високого стилю, Шерех висновує з цього, що їхню творчість «не можна виключати... з головної течії історії української літератури»; при цьому він одразу ж застерігається, що «це (виключення з української літератури. – Ю.Б.) буде блушно для періоду романтизму (Гоголь!)»⁷⁴.

Сказавши відверто, позиція Шерехова не виглядає тут уповні з'ясованою. З одного боку, Гоголя саме через «чужу мову» він вилучає з української літератури і, отже, відносить до літератури російської, властиво до того її відгалуження, що його Чижевський означав поняттям «українська школа»; хоча Шерех не вживає цього поняття, але логікою своїх міркувань він наближається до Чижевського, так само заперечуючи кон'юнктурно-ідеологічні мотивації, згідно з якими Гоголя незрідка оголошують беззастережно «наським». Приклад такої спроби ми відзначали у Миколи Глобенка; якщо мати на увазі еміграцію, можна б згадати і виступи Яра Славутича⁷⁵, та й не тільки його (про це в нас ще буде мова), а останніми роками вписування пана Миколи до українського літературного коша набрало характеру мало не моди й у «материковому» літературознавстві (що відкладаємо до другого разу). Під цим поглядом авторитетна думка Чижевського – Шереха багато важить.

Але подивившись на проблему, якою вона виступає в Шереха, з другого боку, чи не помічаємо певну нечіткість чи, сказати б, недомову? Якщо можна, пишучи однією мовою, входити до складу іншомовного письменства; якщо, належавши до однієї (наразі російської) національної літератури, можна водночас бути живлющим джерелом для національної літератури іншої (наразі української), то чи не виходить, що мова творення буцімто взагалі не має суттєвого значення? Звичайно, нічого подібного в Шереха не-

має. Немає, однак, і певної, науково обґрунтованої відповіді на це, як виявляється, актуальне питання, крім хіба доволі-таки загальних посилань на «глибини українського духу» і т.ін. Втім, справедливість вимагає визнати, що такої відповіді немає поки що й у гоголезнавстві, зокрема українському, в цілому.

«Планета ДіПі» й далі (Юрій Косач)

Цитати в віршах,
Цитати в драмах...
*З епіграми Івана Багряного
на Юрія Косача.*

(За спогадами Григорія Костюка)

Крім Ю.Шереха, на Першому з'їзді МУРу з доповідями виступали ще двоє – Юрій Косач та Ігор Костецький.

Через багато років Шерех, згадуючи, як законювався МУР, і називаючи імена тих, кого доля у вересні 1945-го звела у м.Фюрті, під Нюрнбергом (окрім нього, то були Ігор Костецький, Віктор Петров-Домонтович, Іван Багряний, Леонід Полтава), про Косача скаже, що той з'явився «Бог знає звідки, його носило по всіх усюдах, і ніколи не знати було, звідки саме тепер він спаде на вашу голову»⁷⁶.

Юрій Косач, племінник Лесі Українки, потрапив на «планету ДіПі» шляхом, не типовим для більшості її насельників, біженців зі сходу, він був, як тоді казали, не-«совет», але і до старого, «уенерівського» емігрантства не належав, хоч би вже за віком (народився 1909 р.). В Європі Косач жив давно, протягом міжвоєнних десятиліть, і таки справді «по всіх усюдах» (Польща, Франція, Чехо-Словаччина, Німеччина), то навчаючись у Львівській гімназії, Варшавському і Паризькому університетах, то перебуваючи у польській в'язниці.

За свідченням учасника львівського літературного життя воєнних літ Остапа Тарнавського, Косач приїхав 1943

року до Львова «у справжньому тріумфі», як відомий письменник, автор кількох збірок поезій та новел, до того ж маючи репутацію «європейця», людини, яка «перебувала довгий час на Заході і могла цей Захід більше і глибше пізнати»⁷⁷. Часопис «Наші дні» (до речі, у тому самому числі, де сповіщалося про згадану повище гоголівську дискусію) відзначив приїзд Косача спеціальною статтею, у Літературно-мистецькому клубі пройшов творчий вечір письменника, він виступив з доповіддю «За новий стиль українського театру», у львівському театрі відбулася прем'єра його віршованої драми «Облога». Проте невдовзі Косач, як натяком зазначає делікатний М.Ільницький, «заплутався у скандальних історіях»⁷⁸ (уточнімо – авантурно-аморально-кримінального штибу, що очевидно зі спогадів Григорія Костюка «Зустрічі і прощання»), згодом був потрапив – з тих самих причин – до німецького концтабору, а 1945 року опинився в американському таборі для переміщених осіб, де у тамтешньому українському літературному довір'ї й прилучився до МУРу.

Зигзагоподібними були і Косачеві політичний шлях та ідеологічні орієнтації. З цього приводу Шерех знову ж таки зауважує: «...Його недавнє минуле, зі стрибками від націоналізму до комунізму було знане кожному, і ніхто не міг передбачити його завтрашнього дня»⁷⁹. У третьому томі Української Літературної Енциклопедії (1995) сказано, що на початку 30-х років Косача ув'язнено польською буржуазною владою «за участь у нац.-визв. русі». Тоді він справді контактував був з націоналістами донцовського спрямування, пізніше перекинувся на певний час до радянофільства. Однак у Львові, куди Косач 1943 року прибув не «Бог знає звідки», а, пише Г. Костюк, «з самого лігвища гітлерівської Німеччини» – з Берліна, де від початку війни працював (як знавець кількох мов?) у відділах пропаганди спершу міністерства закордонних справ, потім міністерства окупованих східних територій Альфреда Розенберга, він уже «деклярував себе гетьманцем» і у «Львівських вістях» друкував «бойові протирадянські статті». А в УРЕ (Українській Радянській Енциклопедії) читаємо, що Косач з 1959 року редагує у Нью-Йорку журнал «За синім океаном», який «подає новини з культур

ного, літ. і мистецького життя Рад. України» і «бореться проти націоналістичного мракобісся». Увагу привертає вже сам факт, чи не унікальний, публікації в УРЕ, і коли – року 1962-го, досить розлогої як на нормативи енциклопедичного видання замітки про письменника-емігранта.

У «материкових» (на відміну від емігрантських) публікаціях, присвячених Юрієві Косачу, про ці його «стрибки» згадується зазвичай натяками, ухилистою політкоректною скоромовкою, сказати б, у додаткових реченнях. Не є щодо цього виїмком вступна замітка до публікації розділів з його роману про Гоголя «Сеньйор Ніколо», там сказано мимохідь: «...стосунки Юрія Косача з післявоєнною хвилею емігрантів з України катастрофічно гіршали...» – і вже⁸⁰. Тимчасом цей уперше надрукований 1954 року детройтським тижневиком «Український Прометей» текст, який справляє враження самостійного своїм задумом твору (чи існував назагал завершений Косачів роман про Гоголя, досі не встановлено), – цей текст, заслуговує на увагу якраз під оглядом отієї «катастрофи». Як свідчить історія гоголіани, зокрема української, написане про Гоголя (така вже таємнича, не позбавлена містики природа цього «об'єкту») не тільки окреслює – тією чи іншою мірою, ясна річ, – постать класика, а кидає жмутець світла й на автора написаного, унаочнює деякі, з правила приховані, риси його особистості. Косачевих «розділів» це стосується повною мірою. Тут у химерному сплетінні постають суперечності авторових позицій і настанов, його ідеологічний еkleктизм, моральні борсання, «стрибки», маневрування.

Як художній твір, та навіть і як «романізована біографія» – жанр, що на нього претендує автор, «Сеньйор Ніколо» не становить значного інтересу, хоча окремі замальовки римського міського пейзажу, побуту, архітектурних пам'яток, надто ж сцени карнавалу зроблено вправною рукою не позбавленого досвіду і хисту професійного літератора. Є претензія на оригінальну композиційну побудову тексту, яка полягає у навперемінному чергуванні двох ракурсів, двох оповідних шарів – буцімто більш-менш (радіше значно «менш») об'єктивного авторового опису подій та епізодів життя Гоголя за кордоном, передовсім у Римі, і так званих

«Записок художника Петра Шаповаленка», форма яких відкриває ширші можливості для домислу, вигадки, суб'єктивних оцінок, відтак – для повнішого вияву авторової концепції. Насправді засаднича відмінність з цього погляду поміж двома композиційними складовими тексту не така й істотна, попросту мінімальна, позаяк в обох шарах ота концепція проглядає сливе однаковою мірою – якщо, звичайно, наважимося назвати «концепцією»... відсутність будь-якої концепції...

Справа у тому, що спільною для обох частин структурною підставою є принцип колажу, або мозаїки з чужих цитат, висловлювань, описів, думок, оцінок, ремінісценцій і т.ін., подекуди прошарованих елементами авторового тексту. Косач не приховує, що керувався цим принципом, вважаючи його питомою ознакою «романізованої біографії», і у своїй післямові, треба йому віддати належне, відверто визнає, що не покликався на джерела, бо такі примітки «були б потрібні майже при кожному реченні» (47). Щоправда, він має на увазі тексти «самого Гоголя», хоча читачеві не завдасть великого клопоту пересвідчитися, що обсяг джерел, з яких черпає начитаний у найрізноманітніших гоголівських матеріалах автор, незмірено ширший. Окрім уривків з Гоголевих листів, висловлювань, приписуваних йому сучасниками, подибуємо тут і епізоди, що їх взято зі спогадів Г.Данилевського, П.Анненкова, В.Чижова, Ф.Йордана, і шевченкові ремінісценції, і закамуфльовані цитати чи напів(а то й чверть)цитати з Белінського; помітно, що особливо прислужилася Косачеві відома книжка В.Вересаєва «Гоголь у житті».

Колажний принцип як такий і справді не є новиною у біографічній літературі, наразі можна було б говорити хіба лише про почуття міри і такту в його застосуванні, почуття, яке вочевидь і незрідка зраджує автора «Сеньйора Ніколо»; можна було б – якби не два важливих моменти, котрі змушують подивитися на Косачів колаж, що його він називає «головною основою роману» (47), а відтак і на самий твір під іншим кутом зору.

Одним із цих моментів є брак елементарної коректності у використанні матеріалу, надміру довільне – навіть для бетриста – маніпулювання фактами. Тільки два приклади.

Добре знані спогади Г.Данилевського, де наводяться не дуже прихильні оцінки Гоголем поетичної творчості Шевченка, порівняння його з провансальським поетом Жасменом, Гоголеві міркування про необхідність для українців писати «владичною» російською мовою тощо. Цей епізод мемуарист датує кінцем 1851 року, коли він разом з О.Бодянським відвідав Гоголя у Москві, в домі графа Олександра Толстого. Косач без будь-яких мотивацій переносить його до Риму і на півтора десятиліття раніше. Що замість Бодянського опонентом Гоголя тут виступає Петро Шаповаленко, зрештою не так і важливо, хай це буде художня трансформація факту, на яку мистець має законне право. А от зміщення терміну і переміна місця події річ вкрай некоректна: у Римі 30-х років, де письменник – про це свідчать його листи – ще великою мірою жив спогадами про Україну, був перейнятий тугою за нею, звідки він писав гнівні інвективи на адресу Росії, – у Римі великодержавницькі декларації *пізнього*, вже отруєного імперськими міазмами, розгубленого і заламаного Гоголя сприймаються як фальш, це неприпустиме викривлення реальної логіки його духовної біографії.

Ще приклад, либонь не такий значущий, але по-своєму характерний, – зі Сковородою. У дискусії з католицькими місіонерами Семененком і Кайсевичем, Гоголь, спершу був погодившись, що поміж духовними письменниками східної Церкви немає постаті, яка б силою свого релігійного почуття наближалася до святого Франціска, раптом захоплюється: «Стривайте, – він радісно глипнув на мене, – а прекрасний філософ-поет, чи не так, земляче? Наш незабутній, наш дорогий, наш любомудрий, наш ціломудрений Григорій Савич Сковорода!..» (22). Це дуже патріотично з боку «сеньйора Ніколо», дарма що не дуже доречно по суті (недурно ж він тут-таки застерігається: «Тільки він не святий...»), але справа ще й у тому, що, хоч як це дивно, в Гоголя ніде, ні у творах, ні у листуванні, немає жодної згадки про «нашого незабутнього, нашого дорогого» Сковороду. Інша річ, що у гоголезнавстві відзначено риси безсумнівної типологічної схожості – духовної, психологічної, поведінкової – поміж обома письменниками-мислителями, досліджено спільні

джерела цієї схожості і що це дає імпульси для важливих узагальнень, але ж у Косача не про те йдеться.

Та, прецінь, ще важливіший для розуміння сенсу й цілі колажної «механіки» Косача другий момент. Мушу признатися, що не відчуваю себе готовим отак одразу, ще й термінологічно, означити його суть; можливо, тут до речі будуть такі поняття, як хаотичність, безладдя, алогічність. Утім, краще спочатку вдамся до описового способу.

Крізь текст, особливо у першій половині, лейтмотивом проходить тема зради Гоголем свого українського первородства, мотив національного пораженства в ім'я кар'єри, амбіцій, марнославства і, далеко не останньою чергою, грошей. «Палюче самолюбство», «захланна гордість», «цілковита аморальність», «підлабузництво», «національна безстатевість», «майстер прикидання», «дрібненьке земне ество», «малоросійський кар'єрист». «малоросійський блазень» – це лише частина характеристик Гоголя, на які щедрі рівною мірою оповідач і художник Шаповаленко, автор «Записок». Початок Гоголевої творчості, задум і з'яву «Вечорів на хуторі біля Диканьки» вмотивовано нічим іншим, як вичерпаністю інших способів завоювання столиці (служба у департаменті, акторство, професорство) і – «еврика!» – попитом у Петербурзі на все малоросійське. «Зважте: як на паризькі парфуми й фестончики, саксонський фарфор і шефільдські машини». Тут-таки, разом, «Вечорам» виставлено й оцінку: «Славно пішли сміховинні казочки, анекдотики про Басаврюка, коваля Вакулу, Солопія Черевика!..» (32). Клятьба Гоголя у любові до України нічого не варта, бо це «ЄВНУША любов», яка блякне на тлі бурхливого темпераменту не-українки кров'ю, але «ПОЛІТИЧНОЇ малоросіянки» Олександри Смирнової, що їй «Україна дала... її гелленськість», протиставну «ненависній Великорусі» (28–29). Підлабузнювання до шпика і графомана Тадея Булгаріна змінюється на підлабузнювання до Пушкіна, потім до «найвищого шпика шпиків» – Миколи І. «Замість України... – імперія. Замість скромних мрій ніжинського ліцеїста про `принесення державі хісна на будь-якій государственній должності`, – сьогодні мрії вже... про становище ось такого собі пророка...» (33).

Десь щось подібне ми вже читали і чули...

Ні, не цитати, не чужі слова і фрази, але парафрази, чийсь мотиви, – я не зразу збагнув, чиї саме. Аж поки не натрапив на оцінку «Тараса Бульби» Шаповаленком: «...В ньому нема всеперемагаючої мислі... За що ж стільки крові пролито, чи сказали ви?...Невже лише для одного епізоду, одного фрагменту степової героїки?..» (20). Та це ж, даруйте, по суті (та майже і по словах) переспів Юрія Липи, який бачив у «Тарасі Бульбі» лише «епізод історії», лише «подроблицю степової боротьби», а не «синтезу історії нації»¹⁹. Від Липи, з яким Косач колись, у 30-ті роки, співробітничав у варшавському часописі «Ми», від його «Батька дефетистів» ідуть і Косачева лютість у розвінчанні Гоголя як зрадника, національного пораженця, і презирство до його мізерної душиці, кричуще неспівмірної з «первинною інкарнацією – художника Ренесансу» (33).

Шаповаленко безжальний: «Ви обдурювали й петербуржців, і нас, замляків. Ви обдурювали самого себе, Миколо Васильовичу! Ваша Україна це не Україна!..» (20). Та все ж його філіппіки – правдивий дитячий белькіт у порівнянні з «чорною радою», що її вчиняє Гоголеві лікар Микола Трохимовський, підтриманий тим-таки Шаповаленком і Василем Штернбергом, однокашником і приятелем Шевченка. Злива гнівних слів, що їх обвалює на голову Гоголя «карбонаро» Трохимовський, це своєрідний компендіум претензій і звинувачень, які будь-хто і будь-коли висував проти письменника, при цьому ідеологічна строкатість матеріалу гідна подиву. Ось знайомі Шевченкові (дарма що в поета до Гоголя не дотичні) ясновельможні царські «підніжки», які не знають і не хочуть знати, «ким і за що закута» їхня «тиха та блаженна Малоросія», згадка про Гонтю – символ неминучої «кари», про «захалавні вірші», за які «зразу Сибір»... Ось наче запозичені з марксистсько-ленінської критики і публіцистики прокляття на адресу «мракобісів і ханжів» типу Шевирьова, Погодіна, Плетньова, «ліберальствующих панків», слов'янофілів, які насправді всі є «агентами III отдєлєнія»... У цьому контексті цілком доречні – як тональністю, так і сенсом – ледь завуальовані парафрази з відомого «Листа» «иссамовитого Віссаріона»:

«гімни власть імуцим добре влаштувають земне існування гімнописця», «візантійський деспотизм»... Присутня у викривальній промові Трохимовського, природно, й українська тема, однак присутня, сказати б, у якомусь позанаціональному, переважно класово-революційному аспекті: як цитати з вульгарно-соціологічних статей або советських шкільних підручників сприймаються докори «сеньорові Ніколо» за те, що він не відобразив кріпацькі бунти, не показав, «як у Турбаях бузовіра Базилевського взято на вила», як «на Полтавщині поміщика Гудима-Левковича кріпаки вбили», а «на Чернігівщині ліси горять» (37)...

Останній і чи не найхімерніший «стрибок» спостерігаємо у фіналі. Чи то пристрасне «кипіння» Трохимовського таки взяло Гоголя, даруйте, за печінки, а чи далася знака невдала імпреза з його читанням «Ревізора» у Палаццо Полі княгині Зинаїди Волконської, де вельможні персони, оті «крамарі людських душ і доль», образили «хохлика» зверхністю і неувагою, тільки раптом перед нами постає інший Гоголь, біблійний пророк, сповнений соціального гніву і національної гідності. «Фурія оволоділа ним. Голос його шарпався, поривисто, люто; в ньому клекотіло... З-під капелюха стріляли його аж збіла очі» (45). Не пощадив нікого: ні «юрбу титулованої мерзоти», ні своїх «ласкавців» і «доброзичливців» («солодкі мої Аксакови, й Плетньови, й Погодіни!»), всі, геть усі – «свинячі ліберальні рила», «вельмишановні повії», «високодостойні донощики»... Та головний об'єкт Гоголевих ереміад – ціла Росія, Росія як така: «фінсько-монгольська рівнина», де «живе тільки одна свиня», де «немає ні історії, ні слави, ні літератури, ні архітектури, ні права, ні філософії», «коршма й гавптвахта», «похіть і зрада», «рижа борода»... Викривавчий сарказм сягає кульмінації: «Імперія! Третій Рим! ВОШИВА ПЛОЩА, не імперія...»

Співбесідник (це Шаповаленко) несміливо наважився був: «Але ж, Миколо Васильовичу... ви, деяким способом, сказавши щиро, ошляхетнюєте цю імперію...» (45). Та Гоголя-полеміста голими руками не взяти, він уміє пропускати повз вуха неприємні завваги, далі переводячи монолог у бажане для нього річище: про свою нековирну ро

сійську мову («Хіба це мова?»), про велич слова взагалі й про «муку німоти», про те, що волів би бути «найнікчемнішим золотарем у якійсь Флоренції», ніж навіки залишатися фатально приреченим на безроздільне служіння мистецтву... Так, він не хоче бути «бардом МАЛОРОСІЇ», «хуторянським панегіристом», «скоморохом у пана мого Трощинського» (якого, між іншим, на час перебування Гоголя в Італії, давно вже не було на світі), не хоче «скиглити на могилах», «зітхати з паном Квіткою по сердечних Оксанах» або писати оди до князя Куракіна, як те робить «батько Котляревський»... Він-бо УКРАЇНЕЦЬ! «Все писання моє, в кожному типі, в кожній комі, Україною дише... Хіба рижа борода отая таке утне, скажи? Хіба знає вона міру речей, таємницю пропорцій, яка нам – ще в древній Київ – Грецією й Римом була передана, в кров нашу ввійшла?» (46).

Парафрази, парафрази... Здається, Косач потайки дав своєму героєві погортати і на свій копил повернути Шевченкову передмову до «Кобзаря» 1847 року, на мить «забувши», щоправда, що і його, Гоголеве, ім'ячко там згадується... Наче примусив Гоголя голосом Маланюка заговорити про Степову Елладу та «український Рим»...

Бідний Шаповалено не знає, на яку ступити. Він розгублений, знічений, до краю вражений цією фантастичною реінкарнацією. Де поділися «щоденна личина, лисяча покора»? Перед ним «завзятий друг Бенвенуто Челліні, або й сам майстер Рафаель Санціо» (46). Не зразу може вийти з дива і читач: Шаповаленко, який допіру вергав громи на голову Гоголя як «зрадника», «малоросійського блазня», що продав українську душу імперському дияволу, тепер з роззявленим ротом слухає цей то грізний, то підлазистий голос великого містифікатора, його прокляття Москві, яку ще вчора називав своєю вітчизною, його курзу-верзу про «Шинель», яка нібито є алегорією на взаємини України з Росією, – слухає і, «ледве стримуючи тремтіння», розчулено шепоче: «Ви -- н а ш, пане Миколо, ви завжди лише – наш...» (46).

А втім, не будьмо надто суворі до Шаповаленка, дамо йому пільгу, взявши до уваги, що він тут лише літературний персонаж, лише рушор автора, зняряддя для проведення його думки.

Простежуючи всі завороти і закривини цієї звивистої, колінкуватої, закруткуватої думки, її стрибки і шарахання від націонал-радикалістських надмірностей до «класової» тріскотняви, від братніх обіймів до нещадних ляпасів, від «зрадника» до щирого українця, на сто відсотків «нашого», від жалюгідного довгоногого карли до «степового орла, сарматського якогось Рабле», кінець-кінцем запитуєш себе: а чи не криється за оцією позірною хаотичністю вповні раціональна, прагматична метода балансування поміж різними позиціями, такий собі, мовити б, принцип безпринципності, що попросту, без дипломатії і термінологічних тонкощів, означається формулою «і нашим, і вашим»? Яка не є, а теж концепція.. Доводиться визнати, що я занадто поквапився, коли відмовив був у ній Косачевому «Сеньйорові Ніколо».

Поза «планетою ДіПі» (Юрій Луцький)

Точніше кажучи, не тільки поза «планетою ДіПі», а й назагал поза другою – біженсько-емігрантською – хвилею українських літераторів. Ба більше, Юрій Луцький перебував поза еміграцією як такою.

Останнє твердження потребує пояснення.

Почати з того, що зі своєї вітчизни, Галичини, Луцький не емігрував, бо жодної потреби у цьому не було, ніщо йому там не загрожувало (чи, радше, тоді здавалося, що не загрожує), просто, закінчивши матурою Львівську академічну гімназію, вісімнадцятилітній юнак був відряджений батьками на закордонні студії до Берліна. Ніхто ще не відав, звісно, що вже без вороття... Доля була надиво зичливою до Луцького, нараз даючи йому щасливу змогу «випереджати» події та ситуації, які запевне виявилися б для нього трагічними. Зі Львова він виїхав 1937-го, за два роки до

«золотого вересня», коли советські «брати-визволителі», поділивши з Гітлером Польщу, заходилися залізною мітлою вимітати зі західноукраїнських земель ворожі «буржуазно-націоналістичні» елементи. Поміж останніми опинився і Остап Луцький, колишній знайий поет-молодомузовець, посол до польського сейму, один з чільних діячів кооперативного руху на Галичині; не може бути сумніву, що казюнного дому і далекої дороги разом з батьком чи слідом за ним не минути б і Юрієві, якби він на цей час не студював германістику в берлінському університеті, тож не був досяжний для НКВД. Врятувала його доля і вдруге: десь у серпні 1939 року Луцький вирішив, перед поворотом з Берліна додому, ще завернути до Англії, відвідати літні курси у Кембріджі, а 1 вересня вибухнула Друга світова. Далі були студії з англійської літератури у Бірмінгемі (магістерська дисертація про Олдоса Гакслі), служба у британській армії, по війні – переїзд з дружиною-англією до Канади.

Тож до Нового Світу Луцький прибув не у статусі політичного емігранта, а попросту на постійне проживання, на роботу, запрошений до Саскачеванського університету викладачем англійської літератури. Інакше сказати – іммігрантом. Як бачимо, до певної міри він таки був – якщо взяти до уваги його життєву одісею – «переміщеною особою», вельми переміщеною, але, на відміну від своїх майбутніх колеґ по літературному українському заокеанню, «планетян ДіПі», у сенсі суто метафоричному, а не політично-юридичному. Проживши сливе дві третини свого життя в емігрантському довкіллі, працюючи протягом довгих років в американських і канадських наукових інституціях, типово еміграційних за складом і спрямуванням, Луцький, однак, ніде – ні в листуванні, ні у спогадах – не називає себе емігрантом, тільки іммігрантом. У зарубіжній українській гуманітаристиці (наразі нам ходить про гоголезнавство) він став поміж серйозними вченими першим, хто не належав до еміграції, почувався вдома, а не на вигнанні.

«Еміграція чи імміграція?» – то питання, зрозуміла річ, аж ніяк не термінологічного ряду; навіть і не суто біографічного, дарма що у випадку Луцького біографія, його «мирний», позаполітичний, сказати б, приватний шлях на Захід

і міцне закорінення у тому ґрунті відіграли, звичайно, не яку-небудь роль. Головний вимір тут – психологічний, ментальний. Прецінь, еміграція не тільки доля, це водночас і світовідчування. Емігрантська (втім, притаманна, з правила, будь-якій замкненій у собі спільноті) психологія, і то у найгірших її рисах і виявах, таких, як синдром тотальної, незрідка агресивної, образи на весь світ, притому за відсутности самокритики; світоглядна й емоційна ксенофобія, загониста впевненість у самодостатності своєї «рідної тісноти» (на цей вираз П.Куліша любив посилатися Луцький); ідеологічна, партійна, групова заангажованість; воєвоєнична загумінкова патріотика – все це від початку виявилось чужим для Луцького, не лізло, даруйте на слові, йому в душу. Так само, як етнічна і духовна замкненість, вузькість обріїв, законсервованість естетичних смаків, хуторянські, шароварно-гопакові уявлення про національну традицію.

Проте зазначмо: ані натяку на «катастрофізм» у стосунках з еміграцією (як у випадку Юрія Косача) ніколи не було. Йому довіряли, його поважали, здається, всі. Ще аспірантом Колумбійського університету, де 1949 року почався, властиво, його шлях славіста-україніста, Луцький стає фактичним редактором журналу «Аннали», що його видавала УВАН, а вона складалася значною мірою якраз із недавніх біженців, «планетян ДіПі», переважно киян і харківців; тісно і плідно співпрацює Луцький з еміграційним докільням і пізніше, у Торонтському університеті, де він як голова славістичного відділу впровадив до навчальних програм українську мову та літературу, у Канадському Інституті українознавчих студій. І при цьому, хоч і як це дивно, Луцький, за його власним визнанням, завжди «стояв осторонь української громади», «оминав громадське життя і почувався добре в англомовній атмосфері моєї родини і друзів»; це було його «шкаралупою»⁸¹. Протягом щонайменше півстоліття тяжіючи у своїх наукових зацікавленнях до україністики, Джордж Луцький лише в останні двадцять років написав низку праць українською мовою; свою найголовнішу місію він завжди вбачав у тому, щоб зробити літературу, духовну спадщину України зно-

ними англомовному читачеві, виконуючи цю місію зі пляхетною консеквентністю і неймовірним працелюбством, за що Ю.Шевельов назвав його свого часу «впроваджувачем у чужі світи».

Справа, однак, у тому, що ці світи не були для Луцького чужими, та водночас рідною, хоч і далекою, у життєвому сенсі – недосяжною, залишалася Україна. Він сказав про це на схилку життя зі зовні спокійною, але внутрішньо гостроболючою, роздери-душу відвертістю: «...Я не дарма написав свого часу про «віддаль від себе»... – я знаю добре, що там (в Україні. – Ю.Б.) для мене немає місця. А тут воно є, хоч яке скромне і невиразне. Недобре жити у двох світах. А треба. У іммігрантів мого типу національна ідентичність відходить на дальший план. Я думаю двома мовами і почуваюся... космополітом. Але навіть на старості моє українське коріння вперто пам'ятає про землю, власне, про молодість на землі, що колись була рідною»⁸².

Так виникає оксиморон «український космополіт», що до нього вдається для характеристики Луцького Оксана Забужко. Людині її генерації це концептивне, простіше сказати – химерне словосполучення, дякувати Богові, не ріже вухо, як тим, хто надто добре пам'ятає, що означала наліпка «космополіт» років тому п'ятдесят з гаком. Для Забужко ж це слово – передовсім синонім поняття «людина культури», бо «жити в культурі автоматично означає бути космополітом, себто чути у себе вдома у всій світовій культурі нараз», культура завжди «відкрита навстіж», вона «є сфера абсолютної свободи духа, між тим, і свободи від ідеології», а дух, як здавна відомо, «літає, де хоче». У цьому сенсі космополітизм, зосібна космополітизм Луцького як «людини культури *par excellence*», протистоїть не національній ідентичності, не справжньому патріотизмові, а фальшивій патріотиці й псевдокультурі «духовних колгоспників»⁸³, котрих, далєбі, більш ніж доста не тільки на «материку», а, виявляється, і в емігрантсько-діаспорному відгалуженні того прерізного й предивного витвору, що ми його поспіль зємо національною культурою.

Під цим поглядом «свободи духа» і «свободи від ідеології» – гоголіану Юрія Луцького, насамперед його моно-

графію «Між Гоголем і Шевченком»⁸⁴, може бути поціновано як факт продовження в зарубіжному українському гоголезнавстві започаткованої Чижевським методологічної настановленості на вивільнення науки від психологічного емігрантського синдрому та ідеологічної заангажованості, на інтерпретацію Гоголевої творчості і життєвої долі не в межах прокрустового ложа «наш – не наш», а в силовому полі між «берегом» і «горизонтом», тобто як у національному контексті, так і з позицій універсальних, вселюдських духовних вартостей. Простягаючи руку Чижевському (дарма що цього факту він ніде не фіксує і хтозна, чи назагал здавав собі в ньому справу), Луцький як «іншопланетянин» робить це понад голови «планетян ДіПі», поміж ними, доводиться визнати, і тодішнього Ю.Шереха, який, щоправда в ексклюзивній історичній ситуації, таки не утримався від того, щоб прив'язати Гоголя до біженсько-мурівського воза. При цьому, продовжуючи лінію Чижевського, Луцький її водночас розвиває, поглиблює, зокрема вносячи до відзначеної кореляційної пари осібний акцент на другому аспекті, універсальному. Цікаво, що у широкому (і, цілковито в манері Луцького, вельми толерантному) огляді постколоніальної гоголіани, який дано в його останній «гоголівській» книжці, навпаки, превалює якраз протилежний акцент; ставлячи собі за мету в цій студії «представити його (Гоголя. – Ю.Б.) американському читачеві таким, як[им] [він] його майже не зна[є]»⁸⁵, Луцький – не *всупереч* попередній своїй праці, але *на відміну* від неї, точніше, на її *доповнення* – найперше привертає увагу отого читача насамперед до українського генетичного та етнопсихологічного первня Гоголевої особистості, до української складової його творчості. Самою назвою книжки – «Страждання Миколи Гоголя, відомого також як Ніколай Гоголь»⁸⁶ – підкреслюється момент трагічної амбівалентності письменника, його проміжкового становища між двома різними духовно-культурними світами, якщо завгодно, приналежності заразом до них обох.

Щодо монографії «Між Гоголем і Шевченком», то в ній прийменник «між» постає в іншій значеннєвій площині чи іншій функції, розмежовуючи не різні світи, а внутрішні

контроверсії одної етнічної простороні, або, як зауважує М.Рябчук у передмові до українського перекладу книжки «Новий погляд на стару контроверсію», різні «модуси етнокультурного буття», репрезентовані двома знаковими для української духовної історії іменами, засадничі відмінності між різними світоглядами – «традиційно-ієрархічним і модерно-демократичним, імперсько-регіональним і національним, `малоросійським` і власне українським...»⁸⁷.

Цю контроверсію слухним буде, слідом за автором передмови, назвати «старою», і то не тільки як за давнєну, а й у тому сенсі, що зіставлення і протиставлення Гоголя і Шевченка – інваріантний мотив українського гоголезнавства, зокрема зарубіжного, найперше емігрантського. Якби Луцький обмежився просто собі черговим зверненням до цієї опозиції, можна було б говорити лишень про більш або менш (нехай наразі й більш) вдалу розробку традиційної теми, виявлення у ній тих чи тих нових аспектів, акцентів, нюансів і обертонів. Насправді істотним, що саме і може бути означене як «новий погляд», є те, що для Луцького опозиція «Гоголь – Шевченко» містить у собі «ключову проблему інтелектуальної історії України, зокрема в її протиставленні Росії»⁸⁸.

Властиво, самому Гоголеві, його життєпису і творчості, взятим автономно, у книзі присвячено лише один з трьох розділів, які складають другу частину розвідки, решта – Шевченкові та «братчикам», передовсім Костомарову і Кулішеві. Разом з тим вступ до книжки і всю першу її частину, тобто сливе половину текстового корпусу, віддано розглядові передумов зародження і безпосередньо зародженню у середовищі інтелектуального українства національного руху, становлення національної самосвідомості. У координатах цього процесу в книзі постає головна, за автором, «контроверсія літературної України 1798 – 1847 рр.», «своєрідна культурна дилема», полюси якої – «Україна чи Росія?», самодостатня національна література (культура) чи «неминуче... культурне розчинення `в російському морі`?» (18). А, своєю чергою, на тлі цієї дилеми – супротиставні постаті Гоголя і Шевченка з їхніми, втіленими у творчості, долі, трибі життя кожного, діаметрально протилежними

відповідями на культурні виклики історії. Обидва тим самим не просто виявляли свої суб'єктивні позиції, – вони були виразниками духу двох різних епох в інтелектуальній історії України, чи, може, різних етапів *переходової* епохи – від малоросійства до українства, від регіонального патріотизму, зрідка з автономістським (у рамках імперської лояльності) забарвленням, до усвідомлення новочасної національної ідентичності, виступали репрезентантами різних соціопсихологічних типів і ментальностей, речниками різних етнокультурних і світоглядних концепцій, різних, не побоюся сказати, ідеологій.

Останнє, до речі, робить доконечним застереження щодо наведеної допіру думки О.Забужко про «свободу від ідеології», притаманну книзі Луцького. Зауваження слушне, та уточнімо, про що саме йдеться. Є ідеологія і є «ідеологія». Річ ясна, книжка Луцького цілком ідеологічна, навіть не позбавлена й політологічної складової, – інакше попросту і бути не могло, адже працю первісно замислено й присвячено історії та протистоянню ідей, процесові зміни інтелектуальної, відтак, закономірно, й ідеологічної парадигми в духовному житті України, поготів у такій завжди і неунікно ідеологізовано-дражливій сфері, якою є комплекс етнопатріотичних проблем. У цьому сенсі ідеологія, звичайно ж, присутня у книзі Луцького, присутня як «матеріал», об'єкт дослідження, але жодною мірою не як чинник, котрий визначав би підходи і висновки автора, наперед жорстко зумовлюючи їх і, отже, обмежуючи тими чи тими ідеологічними постулатами.

Якщо під цим оглядом – «свободи від ідеології» та від «емігрантського синдрому» – позиція Луцького в інтерпретації гоголівської проблеми, як уже відзначалося, є близькою методологічній лінії Чижевського, продовжує і розвиває її, то щодо опозиції «Гоголь – Шевченко» (інваріантної, як вище було зазначено, для зарубіжного українського гоголівського дискурсу) він стоїть осібно.

Чижевський цього питання практично назагал не заторкує. Нічого не говорить про опозиційність, супротивність цих двох постатей і Шерех, що, прецінь, було вислідом надмірного захоплення пріоритетною для нього на той мо

мент концепцією універсального «національно-органічного стилю». (Інша річ, що і тимчасове збочення, трапляється, може дати несподіваний імпульс плідній ідеї. Шукаючи «опертя» для сучасного літературного розвою, зокрема у несприятливих умовах еміграції, Шерех, на відміну від деяких радикальних своїх попередників і колег, залишив поза увагою розбіжності та протистояння між Гоголем і Шевченком, а натомість, як, певно, пам'ятає читач, зацентрував кореляційність цих двох підставових для національної культурної традиції імен. Сенс і продуктивність цієї Шерехової тези, сливе мимохідь ним зроненої, оприявнюються лише з часом; справді-бо, нині стає дедалі очевиднішим, що саме Гоголь і Шевченко, і не тільки кожен окремо, а головне – взяті у діалектичній двоєдності, є тими знаковими явищами, які визначають стрижень і суперечності нашого національного духовного життя останніх півтора століть, а можливо, криють у собі й поки що не розкриті й не осягнені нами креативні потенції для стимулювання його подальшого руху).

Для Луцького питання про опозицію «Гоголь – Шевченко» є центральним у його розвідці, що підкреслено вже формулою її назви («між»!), він щодо цього не уникає цілком недвозначних характеристик – «антитеза», «розбіжність», «протиставність», навіть «прірва». Проте поняття опозиції аж ніяк не виглядає в нього одномірним, пласким, воно позбавлене будь-якого кон'юнктурно-публіцистичного на шаровання типу формули «наш – не наш».

По-перше, головну суть цієї опозиції Луцький убачає не у несхожості психологічних типів і життєвих доль; не оминаючи ні таких специфічних рис Гоголевої вдачі, як амбітність, марнославство, схильність до кар'єризму, котрі підштовхували його в обійми імперії, ні, з другого боку, Шевченкової норовливості, непохитності, «затятости» у відстоюванні свого національного ідеалу, Луцький водночас не погоджується з «декотрими українцями», які, на його думку, зводять проблему до суб'єктивних, суто особистісних чинників; конкретно він покликається на Є.Маланюка і Ю.Лицу (224). Навряд чи дослідник має рацію, ігноруючи засадничу відмінність у поглядах цих авторів, та

важливим наразі є те, що проблему супротиставності Гоголя і Шевченка він розглядає в об'єктивній площині, як вислід і вияв руху історії. Так, «Гоголь був малоросом, а Шевченко – українцем. Перший з них – дар імперській Росії, другий – співець антиколоніальної України» (223). Проте обидва складники цієї опозиції – малоросійство Гоголя і українство Шевченко – це, з погляду Луцького, явища не суто психологічні, а соціоментальні, детерміновані обставинами інтелектуальної (і політичної) історії України, домінантними тенденціями доби, звичайно, переломленими у кожному випадку крізь особистісну призму.

По-друге, опозиція і кореляція – поняття від початку не антиномічні. Луцький не раз застерігається, що «говорити про драматичне протистояння між Гоголем і Шевченком зовсім не означає нехтувати величезною складністю спектра явищ поміж цими двома постатями. Стоячи на протилежних позиціях, вони водночас і мали багато спільного» (18). І ще: «Попри всі їхні розбіжності, спорідненого й подібного у них більше» (223). Притому це не просто абстрактно взяте спільне етнічне походження, це і спільний культурний спадок, зокрема фольклор, українська пісня, і глибокий інтерес до національної минувшини, залюбленість в українську природу; це сповідувана обома віра у моральну силу і високе моральне призначення мистецтва, підмурівком якої є мораль християнська, дарма що далеко не послідовно і не завжди однаково ними трактована; це риси схожості (принаймні емоційної та принаймні у певних пунктах дотику) у відразі до Росії, Петербурга, до російських держиморд і чиновних *значних осіб*, а часом, ніде правди діти, і до росіян як таких. Та головне навіть не у цих застереженнях. Більше важить те, що у самому факті наявності у духовному і літературному процесі антиномічних явищ імпліцитно закладено корелятивне начало, взаємопов'язаність і взаємодоповнюваність цих явищ, і ця двоєдність породжує внутрішню енергію руху, розвитку, поступу. Живий літературний процес завжди є опозиційно-кореляційним, таким він і постає у книзі Луцького. Сказати б, що прийменником «між» (Гоголем і Шевченком) вгадуємо про мене не менш значущий еднальний сполучник «і»...

Нарешті, опозиція «Гоголь – Шевченко» має ще один аспект, потрактування якого Луцьким надає його концепції цілком своєрідного характеру і веде до нетривіальних, значною мірою парадоксальних висновків.

Ідеться про внутрішню, приховану дихотомічність кожного зі складників бінарної опозиції, яка, таким чином, являє собою ускладнену структуру, своєрідну «опозицію опозицій». Найперше це стосується Гоголя, тієї риси його вдачі й творчості, що її у гоголезнавстві означають, з правилами, то як «дводушність», то як «роздвоєння», а то лаконічною і водночас рідкісно вбирущою Маланюковою формулою «Гоголь – Гоґоль», де зовні суто фонологічна опозиція між фрикативною і твердою приголосними («г» – «ґ») виопуклює глибоко дихотомічний сенс всієї структури. Якщо я не помиляюсь, у тексті монографії Луцького цієї формули не зустрічаємо (хіба що у бібліографічному покажчику), та можу засвідчити, що пізніше він її не цурався: «... я Вам вислав мого ГОГОЛЯ – Гоґоля...» – писав в одному з листів, сповіщаючи про щойно видану ним англomовну книжку, сама назва якої – «Страждання Миколи Гоголя, відомого також як Ніколай Гоґоль» – хіба не є, до речі, фактично парафразом Маланюкової метафори? В іншому листі Луцький, маючи на увазі свої авторські творчі труднощі в роботі над книжкою, обіграє її назву («...це справді були страждання для мене»), і цей напівжарт раптом набирає ширшого, істотнішого значення, наптовхує на думку про суголосність гоголівської дихотомії світовідчуття самого Луцького, суть якого (світовідчуття) він у своїй мемуарній, підсумковій книжці означає як перебування «у двох світах».

Чи усвідомлював цю суголосність сам Луцький – не наважуся сказати з певністю; либонь, так, хоч, можливо, не вповні чітко. «Почасти, - читаємо у споминах, – як споживач світової культури і літератури, я належав до неукраїнського середовища, а почасти - до України. Було це роздвоєнням, але не болючим, як у Гоголя, а навпаки – на-снажливим»⁸⁹. «Навпаки»? Це протиставне застереження видається тут не зовсім доречним, адже у книзі «Між Гоголем і Шевченком» Луцький оцінює Гоголеве роздвоєння як

«болюче», так по-своєму і «наснажливе». На його думку, воно, це роздвоєння, це «викорінення з рідної землі», з яких випливали «вся глибина нещастя і трагічний кінець Гоголя» (150), разом з тим були й плідним імперативом творчої вдачі Гоголя, запорукою виходу письменника із затісного для нього світу Диканьки у широкий, вселюдський світ, бо «провінційна Україна була не на Гоголів розмах» (222). «...Велич Гоголя частково походить саме від його безкорінності і пошуків розв'язання екзистенціальних проблем людини» (224). «Універсальности він досягнув завдяки переходу від української до російської тематики» (225). Сплативши трагічно високу ціну за найвище місце в російській літературі, він, однак, всупереч надіям і твердженням російських критиків, не став *національним* російським письменником, лише найвидатнішим представником «української школи» в російській літературі, якому «пощастило вийти взагалі за межі національного» (225).

Ці мотиви знаходимо й у листуванні Луцького з Євгеном Сверстюком*. Відгукуючись на Сверстюкові роздуми (висловлені зосібна у поетичній формі) про Гоголів «роздвоєний дух», Луцький пише: «У випадку Гоголя... роздвоєння було трагічне тільки в житті. В його творчості воно було головним стимулом». Те саме в другому листі: «Викорінення з українського ґрунту посилило його (Гоголеві. – Ю.Б.) душевні страждання, і тільки серед них могли зародитися його кращі твори». Гоголя названо тут «мучеником перехрестя»⁹⁰. (Згадаймо: першу частину споминів самого Луцького названо «На перехресті»). Цих поглядів Луцький дотримувався послідовно: «З трагедії двоєдушся зродилося велике мистецтво, бо так часто буває», – пише він значно пізніше і вже до іншого кореспондента⁹¹.

* У цьому, без пересади, унікальному в нашому духовному житті виданні – професор з Канади листується з українським письменником, який перебуває на засланні, – чи не найважливіше (що, властиво, є цілком природним) місце посідає літературний компонент, зокрема думки обох кореспондентів про Гоголя і Шевченка. Маємо всі підстави розглядати, зосібна, листи Луцького як питому частку його гоголіани.

Логіка зі- й протиставлення, що є семантико- структурним стрижнем монографії «Між Гоголем і Шевченком», обумовлює застосування критерію універсальності, слідом за першим опозитом, і до другого. І тут виявляється, що Шевченко цього «тесту» Луцького не витримує. Те, що сам дослідник оцінює як історичну заслугу Шевченка – пробудження поетичним словом національної самосвідомості українства, вирішальний духовний вплив на трансформацію етнічної спільноти у політично свідому націю, – перетворюється, в суті справи, на гальмо у творчій сфері. «Будучи постійно перейнятий проблематикою і спрямуванням української історії, Шевченко до певної міри обмежував універсальність своєї поезії» (184). У висліді – дихотомічна суперечність між поезією і політичним посланництвом, між вселюдськими ідеалами і патріотикою, між свободою особистості і національною незалежністю. За такого незбігу, що його вбачає в Шевченкові Луцький, екзистенціальні проблеми людської індивідуальності відсуваються на задній план, не сприймаються як актуальні, бо можуть бути розв'язані «лише в апокаліптичній візії майбутнього», в умовах національної незалежності. Тільки «якщо (і коли)», писав Луцький (не забудьмо: понад тридцять років тому!), це станеться, «надійде пора величезного випробування Шевченкової поезії на витривалість» (220).

Англомовність книжки Луцького, лише порівняно нещодавно перекладеної на українську, врятувала автора (принаймні за життя) від тяжких звинувачень з боку запопадливих радикал-патріотів у «паплюженні святинь». Зізнаюся, втім, що й мені, щирому його симпатикові й шанувальникові, деякі судження про Шевченка видаються – як би делікатніше висловитися – не вельми переконливими, та попросту неприйнятними. Щоб не виходити за межі гоголівської (основної у цих нотатках) теми, зверну увагу тільки на один бік справи.

Тлумачення Луцьким – в ракурсі категорій національного й універсального – «внутрішніх опозицій» Гоголя і Шевченка кидає нове світло і на опозицію вищого рівня – «Гоголь – Шевченко», надаючи їй дещо несподіваного характеру. За традицією у цій бінарній структурі моральний,

психологічний, творчий пріоритет завжди і беззастережно віддавалося другому опозитові. З погляду історії української літератури випадок Гоголя поставав символом збочення на манівці, заходження у тупик, натомість випадок Шевченка – дороговказом на магістральному шляху розвитку. Але вдумаймося, як виглядатиме ця проблема, якщо прийняти тезу, що, починаючи від Шевченка, «якраз надмірна зосередженість на цій проблемі (національного самозбереження. – Ю.Б.) завадила українським письменникам стати у своїх творах упорівень до інших літератур тієї доби» (221–222), унеможливила їм «входження в основний потік європейської літератури», тоді як Гоголь, покинувши рідний «берег», саме через російську літературу (і мову), саме ставши «частиною імперської культури (помимо своїх укр. коренів)... тільки так... міг стати великим (і світовим) письменником»⁹², вийти до універсальних «горизонтів» і тим розкрити перед цілим світом взірць «вічної потенціальної сили українського генію» (226). Постають вельми дражливі питання. Приміром: чи впливає зі сказаного, що українська література свого часу обрала собі не того провідника, пішла не тим шляхом? Чи означає це, що не варто було випрягати українського коня з російської трійки? Луцький оминає ці питання, вони виснуть у повітрі. Маємо, отже, поряд з новим поглядом на стару контроверсію, ще й контроверсію нову.

Остання, я помічаю, бентежить не тільки мене. Свою незгоду з метром у проблемі «горизонт – берег» стосовно Гоголя і Шевченка висловив – у стриманій формі, але доволі рішуче суттю, – Марко Павлишин, представник нової, постколоніальної генерації зарубіжної україністики. «Сьогодні, – читаємо в його статті (до речі, «ювілейній»), – постколоніальна критика не зупинилась би на цій позиції (позиції Ю.Луцького. – Ю.Б.). Вона б запідозрила категорію «універсального» в колябораціонізмі з «великими» культурами, які завжди виявляються власністю економічно та політично потужних держав. Вона б завважила, що справа не в тому, що суть творчості Шевченка менш універсальна, ніж суть творчості Гоголя, а в тому, що російська культура більш видима й авторитетна у світі, ніж українська, і

то внаслідок зовнішніх, політичних обставин... Оцінки в царині культури нерозривно переплетені з силовими умовами в політичному світі»⁹³.

Відзначена проблема, поза іншим, надає нині монографії Луцького «Між Гоголем і Шевченком», писаній давно і, на думку автора, «трохи перестарілій»⁹⁴, додатково актуального звучання. З постанням так довго очікуваної незалежності України, з одного боку, виявилось, що в ній ще далеко на вивітрився імперський дух і, як за Гоголевих часів, не бракує тих, кого «ревне жадання успіху та суперлятивів» схиляє «в бік Росії» (222), з другого ж, робляться, як у «материковій» науці (несміливі й незрідка неоковирні), так і на зарубіжжі (сміливіші, хоча так само не завжди переконливі), спроби нового – тепер уже у постколоніальному аспекті – осмислення літературної, і то не лишень літературної, національної спадщини, шляхів і способів її входження або причин невходження до духовних надбань людства. Що ж, нехай Бог помагає... Візьмімо, однак, до уваги, що постколоніальна критика, на яку слушно покликається Павлишин, сьогодні далеко не домінує в українському літературо-(і гоголе-)знавстві, та й сама вона – явище не вповні встояне, внутрішньо строкате і щодо методології доволі-таки драглисте.

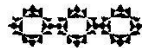

III

«Анти-» і «пост-»

Відмінність, і то вельми істотну, поміж цими двома префіксами до означення «колоніальний» ми, ніде правди діти, збагнули не зразу. Та й посьогодні, зізнаймося, часом не дуже впевнено розрізняємо явища суміжні, зіставні, але не тотожні: вибух мітингових пристрастей, романтику змагу з імперією – та рутинну працю по впорядкуванню і розбудові національного «хатнього господарства», шляхетні, історично й морально обумовлені гнів і клятьбу на адресу колоніального монстра – і не менш доконечну справу національної самокритики, викорінення в самих собі ганебного малоросійства, такого давнього і сьогочасного лиха, як підколоніальний синдром, «рідна» халявщина. Так і в духовно-культурній царині: одне – оборона від асиміляційної експансії і великодержавницької зневаги, від чужинецьких зазіхань на свої національні вартості, вивільнення з лабет імперського гіпнозу, інше – поглиблене, позбавлене гарячковості, емоційної упередженості й інших скороминущих нашарувань наукове дослідження цих вартостей, вихід з ними у вселюдську культурну просторінь, інноваційний пошук свіжих ідей, оцінок, поглядів.

Гоголь як діяч національного резистансу?..

Антиколоніальний, він ж антиімперський, вектор, від самого початку, з першої еміграційної хвилі ставши чи хіба не закономірним чином? – вирішальним чинником у сприйнятті та інтерпретації «феномена Гоголя» літератур

ною свідомістю українського зарубіжжя, дістав (з психологічного погляду так само цілком природно) продовження і розвиток у гоголезнавчих студіях другої, повоєнної хвилі. Знаковим щодо цього було видане в Нью-Йорку 1954 року історіософсько-публіцистичне есе Миколи Шлемкевича «Загублена українська людина», в якому класифікація українських соціопсихологічних типів – «гоголівська людина», «сковородянська людина», «шевченківська людина» – будувалася за критерієм ставлення до імперії, статусу в колоніальному контексті⁹⁵. Об'єктивно-науковий підхід Чижевського, певна «потойбічна» відстороненість Луцького являли собою виїмки, закорінені, ясна річ, не в якійсь підозріливій прихильності цих авторів до колоніалізму, а лише у їхньому тяжінні до суто дослідницької методології. Позатим берімо до уваги і те, що в реальній соціопсихологічній практиці розділова лінія між «анти-» і «пост-» не завжди чітко прокреслюється ні на часовому, ні на генераційному, ані на особистісному рівнях, незрідка обидва явища існують одночасно, паралельно, іноді проглядають і в химерному переплетінні. В останньому ми ще матимемо нагоду переконатися.

До того ж щодо зарубіжної української гоголіани, взятої в широкому засязі, доречним буде застосувати і префікс «поза-» – адже від самого початку емігрантське й, пізніше, діаспорне її відгалуження розвивалися, властиво, у «поза-колоніальній» простороні, якщо мати на увазі як географічний та юридичний параметри, так і, головню, духовний аспект, тобто їхню незалежність – принаймні зовнішньої – від імперського (у советському варіанті) ідеологічного пресу з боку «материка». Це, втім, не виключає наявності у методологічному «зрізі» проблеми тенденцій анти- і пост-колоніальної.

Як щойно відзначалося, в емігрантському гоголівському дискурсі превалював підхід антиколоніальний, що зберіг (значною мірою і посьогодні зберігає) сильний і тривалий вплив.

Тож маємо всі підстави говорити про певну тяглість антиколоніального струменя в емігрантському гоголівському дискурсі. Разом з тим не можемо не помітити у рамцях цієї тяглости й ознак внутрішньої еволюції, істотних ню-

ансів, ба більше, розбіжностей у потрактуванні проблеми, зокрема поміж представниками першої та другої хвиль еміграції. Повище, якщо читач пам'ятає, ми відзначали таку розбіжність у відповідях Чижевського і Глобенка на сакраментальне питання – чи належить Гоголь до «української школи» в російській літературі, а чи прямо до літератури української. Там, з одного боку, очевидною була засаднича різниця між науковим, об'єктивним підходом та ідеологічною заангажованістю, між методологією та ідеологією; з другого, то оприявнилися перші ознаки зміни тактичних настанов у межах повоєнної емігрантської гоголіани: від беззастрешного «не наш» – до такого ж беззастрешного «наш», від заперечення і зречення – до «залучення», прагнення будь-що повернути «полоненого» до своїх лав, «відвоювати» його у чужинців, (ре?)інтегрувати Гоголя до української культури. Відтак на перший план виходить посилена увага до аспектів, тією чи іншою мірою пов'язаних з етнічним походженням письменника, наголошується національна складова його психіки, світогляду, світовідчування, українська стихія у творчості, закоріненість її у глибинних шарах фольклору й у національній літературній традиції. І, зрозуміла річ, ведеться полеміка у цій площині з авторами – як російськими дожовтневими, так і советськими, – імперської спрямованости, спростовуються їхні концепції та схеми.

Розробка цієї проблематики була не тільки закономірною, ба вкрай необхідною, але й плідною з наукового погляду – в тих випадках, коли об'єктивне дослідження конкретних історично-літературних явищ превалювало над антиколоніальними деклараціями. Так, Юрій Бойко-Блохин у розвідці, присвяченій особливостям Гоголева світовідчування⁹⁶, oprіч того, що подає скрупульозно зібрані й систематизовані ознаки глибинної української природи цього світовідчування, провадить (на різних рівнях – генетичному, психологічному, мовленнєвому, концептуальному, стилістичному) «мікроаналіз» таких ознак, визначаючи, наприклад, елементи поетики українського вертепу в «Ревізорі» й «Мертвих душах», або стверджуючи пріоритет національного первня над соціальним у «Вії», або по

н'яючи гоголівський «із сльозами змішаний гумор» з характерними рисами національної вдачі, тощо.

Переважав, проте, не такий, сказати б, поміркований, підхід до проблематики, а підхід радикально-ідеологічний, ахіллесовою п'ятою якого був диктат політичних емоцій, патріотичних гасел, партійних настанов. Щодо цього автори подібних публікацій мало відрізнялися від деяких своїх попередників з першої еміграційної хвилі, тільки тепер на місце крайнощів одного штибу приходять крайнощі штибу протилежного: замість гнівно-викривального сюжету про Гоголя-перевертня витворюється *національний міт* про *українського письменника Гоголя*.

...Спрямованість нарису про Гоголя, що його Петро Голубенко включив до своєї книжки «Україна і Росія у світлі культурних взаємин»⁹⁷, сам автор у вступному «Слові» визначає посиленням на відому формулу І.Нечуя-Левицького «Українство на літературних позах з Московщиною». Природно, і у викладі він широко послуговується відповідною термінологією – «злочини», «провина», «відповідальність», «оскарження»; натомість не знайдемо у тексті ні «зради», ні «відступництва», ні «дефетизму», означень, що їх так щедро прикладали до Гоголя «старогвардійці». Голубенко викликає Гоголя на судову розправу не як підсудного, радше як головного свідка, а певною мірою як потерпілого і позивача – недарма Гоголь єдиний, кому в книжці присвячено окремий нарис. Недарма і відкривається нарис розділом з промовистою назвою «Боротьба за Гоголя». З усього судячи (згадка про урочисте засідання у Москві, виступ на ньому Корнійчука, про публікації у пресі), писалося цей розділ як своєрідний емоційно-полемічний відгук на відзначення в СРСР сотих роковин від дня смерті Гоголя (1952), та справа в тому, що поняття «боротьба» визначає виразно журналістсько-публіцистичний характер *усього* нарису. Наукова вартість його не вельми висока, обґрунтованість деяких вкрай розгонистих висновків – сумнівна.

Втім, справедливість вимагає застерегтися, що нарис містить низку незаперечних фактів, корисних спостережень і слухних міркувань. Коли Голубенко говорить про значення генетичного чинника, родинної традиції, василівсь-

кого мовного і побутового довкілля, кибинецького «культурного гнізда» тощо для формування українських зацікавлень Нікоші, його інтересу до національної народної творчості та історії; коли читаємо про величезний вплив Гоголя на російську літературу і, разом, про безпідставність великодержавницьких тверджень деяких російських критиків щодо буцімто питомої «русскости» гоголівського таланту; коли автор книжки відзначає фатальну роль у житті Гоголя гіпнозу могутності і величі імперії, трагічний розрив між тим, чого прагнула його душа, і тим, чого не в силі був досягнути і збагнути його розум, – тут (і не тільки тут) немає приводів з ним сперечатися. Щоправда, при цьому доводиться з сумом видзначити тривіальність, вторинність подібних спостережень і міркувань: усе вже десь читано, все відомо з інших джерел; делікатно, «по-науковому» це можна назвати інтертекстуальністю, і то, м'яко сказавши, надмірною, якщо ж простіше – наче не запозичене, але й не своє... Мимоволі складається враження, що левову частину матеріалу, яким послуговується автор, накопичено ним ще за часів аспірантства у Харківському університеті, тільки тепер (Голубенко на еміграції з 1944 року) плюси замінено на мінуси; показово, що у нарисі геть відсутні посилання на присвячені Гоголеві праці (як ми знаємо, доволі численні) українських літераторів-емігрантів передвоєнного часу, немає навіть згадки про них – звісно ж, така ідеологічно ворожа продукція перебувала далеко поза межами аспірантської лектури, десь у «буржуазно-націоналістичному» потойбіччі...

Тим часом імпліцитно (якою мірою усвідомлено з боку автора і чи усвідомлено взагалі, про це не візьмуся судити) Голубенко полемічний по відношенню до попередників, у його нарисі виразно виявлено оту зміну тактичних віх у тлумаченні «феномена Гоголя», що про неї щойно йшлося. Жодного слова про «зраду», «відступництво» чи «малоросійство», жодного докору на адресу письменника за адорацію імперії. Гоголь у Голубенка постає у цілком іншому освітленні.

Раз – що він не просто своїм етнічним походженням, а й у психологічному, і у моральному, й у творчому планах є стовідсотковим *українцем*, без найменшого малоросійського

го забарвлення. Згадуючи (втім, скоромовкою) про фатальний для України процес змалоросійщення і зросійщення національної еліти, її політичного і духовного заламання перед імперською силою, що, річ ясна, не оминуло і родину Гоголів-Яновських, Голубенко виключає з цього процесу самого Гоголя. Етнодуховне українство письменника виглядає цілісним монолітом, геть позбавленим внутрішніх суперечностей, немає ні ознак регіонального патріотизму (як «псевдоніму» національної свідомості), ні типово малоросійського синдрому меншовартості у ставленні до свого і пристосуванства до чужого, є лишень суцільна «афірмація України» і, за принципом контрасту, «негація Росії». Хіба що зрідка промайне нотка жалю, легке покивання головою – мовляв, «помилявся», «не зрозумів», а позатим бачимо Гоголя виключно «поетом вищою мірою національним, українським і народним» (280).

Авторові, однак, і цього замало – він оголошує Гоголя свідомим і активним учасником «культурного резистансу проти московського наступу» і саме у цій ролі (не з погляду творчої традиції, як у Ю.Шереха) ставить його поруч (не у протиставленні, як у Є.Маланюка чи Ю.Липи) з Шевченком. За Голубенком, «на замах Москви», на її асиміляційну політику «Україна відповіла Шевченком і Гоголем» (245). Кар'єрно-службові аспірації молодого Гоголя, яких він не приховував і значною мірою заради яких, властиво, й подався до імперської столиці, інтерпретується як «традиція служби вищим ідеалам батьківщини» (читай: України), успадкована... «від козацьких предків» (272), бажання і готовість «піти на службу в російській державі, взяти активну участь у будові імперії» – як намір «зробити її (імперію. – Ю.Б.) своєю», як добре спланована таємна місія, мало не диверсійна акція, «спрямована на українізацію Московії», що відповідало, мовляв, «українській культурній експансії на Московщину» (246–247). Діяльність Гоголя у російській літературі спонукала останню «стати на шлях критичного ставлення до російської дійсності» (250), що «об'єктивно», з одного боку, робило його «союзником російської опозиції в особі Вселінського, Чернишевського, Добролюбова та інших» (248), а з другого «означало духовно-

культурну українізацію Російської імперії» (290). Такий собі антиколоніальний український «штірліц», який упроваджується до самого лігва метрополії, щоб ізсередини підірвати її саму та її літературу...

До мотиву ідеологічної «п'ятої колони», тільки у подвійному, дзеркально-зворотньому варіанті, вдається і професор Алабамського університету Остап Стронецький у книзі «Гоголь»⁹⁸. Характерний, з прикладу, коментар до повісти «Страшна помста». Постать чаклуна інтерпретовано тут як політичного агента Москви, який прибуває в Україну з підступною метою зачаклувати земляків, найперше – «перетворити душу Катерини, тобто `північно` збусурманити її...» (67). Хоча з тексту Гоголевої повісти ясно випливає, що батько Катерини збусурманився десь на «півдні», ймовірно, в Туреччині, Стронецький, застосовуючи свою «теорію зворотности», змінює «південь» на «північ», на його думку, «перевертень-бусурман` повертається... з північного морозу, тобто з жорстокої Москви» (51); відтак загибель у фіналі злочинця і вбивці є «знищенням північної сили на окраїнах південно-західної України» (67). Стронецький убачає тут приховане «пророцтво» автора «Страшної помсти», закодовану «гру символічно-філософських маніпуляцій Гоголя» (66).

Розкодування цих Гоголевих «маніпуляцій» відкриває перед автором книжки широкі можливості для маніпуляцій власних, для довільних тлумачень тексту і, головно, підтексту, виявлення у них численних алюзій і багатозначних патяків, які, вважає Стронецький, криють у собі глибинні національно-визвольні, антиколоніальні аспірації. Так, давнє вбивство чаклуном (який, не забудьмо, «прибув із протилежного `бусурманського` півдня, тобто півночі» – 53) матері Катерини начебто символізує Переяславську раду, її фатальний для України історичний сенс. Подібний метод застосовується і в інтерпретації інших творів Гоголя. От, приміром, «Вій». В образі старої відьми, яку змушений нести на спині, та ще й бігма, Хома Брут, Гоголь, виявляється, «втїлив ідею народної душі, яка живе і з часом здатна помолодіти», а коли філософ спромігся сам скончитися верхи на відьму, та, справді-таки враз помолодівши і перш

вернувшись красунею-сотниківною, постає як «уособлена духовність України» (48). Або «Мертві душі»; вони знову повертають Стрелецького до «Страшної помсти». Виводячи етимологію прізвища Гоголевого героя від українського слова «чичкатий» (Б.Грінченко перекладає його як «цветастий», «вышитый цветными нитками» – до чого тут Чичиков?) і тим натякаючи на його нібито українське походження, автор книжки відчитує в образі Чичикова іпостась перевертня-чаклуна: «це нерозлучна одиниця, відірванець роду півдня, а потім у вирі непорозумінь (? – Ю.Б.) півночі... він один чаклун, а кінець його мандрівки – підземелля...» (106).

На мовному перехресті

Заторкнутий випадок довільного тлумачення української лексеми і далекосяжних висновків з такого тлумачення підводять до питання ширшого і складнішого – Гоголевої мови, яким воно постає у зарубіжному гоголезнавчому дискурсі.

Це, не побоюся сказати, чи не найдражливіше у гоголезнавстві питання вперше, як відомо, поставив Шевченко у його знаменитій «Передмові» 1847 року до нездійсненого видання «Кобзаря», воно стало центральним у заочній (і не усвідомленій її учасниками) «дуелі» поміж поетом і Гоголем. Шевченко тоді, з жалем відзначивши, що Гоголь «пише не по-своєму, а по-московському», зарахував його до тих, які «себе відцурались»⁹⁹. Гоголь, зі свого боку (певна річ, нічого не знаючи про Шевченкову «Передмову»), у розмові з О.Бодянським 1851 року закидав Шевченкові, що той залишився, мовляв, на рівні «провансальського поета Жасмена», і гаряче відстоював своє, та й не тільки своє, право – ба навіть обов'язок! – писати «владичною» мовою¹⁰⁰.

Таким, якщо не центральним, то вже напевно вузловим мовне питання залишається в українському гоголезнавчому дискурсі й сьогодні, особливо коли його ставлять у ракурсі дилемми «наш не наш».

Для «ранньої» антиколоніальної емігрантської свідомості тут, властиво, жодного сумніву не було, воно йшло просто за Шевченком: ясна річ, «не наш», позаяк пише «помосковському», тобто «себе відцурався»; відтак і у детальну розробку проблеми автори першої хвилі не вважали за потрібне надто заглиблюватися.

Інакше підійшли до неї представники повоєнної еміграційної хвилі: поставивши перед собою завдання «відвоювати» Гоголя у російській літературі, вони найбільшу увагу зосередили якраз на українських елементах у Гоголевій мові. Однією з перших спроб у цьому напрямкові стала студія Василя Чапленка, критика і прозаїка, одного з тих «східняків», які 1943 року опинилися у Львові й могли (суто гіпотетично кажучи) взяти участь у згадуваній допіру дискусії по Гоголя або, принаймні, бути на ній присутніми. Так чи так, через кілька років, уже в Німеччині, Чапленко, побувавши перед тим у МУРі й устигнувши вийти з нього, друкує у часописі «Slavistica», що виходив в Авгсбурзі, статтю «Українізми в мові М.Гоголя».

Хоча відомо, що, крім кількох жартівливих гімназійних рядків і дружньої записки до польського поета Ю.Б.Залеського, україномовних текстів у Гоголевій спадщині не знайдено, Чапленко означає його як письменника «двомовного». Аргументів на користь такого висновку висунуто три. По-перше – україномовна стихія в родинному оточенні, в якому Гоголь прожив перші дванадцять років свого життя. Щоправда, Чапленко не обминає того факту, що родинне мовленнєве докільля, в якому формувався Нікоша, було, як в абсолютній більшості родин тодішньої української шляхти, мало не поспіль змалоросійщене, мова українська функціонувала у «хатньому вжитку», а у позапобутовому, поготів позахатньому спілкуванні єдино пристойним вважалося вживати «російську» – на практиці то був неоковирний російсько-український «суржик». Це промовисто засвідчують наведені самим же Чапленком приклади з листування батьків письменника, Василя Опанасовича і Марії Іванівни.

Якщо Гоголь, попри ці несприятливі чинники, все таки знав українську мову добре (хоча навряд чи досконалим, як

запевняв М.Максимович), то цим він зобов'язаний, з одного боку, позахатньому мовленню докільню, а саме селянському, з другого – широкій обізнаності з фольклором і з творами популярних у тодішньому читацькому середовищі українських письменників-сучасників, передовсім Котляревського і Квітки. Це другий і, треба визнати, доволі переконливий Чапленків аргумент – переконливий, однак, на користь тези про знання Гоголем української мови, але не його «двомовності» як письменника.

Те саме можна сказати й про аргумент третій – високий ступінь наявності українізмів у мові Гоголевих творів (до речі, й листів, хоча й меншою і не до всіх адресатів однаковою мірою). Цей мовний шар Чапленко розглядає доволі докладно, диференціює гоголівські українізми за їхніми генетичними і функціональними ознаками, доходячи висновку, що, в суті справи, Гоголь стихійно мислив по-українському, подумки – свідомо чи несвідомо – перекладаючи українські слова, звороти, інтонацію у російськомовну площину.

Останні міркування вельми істотні (втім, не нові, Чапленко йде тут слідом за І.Мандельштамом), проте і вони ще не є підставовими для висновку про «двомовність» Гоголя – як письменника, не просто як людини. Фактично сам Чапленко заперечує цей свій висновок, коли відзначає, що у Гоголевих творах «одна `душа`, російська, висловлена повною мірою, а друга, українська, залишила тільки часткові, здебільшого... тільки `невільні` сліди», що «найбільша особливість мовного шляху Гоголя» полягає не в органічній двоєдності двох мовних стихій, а у їхній боротьбі, у відмові письменника від питомого Sprachgefühl і намаганні – так і не зреалізованим до кінця – «якомога більше зріднитися» з російською мовою¹⁰¹.

Тож ідеться не про органічну двоєдність різних мовних стихій – як на мене, у красному письменстві, у царині художнього слова вона первісно не є можливою, – а про боротьбу цих стихій, мовну двоїстість, яка відбивала двоїстість національної свідомості. У психологічному плані то були *антиномії*, і то болючі, такі, що робили Гоголя (згадаймо вираз Ю.Луцького) «мучеником перехрестя», але у плані суто мовному маємо феномен *дихотомії*, якісно нове своєю

природою явище, яке справило величезний вплив на російську літературну мову, забезпечило Гоголеві унікальне місце в російській літературі.

Статтю В. Чапленка згадує у своїй книзі О. Стронецький, цілком поділяючи тезу про двомовність Гоголя-письменника, про важливу функцію у його мові українізмів, без «обліку» яких не можна дати їй повну характеристику. Цю облікову роботу, треба визнати, виконується у книжці зі хвалигідною сумлінністю; так, дізнаємося, що у повісті «Тарас Бульба» «налічується 1085 українських слів в різних комбінаціях повторення», а «в середньому (І – Ю.Б.) на кожній сторінці творів Гоголя дев'ять українських слів, які повторюються по декілька разів»; від обліку автор переходить на наступний щабель, до класифікації, наводить «упорядкований», поділений на шість груп, список гоголівських українізмів. Який же значенневий аспект відкривається за цими обліково-класифікаційними списками? Стронецький зауважує, що Гоголь часто-густо вдається до «маніпуляцій», то віддаючи висловлену «російською мовою думку певного образу... в граматичній структурі та орфографії української мови», то, навпаки, «українську думку» втілюючи «у форми російських стилістичних правил» (60, 61). На жаль, конкретних прикладів не наведено, та, зрештою, не у них справа, для автора істотно сама ідея «маніпуляції» – чи то «символічно-філософської», як, пам'ятаємо, у випадку з чаклуном зі «Страшної помсти», а чи, наразі, мовно-стилістичної, – які, на його думку, були для Гоголя засобом камуфлювання своєї української Самошти (*das Selbst* – у термінології К.Г.Юнга), приховування національних інтенцій.

Що Гоголь схильний був до найрізноманітніших містифікацій – і в літературі, й у побуті, що його поведінку, деякі вчинки і заяви незрідка можна зрозуміти лишень з огляду на так звані рольові настанови, ситуативні ролі, це здавна відомо. Відомо (і не раз засвідчено сучасниками, до речі, росіянами) й те, що до таких настанов він вдавався насамперед заради випинання власної «русскости», водно час, передовсім у зрілих роках, волів обминати питання про своє українство, неприхильно сприймав нагадування

про нього, зокрема і стосовно мовної сфери. Не знаю, де Стромецький розгледів ознаки того, що Гоголь «гордився своїми українізмами» (39), той радше виявляв претензії на роль знавця і законодавця у галузі мови російської, аж до наміру укласти її «Об'єднавчий Словник».

Шотландсько-ірландські паралелі в імперському контексті

Мотив цензури спливає у Стромецького при зіставленні гоголівської мовної ситуації з такими літературними феноменами, як англomовна творчість ірландців Бернарда Шоу та Вільяма Єйтса. Відзначаючи відмінність історичних і соціокультурних умов, у яких перебували письменники, дослідник убачає чи не головну різницю в тому, що Шоу та Єйтс «без вагань писали, що бажали, не боячись, що цензура чи видавці не дадуть поодиноким їхнім творам побачити світ, чи прочитатимуть їх від ірландизмів» (21). Виглядає, у гоголівському випадку вся проблема полягала у цензурі: мовляв, українізми допомагали письменникові «*оминати цензурні ряди* (тут і далі писемівка моя. – Ю.Б.)... він знав, що в майбутньому вони, *навмисно* заблукані в суміші з чужим, вийдуть назовні, відкриваючи собі шлях до безмежного відродження» (39–40). Тимчасом хоча Гоголь і мав іноді клопіт з цензурою, останню менш за все непокоїли його українізми; якщо хтось і «прочитав» од них гоголівські твори, то найперше сам автор, досить згадати, як він у другій редакції «Тараса Бульби» викинув з початкової фрази «цур тебе» і наполягав на заміні «чую» російським «слышу»...

Позатим щодо самого зіставлення російськомовної спадщини Гоголя з творчістю Шоу та Єйтса, етнічних ірландців, які в умовах Британської імперії писали «владичною» англійською мовою, то в цьому Стромецький має рацію. Таке зіставлення, однак, не новина. Вперше до подібних паралелей, щоправда, шотландських, звернувся ще Шевченко. У

«Передмові» 1847 року він поставив поруч Гоголя і Вальтера Скотта, який так само «не по-своєму писав», а обом протиставив «Борнца» (Роберта Бернса) – «поета народного і великого». У випадку Гоголя–Скотта Шевченко акцентує передовсім обставини життя, за яких вони прийшли до чужого слова, – відірваність від сільського (читай: народного) ґрунту і середовища з панівною там рідномовною стихією: перший «виріс в Ніжині, а не в Малоросії», другий – «в Едемборге, а не в Шотландії», він лишень натякає на якісь глибинніші причини: «може і ще було що-небудь, що вони себе одпурались. Не знаю»¹⁰².

Одну таких причин – щодо Гоголя – через кілька десятиліть означила Олена Пчілка, нагадавши, що існує велика різниця між «звичайним балаканням» і «писанням», тобто літературною українською мовою, і що для другої за часів Гоголя ще не було вироблено рамців, вона ще не була повною мірою готова стати засобом досягнення тих складних, універсальних творчих цілей, яких прагнув Гоголь¹⁰³. На другу причину пізніше звернув увагу автор статті про шотландську літературу у словнику Брокгауза й Ефрона; він зауважив (щоправда, не покликаючись конкретно на Гоголя), що «шотландська говірка», якою, до речі, писав Бернс, «стосовно англійської мови певною мірою нагадує малоруську мову стосовно великоруської» – саме тим, що, «починаючи з 1603 р., коли Шотландія об'єдналась з Англією... місцева мова швидко втрачає характер літературної мови і замінюється англійською»¹⁰⁴. Гоголівський приклад тут вочевидь нав'язується. Гоголь надто добре розумів, що упосліджене становище української мови в імперії первісно прирікає його, якщо він обере її мовою своєї творчості, на те, що його не буде почуто в масштабах цієї імперії, не кажучи вже про цілий світ, а він же міряв свою майбутню письменницьку діяльність найширшими засягами. Інша річ, що з часом ці міркування перетворилися на усвідомлену мовну апостазію щодо української мови та апологію мови «владичної», російської. Як Скотт не був Бернсом, так і Гоголь – Шевченком. Звичайно, ця аналогія умовна, реальний вплив Бернса на повернення шотландської літератури до рідної мови і значення Шевченка для української

національного відродження навряд чи можна прямо порівняти, я відзначаю тут риси типологічної схожості.

Типологічно близьким шотландській – а відтак і українській – мовній ситуації є стан справ з ірландською мовою*. Під цим оглядом О.Стромецький мав усі підстави провести паралелі поміж Гоголем, з одного боку, і Б.Шоу та В.Єйтсом – з другого, він міг би і розширити коло імен тих письменників – ірландців з походження, які писали англійською мовою, збагативши своєю творчістю англійську літературу: Свіфт, Голдсміт, Шерідан, Стерн, Конгрів, Вайлд, Джойс, О'Кейсі... На жаль, «ірландську паралель» заторкнуто Стромецьким доволі поверхово, до того ж, як на мене, не вповні коректно. Скоромовкою згадавши «великого ірландського письменника-драматурга» Шоу, головний акцент автор книжки робить на Єйтсі, який, «подібно, як Гоголь з українського... черпає ідеї для своїх творів з ірландського фольклору» (20, 21). Тут постає кілька запитань. Сказати без будь-якого застереження, що Гоголь черпає свої ідеї з фольклору, – чи не буде це звуженням реального сенсового діапазону і морально-філософської глибини петербурзьких повістей, «Ревізора», «Мертвих душ», «Вибраних місць із листування з друзями»? Ба більше, «Старосвітських поміщиків», «Двох Іванів», «Шпоньки», та хоч би й нібито поспіль «фольклорних» «Вія», бувальщин Рудого Панька? Далі: чи правомірно, говорячи про Єйтса і Шоу, обмежуватися вказівкою на їхнє спільне етнічне коріння, обминаючи засадничу різницю поміж ірландською ідентичністю, вияскравленою у творчості першого попри її англомовність, й інтегрованістю в британоімперський духовний світ другого? Недурно ж цього «англізованого ірландця», на відміну від Єйтса, означають, з правила (Стро-

* Це стосується, властиво, всієї групи мов тих народів, які І.Лисяк-Рудницький називає «кельтською торочкою» (*Celtic fringe*) на Британських островах (Лисяк Рудницький Іван. Історичні есе. – К., 1994. – Т. 2. – С. 6). На ситуацію з валійською мовою покликався І.Дзюба в реліанті до мовної проблеми в Україні у своїй праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?» (Вітчизна. – 1990. – № 8. – С. 96).

мецький тут є, прецінь, виїмком), як англійського, а не ірландського письменника. І – з огляду на сказане – чи не коректнішою була б типологічна паралель поміж Гоголем і радше Бернардом Шоу, аніж Єйтсом*?

«Імперськість» – ось наразі ключове слово. Його якраз і бракує ірландсько-гоголівській паралелі Стронецького, що й позбавляє її аналітичної глибини, залишає на, сказати б, ритуально-антиколоніальному рівні. Натомість це слово, і то саме у ключовій функції, виступає підставовим у розлогій студії професора Альбертського університету Олега Ільницького «Гоголь і постколоніальний контекст»¹⁰⁵ для розуміння «феномена Гоголя», зокрема і в ракурсі ірландських паралелей.

Термін «постколоніальний контекст» О.Ільницький вживає переважно в історичному аспекті, стосовно тієї національної та духовно-літературної ситуації, в якій формувався і функціонував як письменник Гоголь. Автор поділяє точку зору англійських дослідників Б.Ешкрофта, Г.Гріфіта й Г.Тіфін, які називають постколоніальною ту культуру, котра, хоча й існує в колоніальних рамцях і уражена імперськими процесами, все ж плекає свої «специфічні й характерні регіональні відмінності» і утверджується, «напружено протиставляючи себе імперській владі й наголошуючи свої розбіжності перед загрозою поглинення імперським центром». Почасти означення «постколоніальний» пов'язується у статті й зі сучасними українськими соціокультурними процесами, передовсім з проблемою національної культурної ідентичності, якою ця проблема виглядає у постсоветській Україні.

Та, як на мене, є ще один, у кожному разі не менш важливий, аспект цього означення, який, природно, не наголошується автором студії, але оприявнюється і увиразнюється при порівнянні її з книжкою Стронецького –

* Таку паралель провів свого часу, ще 1935 року, Є.Маланюк. У його статті «Творчість і національність» під одну, універсальну рубрику «малоросійства» вміщені (тут не обійшлося без певного полемічного загострення) Гоголь і «понуро-смішкуватий ірландський малорос Бернард Шов» (Маланюк Євген. Книга спостережень. Статті про літературу. – Київ, 1997. – С. 91).

хоч би й у тлумаченні тих самих ірландських паралелей. Поняття «постколоніальний» під таким оглядом постає як якісна характеристика методу дослідження, методу, який віддає перевагу *аналізові* складної проблеми, базованому на широкій обізнаності з новітніми досягненнями науки, перед її *публіцистичним* задекларуванням, заглибленню в суть і «механіку» (незрідка приховані) факту – перед його ідеологічною оцінкою. У цьому сенсі студію Ільницького, науковця пізнішої, ніж Стронецький, генерації зарубіжного українства, представника вже не еміграційного, а діаспорного його шару, я вважаю не *анти-*, а *постколоніальною*, дарма що не всі авторові думки і висновки видаються мені однаковою мірою переконливими, про що матиму ще нагоду сказати.

Спільним, і то з багатьох точок зору чи не найважливішим, компонентом ірландсько-української паралелі є послідовно проведена Ільницьким ідея відмежування імперської культури від культури панівної нації. Остання завжди прагне інтегрувати будь-яке інтелектуальне, творче досягнення, здійснене у межах поліетнічної імперії, до спільного казана, надавши при цьому, однак, йому *свого* національного статусу. Британська імперія робила цю операцію порівняно делікатно, охоче приймаючи до своїх обіймів тих, хто цих обіймів прагнув, але залишаючи, принаймні на концептуальному рівні, певні можливості для збереження суто ірландських відмінностей, скажімо, у того ж англійського Єйтса. (Між іншим, советська імперія, хоч і як дивно, так само виявляла деякі ознаки гнучкості, надаючи націоналам, перш ніж остаточно перевести їх до парадизу «нової історичної спільноти», серцепотішне місце у чистилищі «дружби народів»). Імперія російська була щодо цього по-солдатському простолінійнішою: занадто не мудруючи, вона виходила з того, що культура імперії є врешті культурою російською, всі пам'ятки, так чи так дотичні до сучасної імперської простороні, всі культурні надбання, найперше, звісно, російськомовні, – все автоматично стає часткою національної спадщини росіян, фактом «спільно-російської» культури, міт про яку є одним з найглибше закоріненних у російській ментальності. Згідно з цим мітом,

який у російському (і советському, і постсоветському) літературознавчому дискурсі перетворився на «наукову» модель, а точніше, догму, Гоголя, «попри всю його національну та культурну неоднозначність, записувано винятково до активу росіян».

Натомість Ільницький, базуючись якраз на тезі про розмежування імперського і російського начал, пропонує погляд на Гоголя «як письменника, що з'явився не з `російського` досвіду, а як наслідок поєднання трьох культур – імперської, російської та української ... як автора, в якому відбувається боротьба різних ідентичностей, цінностей та культур, а також постійні вагання між ідентифікацією з власним корінням і тяжінням до панівної імперської культури». Тут знову «спрацьовує» ірландська паралель: узятий автором за мотто до своєї статті афоризм з книги Деклана Кіберда «Винайдення Ірландії» – «бути англomовним ще не означає бути англійцем» набирає багатозначного сенсу і підтексту, екстраполюючись і на гоголівську, і, ширше, назагал на українську ситуацію – як історичну, так і сучасну, постколоніальну.

Щоправда, теза Ільницького про Гоголеві «постійні вагання», котра як така не викликає сумнівів, усе ж потребувала б, на мою думку, детальнішого розкриття і коментування, маючи на увазі, що ці вагання були «постійними» лише, так би мовити, з висоти пташиного льоту, в узагальненому плані, у живому ж духовному розвитку то був дискретний, зигзагоподібний, різновекторний процес, при тому на більшому його відрізку домінував, доводиться визнати, вектор, спрямований якраз у бік панівних імперських структур. Річ ясна, у рамках порівняно невеликої студії, і то природою своєю первісно радше теоретичної, ніж історично-літературної, розлогий коментар не є можливим, це завдання подальших розвідок, та бодай згадка про цей драматичний розрив між «грунтом і долею», який усе-таки не те саме, що «вагання», – така згадка була б конче потрібною. Інакше – і це сталося, що я і вважаю вразливим місцем статті Ільницького, – кількаразові посилення на Гоголеві «ненависть», «дивовижну зневагу» до Росії, «немилосердно негативне» її зображення можуть надати проблемі неблизь

ної однобічності, а означення Гоголя як «українського постколоніального письменника» з числа тих, хто «напружено протиставляв себе імперській владі», плекав і наголошував «свої розбіжності», – наштотхнути на думку про його заледве не усвідомлений спротив цій владі. А такого не було.

«...Дай відповідь»

*Не дає відповіді.
М.Гоголь.*

На початку своєї студії О.Ільницький наводить міркування Кларенса Брауна про те, що тепер, після розвалу СРСР, «отримавши власну державу, мову та літературу, українці, можливо, відчують себе достатньо впевнено, щоб не претендувати більше на Миколу Гоголя як на оздобу своєї національної культури». Полишмо без коментаря зверхньо-іронічний тон («оздоба»!) висловлювання і, м'яко кажучи, дивне твердження, буцімто українці тільки оце щойно «отримали» свою мову і літературу, зрештою маємо до діла з далеко не поодиноким прикладом того, як західні фахівці пасуть задніх за російською імперською думкою, зокрема літературознавчою, не піднімаючись у своїх уявленнях про Україну, українську історію та культуру над рівнем буденної свідомості.

О.Ільницький слушно зазначає дві головні причини того, що легковажним прогнозам на зразок Браунових не судилося справдитися і нова геополітична ситуація не зняла (та й не могла зняти) питання про національну приналежність Гоголя. Хоче того хтось із нас чи ні, у незалежній Україні це питання, нехай і переломлене зазвичай крізь літературознавчу призму, стало реальною складовою політико-ідеологічно-літературних дискусій. З другого боку, воно, це питання, суттю не є коп'юистурним, залежним від того чи того напрямку політичного вітру, це наукова проблема, значуща не тільки для власне гоголезнавства, а й для сла-

вістики в широкому діапазоні, також для історії, соціо- та націоналістичної, соціальної та особистісної психології; питання, на яке наука силою різних обставин поки що не дала не те що остаточної (від неї боронь Боже), а скількись врозумливої відповіді.

Щодо першої з причин, то за нею відкривається широчезний спектр поглядів, думок, підходів, розгляд і аналіз яких потребують окремої від «зарубіжжя» розмови. Обмежуся зауваженням, що на «материку» в нинішньому розумі точок зору (від однозначного проголошення Гоголя українським письменником до «розчленування» його на українську та російську половини) простежується, за окремими виїмками*, загальна тенденція до превалювання того антиколоніального патосу, який свого часу був панівним в українській еміграційній гоголіані.

Для сучасного – вже переважно діаспорного – українського літературознавчого зарубіжжя цей патос являє собою (і тут так само за виїмками, тільки реверсійного порядку) перейдений етап. Головною запорукою непроминального, хоча, визнаємо, далеко не такого гарячого, як в емігрантсько-біженському середовищі, інтересу до проблеми Ільницький називає те, що Гоголь «стає... чудовим об'єктом застосування постструктуралістських та постколоніальних теорій (передусім це стосується щодалі поширенішого дискурсу `побудови` ідентичності та `створення` культури в імперському оточенні...». До цього дискурсу якраз і включається активно сам автор статті «Гоголь і постколоніальний аспект». Чим далі заглиблюєшся у її текст, тим певніше переконуєшся, що думки Ільницького про розмежування понять «імперської» та «спільноросійської» культури є методологічно важливими, значною мірою первісними для нього, але все ж залишаються тільки вступом до головної проблеми – національної ідентичності Гоголя, приналежності письменника до тієї або тієї літератури, російської чи української.

* На щастя, вони трапляються; згадаю під цим поглядом імена Д.Наливайка, В.Скуратівського, П.Михеда, О.Ковальчука, і ще інші Нахлік.

І тут мушу відверто зізнатися: якщо аналіз Ільницьким дихотомічної пари «імперська – спільноросійська» видається і переконливим, і плідним, то друга, більша частина дискурсу, присвячена тому, з приводу чого він спростовує К.Брауна і заради чого, властиво, назагал писалося статтю, полишають враження двоїсте. Прецінь, навіть і троїсте.

Справа в тому, що у цих авторових міркуваннях оприлюднюється три, і то контroversійних стосовно одне одного, мотиви.

Один з них імпліцитно, мовби у підтексті, але досить чітко вгадується вже на самому початку статті, у полемічному коментарі до прогнозів К.Брауна, дарма що його витримано у парламентському тоні. Це мотив – а він продовжується й увиразнюється далі – Гоголевої «українськості». Її Ільницький, щоправда, виявляє переважно або опосередкованим чином, методом «від супротивного» (у відомому листі 1844 року до О.Смирнової про «дві душі» немає чіткої окресленості своєї української ідентичності, але ж її немає і щодо «російськості»), або на етнічно-побутовому (наприкінці життя любив слухати і співати українських пісень) і тематичному рівнях. Останньому чинникові дослідник надає особливого значення, на жаль, часом припускаючись у своїх посиленнях і висновках то переборів, то неточного акцентування. Так, він слушно заперечує примітивне уявлення, ніби Гоголь одного прекрасного дня «просто взяв і відкинув українські сюжети або втратив до них зацікавленість». Проте вдається, на мій погляд, до іншої крайності: мовляв, «зосередженість Гоголя на Україні охоплювала практично весь основний період його творчості (1829 – 1842)». Правда, що спроби різкого протиставлення українських та петербурзьких повістей безпідставні, адже їх написано, зрештою, тією самою людиною, і між ними існує глибинний духовний зв'язок, але ж *глибинний і духовний*, аж ніяк не тематичний. Правдою є і те, українські сюжети і мотиви жили у Гоголеві уяві аж до останнього періоду його життя: крім 1842 року, коли вийшла друга редакція «Тараса Бульби» (ще раніше, року 1840-го, у Відні письменник працював над невідомою нам драмою з української

історії), можна було би послатися і на пізніші матеріали, приміром, записники 1848 року, де знаходимо низку нотаток, присвячених українській природі, звичаям, побутові, історії, зокрема проникливий лірично-історіософський монолог про Україну як «корень Руси». Але хіба ці факти дають підстави говорити про «зосередженість на Україні» у період роботи над «Мертвими душами» та «Вибраними місцями із листування з друзями»? І хіба, згадуючи другу редакцію «Тараса Бульби», можемо не брати до уваги, що, залишаючись тематично пов'язаною з українською історією, *концептуально* повість була виправлена автором у проімперському дусі? Попри все, саме тематичний чинник, поряд з етнічним, виступає підставовим аргументом у неодноразовому означенні Ільницьким Гоголя як «українського письменника», «чудового українського письменника», «українського постколоніального письменника». У дій ролі Гоголя поставлено в один ряд не тільки з Квіткою, а і з Шевченком – «всі вони залишаються українськими письменниками...».

А тимчасом паралельно, наче у зовсім відокремленій сенсовій площині, крізь текст студії проходить інший мотив – мотив, що його я назвав би компромісним. Визнаючи, що «Гоголь мав труднощі з визначенням своєї національної приналежності», а ті «етнічні, тематичні й історичні підтвердження `українськості`, що зустрічалися в його текстах», «відносно невибагливі», Ільницький слушно звертає увагу на об'єктивно-історичну детермінованість цього явища – характерну для Гоголевих часів «невизначеність» української, втім, як і російської, ідентичності. У його дискурсі місце позірного гоголівського *постколоніального* «опору» і нібито *антиколоніального* «патосу» якимось непомітно заступає *колоніальна* імперська модель двомовності й двокультурності, історично реальна і панівна на дошевченківському етапі й тільки зі з'явою Шевченка відкинута українським національним рухом як анахронічна. Під цим оглядом виникає спокуса компромісної, двоїстої дефініції, сконструйованої за прямою аналогією з «англо-ірландською» літературою. «...Про Гоголя, – пише Ільницький, – доведеться говорити як про `українсько-російсько-

го` письменника... або, мабуть, іще точніше, як про` російсько-українського` письменника...». Тепер уже автор погоджується на те, щоб не виключати Гоголя з російської літератури, він тільки «ставить під сумнів виправданість її виняткових на нього претензій...».

Утім, компромісні конструкції, як відомо, не відзначаються міцністю: тут-таки дослідник невблаганною логікою розвитку власної думки змушений зробити наступний крок – визнати, що (це мотив третій) «Гоголь є часткою російського національного канону» і цей факт «важко заперечити». Тобто Гоголь – класик російської літератури.

Не хотілося б, щоб виявлену тут внутрішню суперечливість праці О.Ільницького було сприйнято як вислід недостатньої вправності, особистий прорахунок автора. Попри все, його студія ґрунтовна і, як тепер кажуть, «просунута», містить у собі цікаві інспірації. Ходить про вразливе місце українського постколоніального гоголезнавства (наразі, відповідно до нашої теми, зарубіжного, діаспорного, але такою ж, якщо не більшою, мірою і «материкового») в цілому. Ба більше, це, суттю, хвороба задавлена; зустрівши в особі й творчості Гоголя феномен первісно двоїстий, дихотомічний, зосібна щодо мовної стихії, де на російському підґрунті, але під впливом українського фермента витворювався неповторний, властиво гоголівський варіант російської літературної мови, дослідники не зуміли знайти до цього феномена методологічного «ключа», не пішли далі позірно адекватних, так само двоїстих, формул типу «малорус на спільноросійській основі», «належить до двох літератур», «і російський, і український» тощо. Еміґраційна антиколоніальна гоголіана обрала найпростіший варіант, протилежний, попросту змінивши дихотомію на антиномію, двоїстість на однозначність, «і – і» на «або – або». Постколоніальне українське гоголезнавство, не приймаючи цей другий варіант як прямолінійно-заідеологізований, відкидаючи, звичайно, й іміерські зазіхання на Гоголя як «чисто русского человека», поки що не запропонувало замість них чогось засадничо нового у порівнянні зі старими формулами типу «і і», щоправда, доповненими спеціальним акцентуванням внутрішньої суперечливості цієї

дихотомії, моменту не так співіснування, як боротьби двох начал.

О.Ільницький на підтримку своєї позиції (навіть ще до її оприявлення, на самому початку студії) посиляється на думку Г.Грабовича про те, що Гоголя треба розглядати «і (письмівка моя. – Ю.Б.) як українського письменника». Це і так, і не зовсім так.

У фундаментальній праці «До історії української літератури»¹⁰⁶ Григорія Грабовича, професора Гарвардського університету, славіста, який останніми роками практично цілком присвятив свої студії україністиці, щодо дискутованої проблеми знаходимо судження різного ступеня переконливості і, сказати б, гнучкості. Так, у статті «Питання кризи й перелому в самоусвідомленні української літератури», датованій, до речі 1990 роком (тобто це ще не пост-, радше *перед*постколоніальна доба), справді з усією категоричністю сказано, що Гоголя, «певна річ, потрібно вважати як російським, так і українським письменником» (42). Проте в інших працях, як раніших за часом, так і пізніших, вже власне постколоніальних, заторкуючи ту саму проблему, дослідник віддає перевагу вбженішим, гнучкішим формулюванням. В одному місці («Деякі теоретичні проблеми українського літературознавства») він відзначає лише «причетність» Гоголя «до української культури і функціонування в українській літературі» (19). Обережну дефініцію «причетність» зустрічаємо і у розвідці «Теорія та історія: горизонт сподівань і рання рецепція нової української літератури», коли мовиться про той культурно-суспільний момент, який передував процесові творення української літератури на базі мовної диференціації; «продуктом» його був Гоголь, тим самим маючи – в історичному плані – також і опосередковану причетність до цього процесу як, властиво, його попередник, представник перейденої, подоланої національно-культурним рухом стадії розвитку. Але у планах естетичному, психологічному й екзистенційному, каже Грабович, Гоголь «існує і творить на грані двох світів, українського і російського»; російською ж літературною свідомістю «момент мовної диференціації (зовсім закономірної) інтерпретувався на свою користь», тож «Гоголь став титаном

російським письменником» (107). Тут справа виглядає так, мовби російським письменником Гоголя сприймає лише російська літературна свідомість, але вже у статті «Грані міфічного: образ України в польському й українському романтизмі», говориться, що Гоголь таки реально «належить до контексту... історії російської літератури», щоправда, із застереженням «і», бо одночасно його «не можна не бачити і в контексті української літератури» (179).

Оцю позицію балансування поміж «і» – «і», «як.. – так і...» концентровано викладено Грабовичем у передмові до публікації статті «Гоголь і міф України»¹⁰⁷, що являє собою, як дізнаємося, центральний розділ його докторської дисертації.

У розділі, присвяченому Ю.Луцькому, йшлося – читач, певно, пам'ятає – про його листування з Є.Сверстюком. Так от, в одному з листів Луцький повідомляв свого адресата, що Грабович, про якого кореспонденти вже раніше обмінювалися думками, «тепер працює над рос.-укр. літературними взаєминами і хоче відвоювати для нас Гоголя»¹⁰⁸. Грабович у згадуваній передмові до статті «Гоголь і міф України», делікатно скорегувавши старшого колегу щодо свого «нібито `відвойовування` Гоголя» (мовляв, «на ділі ніколи собі так дослівно не мислив»), разом з тим, я сказав би, в ентузіастичному тоні, зазвичай не дуже цьому науковцеві притаманному, говорить про Гоголя як «дзеркало нашої, колективної та історичної неповторності й дивності», письменника, який, поруч із Шевченком, «не може не виступити основним лейтмотивом» у нашому змаганні до того, що «збагнути суть української душі». Під цим оглядом ідеться про «українськість» Гоголя, яка є «стрижнем його творчості як такої», про те, що він «органічно вписується в український контекст і в історію української літератури». Водночас дослідник, як це ми спостерігали і в інших його працях, збалансовує пальки терезів, вказуючи на те, що Гоголь «при тім і не виписується з російської [історії літератури]».

Вістря Грабовичевої полеміки (не будемо наполягати на слові «відвойовування», позаяк воно автора бентежить) спрямоване передовсім проти його американських колег – русистів, котрі виявляють до українськості Гоголя «скандаль-

ну глухість і сліпоту», а через них – рикошетом – і проти російських гоголезнавців імперського спрямування, яких американці у цьому питанні імітують, щоб не сказати – мавпують. У підтексті вгадується ще один, неназваний, об'єкт полеміки – це українське радикальне еміграційне гоголезнавство, яке або, в ідеологічному обуренні, однозначно відкидало Гоголя як «відщепенця» і «перекинчика», без жодних вагань віддаючи його росіянам, або так само однозначно (і знову ж таки виходячи із суто ідеологічних міркувань) оголошувало його стовідсотково «нашим», замалим не українським націоналістичним агентом у російській літературі. Своїми судженнями про Гоголя Грабович рішуче втручався у ті заокеанні літературознавчі «жваві полеміки і спори між старшою і молодшою генерацією», що про них писав у згаданому листі до Сверстюка Луцький¹⁰⁹. Ідея, вочевидь, полягала в тому, щоби крайнощам будь-якого кшталту – хоч проімперського, а хоч і націоналістичного чи, принаймні, войовничо антиколоніального – протиставити науково виважену концепцію, яка б враховувала всю нетривіальність, всю складність, двоїстість досліджуваного явища. Поза сумнівом, це не можна поцінувати інакше, як свідчення зрушень, і то істотних, в українському зарубіжному гоголезнавстві, знак вступу його до нової стадії, постколоніальної.

Але, якщо глянути з іншого боку: чи справді двоїстість об'єкту обов'язково і неунікно передбачає таку ж двоїстість в його науковому означенні? Ким же він все-таки є, отой письменник Микола Гоголь, відомий також як Ніколай Гоголь? Хотілося б відповіді...

«Не дає відповіді».

Боюся, ніхто нам її не дасть, допоки самі не знайдемо. А де шукати?

Про мене...

(Тут спало на думку, що автор цих рядків і сам уже протягом багатьох років належить до українського зарубіжжя, нехай географічно не так щоб далекого, не заокеанного, а лишень за-хутір-михайлівського, шапкою можливості докинути, але *суттю* таки зарубіжжя. Тож і на свої міркування, прецінь, має моральне право).

Отже, про мене шукати ту відповідь слід на ширших засадничо нової методики аналізу, нових критеріях

прийомів. Так, плідним може виявитися вичленування (звісно умовне, евристичне) у розглядуваному феномені двох відносно автономних рівней – *культурного і літературного*. При цьому контрверсія поміж національно-духовною сутністю та іншонаціональною формою її втілення, найперше – мовою, постане у новому ракурсі. Іншомовну творчість письменника буде осмислено у параметрах етнічно рідної йому національної культури.

Хоч яким очевидним є у мові Гоголевих творів український компонент, хоч і яка істотна його естетична, стилетворна функція у загальному мовному контексті (функція, що її ми поки не вповні виявили і зрозуміли), це все-таки мова російська – своєрідна, неповторна, «гоголівська», але російська. Тож як письменник Гоголь належить не «і – і», а таки російській літературі. Це не треба приховувати лукавими формулами, цього не треба соромитися, така природа красного письменства, де панівною стихією є Слово. Тому воно, красне письменство, *художня література*, на відміну від творів публіцистичних чи наукових, первісно не може бути двомовною. А от *культура*, в якій слово виступає лишень однією з багатьох складових, – може. На цьому рівні я означив би творчість Гоголя як російськомовне відгалуження української *культури*, як випадок виявлення засобами чужої мови свого національного ества, ментальних особливостей *української людини*, її духовного світу.

Водночас доцільним видається введення до аналізу, поряд з диференціацією культурного і власне літературного рівней, ще й історично-літературного виміру. Адже Гоголева творчість, попри російськомовність, багатьма своїми особливостями (поміж ними, зосібна, й мовними) закорінена в українській літературній традиції, а з другого боку, справила значущий і незаперечний вплив на подальший розвиток цієї традиції. Під *цим* оглядом, у *цій* своїй якості вона постає як реальний факт і чинник *історії* української літератури. Показово, між іншим, що нові діаспорні (а раніше дехто з еміграційних) гоголезнавці, поміж ними і Грабович, то називають Гоголя українським або «і українським» письменником, а то виписують його до *історії* української літератури, хоч ці поняття аж ніяк не тотожні, дарма що дотичні й посліль перехрепцувати.

Від Allegro agitato – до Moderato

Постколоніальне прочитання Гоголя тоді зможемо вважати справді постколоніальним, і то не у хронологічному, а в якісному сенсі, й таки справді прочитанням, а не попросту перечитуванням, альтернативним «почитавію» (рос.), тобто шануванню, або, навпаки, анатемі, – тоді лише, коли перестанемо *боротися* за чи проти (ачи навколо) Гоголя, коли покінчимо з романтикою Sturm und Drang'у, цілком зосередившись на робочих буднях дослідження його як наукового об'єкту.

У гоголезнавстві «материковому» поки що домінує Allegro agitato (або й appassionato), за окремими, як зазначалося, виїмками спокійного Moderato. На українському зарубіжжі процес дещо прискорюється чинником переходу від еміграційної стадії до діаспорної, силою сумного закону природи, фактом зміни генерацій. Утрудненість, почасти і болісність цього процесу виявляється там у помітному звуженні гоголезнавчого дискурсивного поля, навіть кількісному підупаданні, що, у поєднанні зі зниженням публіцистичного запалу, врешті не так уже й зле. Істотніше, що у цьому гоголезнавстві, яке вважає себе – і, визнаємо, загалом не без підстав – постколоніальним, прагнення зректися віджилого і змагати до нового часом химерно переплітається із залишками того самого старого, задовоного, щоправда, більш або менш трансформованого. Одним, і чи не найміцнішим, з методологічних каменів спотикання і далі лишається ота Гоголева російськомовність і висновувана з неї двоїста формула «і – і», що вона, як кинути оком, видається гейби тріумфом діалектики, а насправді більше скидається на зачароване коло чи попросту тупик.

Утім, подибуємо спроби (чи в усьому переконливі, то інша справа) вийти поза межі традиційних тлумачень Гоголевої мовної ситуації, зокрема проблематики «українічкості» його російського тексту, через застосування деяких

сучасних західних методик літературознавчого аналізу.

Австралійський гоголезнавець Петро Савчак (Університет ім. Монаша) у статті «Хто боїться Ніколая Гоголя? До питання `малої літератури`» заперечує розділення Гоголя «на Миколу Гоголя й Ніколая Гоголя, тобто на дві різні творчі особистості, які відповідно тематизують українськість і російськість як чітко відокремлені один від одного об'єкти пізнання»¹¹⁰ (додам від себе: виразним прикладом такого розділення є післямови Валерія Шевчука до кожного з двох томів – тематично «українського» та «російського» – шкільної хрестоматії Гоголевих творів в українських перекладах¹¹¹). Автор статті пропонує свій підхід до проблеми, який «виходить з можливості переплітання обидвох Гоголів у моделі... вписання `малої` мови українськості в `велику` мову російськості». Імпульсом і до певної міри взірцем до створення такої моделі стала для нього концепція так званої «малої літератури» (*littérature mineure*) і «малої мови» (*langue mineure*), що її французькі постструктуралісти Жіль Дельйоз і Фелікс Гуаттарі застосовують при означенні «творчих обставин Франца Кафки як чеського єврея, який писав по-німецькому»¹¹². Суть «міноритетної практики» полягає в тому, що коли представник етнічної чи культурної меншості, змушений до цього обставинами існування в рамцях імперії, намагається творити свою «малу» літературу засобами домінантної, «владичної» мови, він так чи інакше «детериторіалізує», маргіналізує цю останню. Розглядаючи з цієї точки зору мовну ситуацію у диканських повістях, зокрема у «Ночі перед Різдом», Савчак робить висновок, що вторгнення до російського контексту – через висловлювання запорожців і Вакули – українського елемента, перемішаного з різного роду гібридними деформаціями, каліченими, псевдоросійськими формами, призводить до виникнення у тексті цілого шару діалектних та ідеолектних варіацій імперської мови, українсько-російського суржиксу; тим самим, на його думку, «велика» мова» фактично перетворюється тут на «малу», підривається її статус першості.

Розвідка Савчака, пона іншим, виявляє внутрішню диференційованість, ба навіть контрроверсії всередині постко-

лоніального прочитання Гоголя різними представниками українського діаспорного літературознавства; водночас оприявнюються і внутрішні суперечності у позиції та судженнях самого автора.

Він прагне відмежуватися від «класичного», або «первинного», постколоніалізму з його тезою про «страшну другорядність», за виразом Едварда Саїда, колонізованої культури. Стосовно випадку Гоголя такий підхід, на думку Савчака, призводить до перебільшення «колонізаторського ефекту» у зображенні письменником України та її історії, наприклад, у повістях диканського та миргородського циклів; Савчак убачає в цьому обмеженість західної постколоніальної україністики, яка залишається на первинному етапі колоніального дискурсу, в цьому ж таки, він вважає, полягає причина і суть «антигоголівських тенденцій» у деяких сучасних українських письменників.

Савчакові, виглядає, ближча точка зору тих західних теоретиків постколоніалізму (він, зокрема, співчутливо посиляється на австралійського теоретика постколоніалізму Л.Ганді), які схильні вже у самих колоніальних надрах віднаходити приховані зародки протиставлення імперському центрові та його культурі. Саме у такому ракурсі він інтерпретує «міноритетну» мовну практику Гоголя, вбачаючи у його «провокаційній грі» з українсько-російською гібридизацією певну «стратегію», яка об'єктивно спрямована проти російського культурного етноцентризму і, суттю, «деконструє консерватизм та лояльність до монархії, що їх висловлює Гоголь у своїх статтях і листуванні». Схожі мотиви, якщо читач пригадує, ми зустрічали у статті О.Ільницького «Гоголь і постколоніальний контекст». Тут проглядає доволі дивний для «нового» постколоніалізму (тим більше *postpost...*) момент подібності до типово антиколоніального «відвойовування» Гоголя.

З другого боку, привертають увагу очевидні розходження у поглядах двох учених, здавалось би, близької, погляду на колоніальної спрямованості, і то у питанні засадничому ставленні до так званої «спільноросійської» культури (літератури). Позицію О.Ільницького було докладно нами розглянуто, вона цілком негативна. Савчак, особливо у роз

ійськомовному варіанті своєї статті, настроений більш примириливо. Вписуючи «міноритетну» практику Гоголя «у контекст `спільноруського` письменства», він і до самого цього поняття вдається неодноразово: називає «концепцію спільноруськості» Д.Овсянико-Куликовського «тільки частково шовіністичною», каже про «традиції `спільноруської` культури», про «спільну літературну спадщину», про «участь `малоросійства` у `спільноруській` культурі, нарешті, «про загальну прийнятність соціально-політичної єдності України та Росії». На на цьому тлі як нова несподіванка сприймаються слова автора в самому кінці статті про те, що «своєю детериторіалізацією великоруської мови та літератури» Гоголь «відмовляється від ототожнення `великоруськості` зі `спільноруськістю`»...

Усе це, про мене, є свідченням того, що постколоніальне прочитання Гоголя ще перебуває на початковій стадії і має пройти чималий шлях формування чітких (але, звичайно, аж ніяк не уніфікованих) критеріїв і методологічних підстав.

Є у Савчаковій статті одна промовиста деталь. При тому, що загалом її (статтю) перейнято патосом утвердження – через тезу про «міноритетну» мовну практику – «українськості гоголівського тексту», цитати з творів письменника наведено мовою оригіналу, тобто російською. Те саме привертає увагу й у студії Г.Грабовича «Гоголь і міф України»: автор перекладає на українську витяги з історичних статей та листування Гоголя, проте уривки з його *художніх* творів цитує російською. Тут, можливо, не від речі було б розкинути головою щодо питання про межі адекватності перекладів Гоголевих текстів (як, до речі, й російськомовних Шевченкових) на українську і, зважаючи на специфічність, унікальність «гоголівської російської» мови з притаманим їй високим ступенем російсько-українського синкретизму, гібридизації, «неправильності», – про доцільність, якщо загодно, і корисність таких перекладів; однак то особня тема. Параді факт послуговування російськомовними цитатами сприймається в інших двох ракурсах: по-перше, як *пепряма*, але *значуща* ознака визнання питомості для Гоголя російської, дарма що «неправильної», мови, по-друге, як *символом* вимагання постколоніаль-

ного гоголезнавства до виходу з традиційного (і поки що чималою мірою «зачарованого») кола суто мовних аспектів Гоголевої національної ідентичності, ба ширше, за межі самого цього питання, у дискурсивну просторінь екзистенційної проблематики й універсальних критеріїв, до розгляду Гоголя у світовому духовно-культурному контексті.

Характерною під цим оглядом є студія Г.Грабовича «Гоголь і міф України». Не зупинятимуся на її характеристичі докладно, я вже мав нагоду висловити свої міркування про цю розвідку, передовсім щодо відчутного у ній, на мою думку, перебільшення, аж до абсолютизації, структуротворної та сенсової функції міфологічного компоненту в Гоголя, протиставлення міфологізму й історизму як явищ буцімто полярних, несумісних, що виявилось у підході автора до таких творів, як «Страшна помста» і «Тарас Бульба», втім, і засадничо, мовити б, у зав'язку¹¹³. Однак, сперечаючись з тими чи тими Грабовичевими конкретними інтепретаціями, оцінками, загальнометодологічними висновками, котрі є вислідом механічної, як на мене, екстраполяції структурно-антропологічних моделей на художні своєю природою явища, разом з тим не можна не відзначити інноваційне, креативне для українського гоголезнавства значення його спроби вивести дискурс за рамці учепистих загумінкових, школярсько-публіцистичних стереотипів, у гравітаційне поле сучасних дослідницьких технологій, компаративістських зіставлень, архетипальних, зокрема біблійних, ремінісценцій.

Якщо Грабович при цьому все ж міцно тримається пн-того українського ґрунту – історії, мовних процесів, фольклору, демонології, обмеживши себе (про мене, даремно) розглядом «Вечорів на хуторі біля Диканьки» та «Миргороду», одне слово, прагне переломлення універсальних категорій крізь національну призму, то П.Савчак у своїй англомовній статті «Страсті за Чичиковим: Гоголева сотеріологічна схема»¹¹⁴ полишає український берег і відпливає у безмежне море «чистої» релігійної духовности – шукати паралелі з евангеліями, апостольськими посланнями, штрих-тикою, з «Божественною комедією» Данте. Зрозуміло річ, не може викликати не те щоб заперечення, а й жодного

сумніву сам собою факт звернення автора до цієї проблематики, до таких творів, як «Мертві душі», «Вибрані місця із листування з друзями», «Роздуми про Божественну літургію», котрі зазвичай прийнято в нас трактувати як геть «позаукраїнські» й через те для української свідомости мовби нецікаві. Навпаки, гідна підтримки спроба заповнення цих за давнених лакун в українському гоголезнавстві; адже воно протягом не одного десятиліття – силою почасти історичних обставин, почасти інерції – заклопотане було виїмково національними аспектами, і то часто-густо трактованими завузько, переважно під поглядом національної приналежності письменника, що призвело до утворення повної монополії російської (потім советської, тепер знову російської) думки на висвітлення і витлумачення проблем духовного життя Гоголя, конфесійних позицій, сотеріологічних концепцій та релігійно-моральних пошуків пізнього періоду життя і творчости письменника.

«Страсті за Чичиковим...» свідчать про обізнаність Савчака з широким спектром суджень з цього приводу російських авторів – від І.Аксакова, О.Бухарева і К.Мочульського до Ю.Манна і В.Воропаєва. Це корисна передумова, проте все-таки не більш як передумова (одна з передумов) всебічної і притому цілком самостійної розробки зазначеної гоголівської проблематики, саме тих її аспектів, які, з правила, залишаються проігнорованими російським, советським, знову російським (так само – під- і постсоветським українським) гоголезнавством.

Маю на увазі передовсім духовну спадщину старожитнього українського письменства, ту його традицію, той сакральний первень, що його авторитетний дослідник доби означає як «українське барокове богомислення»¹¹⁵. Цю традицію Гоголь добре знав і високо цінував, про що промовляє його неодноразово засвідчена у «Вибраних місцях...», листуванні, записниках глибока зацікавленість творами таких авторів, як Іоаннікій Ґалятовський, Лазар Баранович, Дмитро Туптало (Ростовський), Стефан Яворський; з достатньою переконливістю доведено об'єктивну духовну тяглість поміж Гоголем і Скворородою, їхню типологічну близькість як на рівні світогляду, світобачення, мораль-

них засад, поетики, так і щодо вельми неординарних рис ментальности, психіки, трибу життя. Знехтувати ці факти і чинники релігійно-духовного життя Гоголя, цю сутнісно значущу складову, національну генетику і специфіку його «богомислення» – означає дати однобічне – а відтак і спотворене – висвітлення проблеми, щонайменше некоректне її тлумачення. Коли хочемо простежити і дослідити вплив на моральну концепцію Гоголя, зокрема і ту, що він її мав намір втілити у «Мертвих душах», настанов Святого Письма, Ісусових притч (хоч би притчу про таланти, якій П. Савчак приділяє особливу увагу), апостольських послань св. Павла, не можемо обминути релігійно-етичне вчення Сковороди, його домінуючу ідею самопізнання, філософію серця, особливий інтерес і прихильність до особистости й спадщини апостола Павла. Досліджуючи сенсову структуру і жанрову природу «Вибраних місць із листування з друзями», не полишмо поза увагою традицію послань-апеляцій Івана Вишенського, української барокової проповідницької, полемічної, учительної літератури, діалогів і листування того ж Сковороди. Водночас, характеризуючи Гоголеву христологію і сотеріологію, не обминемо також дражливий факт співіснування в нього декларацій у дусі московської ортодоксії, войовничо антикатолицьких висловлювань з ознаками конфесійної толерантности, притаманної українському християнству; згадаймо відомий інтерес Гоголя не тільки до східньої патристики, а й до спадщини ранньохристиянського мисленника Блаженного Августина і Томи Кемпійського, його зауваження, що, мовляв, «тільки у Римі можна молитися», а з другого боку, визнання у листі до С. Шевирьова, що він прийшов «до Христа радше протестантським, ніж католицьким шляхом»¹¹⁶. Тут, як і у прагненні Гоголя до злиття проблем релігійно-моральних з економічними, відлунюються, за спостереженням Д. Чижевського, доволі поширені свого часу в українському православ'ї симпатії до протестантизму.

Тож доводиться визнати, і Савчакові «Страсті за Чичиковим...» це потверджують: поки що ходить не більш як про можливу перспективу подальшої розробки постколониальною українською гуманітаристикою одного з важливих і актуальних напрямків у гоголезнавстві...

* * *

Завершую, чи радше перериваю, студію трьома крапками – на знак того, що «далі буде», *має бути*, адже процес формування і становлення українського постколоніального гоголезнавства триває.

А наразі – три... ні, не висновки (для них не наспів час)... три аргументи для обґрунтування поданого у цих нарисах окремішнього розгляду нашого зарубіжного гоголезнавства.

Раз – що окремішність ця достатньою мірою умовна, зрештою, сподіваюся, читач помітив, що у процесі розмови весь час виникають доконечні кореляції з тими або тими фактами і тенденціями досоветського, «уесесерівського» і постсоветського гоголезнавства.

Друге: зарубіжне українське гоголезнавство являє інтерес як «дзеркало» емігрантської та діаспорної літературної (і то не тільки літературної) свідомости, різних її ідеологічних та соціопсихологічних граней; водночас це ще й своєрідний «монітор», який дає змогу простежити динаміку розвитку цієї свідомости, бодай деякі її особливості на різних історичних етапах.

І третє: це відгалуження українського гоголезнавства, попри всі відзначені слабкості, крайності, однобічність та інші гріхи, у кращих своїх зразках мало і посьогодні зберігає, так би мовити, компенсаторне наукове значення, оскільки його представники, дарма що не завжди в один гуж і не поспіль усцінно, але шукали і шукають (часом не без результату) шляхів до розв'язання тих проблем Гоголевої спадщини і Гоголя як особистості, котрі протягом десятиліть силою відомих причин були на «матеріку» або при-

речені на кривотлумачення, або попросту ідеологічно табуовані, а нині (лихо сьогочасне!), заступані надміром антиколоніальної екзальтації, поки що не посіли гідного місця на дискурсивному полі.

ПРИМІТКИ

1. Наші дні. – 1943. – Ч. 7. – С. 8. Інформацію про цей факт я вперше дістав від М.Ільницького, знаного дослідника літературного життя Львова ХХ століття, зокрема підкупаційного періоду 1941–44 рр., автора, без пересади, піонерської книжки «Драма без катарсису». Я користуюся з нагоди, щоб скласти шановному колезі свою щирю подяку.

2. Щоденник Аркадія Любченка. 2/ХІ-41 р. – 21/ІІ-45 р. – Львів – Нью-Йорк, 1999. – С. 147.

3. Див.: *Ільницький М.* Драма без катарсису. Сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття. – Львів, 1999. – С. 88.

4. Щоденник Аркадія Любченка. – С. 147.

5. *Шерех Ю.* 28 днів особливої служби соціалістичній батьківщині і по тому. Бувальщина і небувальщина // *Сучасність.* – 1998. – Ч. 10. – С. 105.

6. *Шерех Ю.* Спроби дружніх портретів. 2. Пан Євген // *Сучасність.* – 2000. – Ч. 3. – С. 131.

7. *Маланюк Є.* Гоголь в літературознавстві // *Вежа.* – 1997. – № 6–7. – С. 208–209.

8. Наші дні. – 1943. – Ч. 7. – С. 8.

9. Цей рукопис знайшов у празькому архіві поетового сина, Богдана Маланюка, підготував до друку й оприлюднив зі своїм коментарем Л.Кущенко (див.: *Вежа.* – 1997. – № 6–7). Фрагмент, з якого взято наведену вище критичну оцінку дискусії, датовано тим самим 1943 роком, тобто Маланюк писав його по теплому сліду.

10. *Вежа.* – 1997. – № 6–7. – С. 209, 210.

11. У листі до А.Любченка від 23 червня 1943 р. Маланюк, згадуючи про «львівський тиждень» («як чарівний сон»), торкається лишень своїх перетрактацій з тамтешнім видавництвом щодо монографії про Гоголя, а також питань, які стосуються його проблематичного переїзду до Львова, але нічого не пише про гоголівську дискусію (Дорогий Аркадію. Листування та архіварія літературного середовища України 1922–1945 рр. – Львів, 2001. – С. 176–177).

12. Щодо цього порядкового числівника потрібне застереження. Дослідник проблеми В.Ісаїв, канадський професор-соціолог, нараховує п'ять імміграційних хвиль до країн Північної Америки за період від кінця ХІХ до кінця ХХ ст.ст. (див.: *Ісаїв В.* Альтернативи діаспорної ідентичности // *Критика.* 2002. Ч. 1 2 [51 52]). Я у своїй статті підхожу з іншого боку: розглядаю, по перше, не імміграцію, а політичну еміграцію, по друге, ексклюзивно особливий її сегмент, літературний. Тут існують різні пункти відліку. Часом до емігрантської літератури відносять творчість кожного письменника, який протягом тривалого часу і – що важливо – з будь-яких причин жив і працював поза межами своєї батьківщини. Під цим оглядом першим емігрантом в українській літературі називають Шевченка, а тих, хто опинився в екзилі на наступних крутозламах нашої історії, вважають вже відповідно як «дру-

гу хвилю», «третю» і т.ін. Подібній «грі у нумерацію» можна було б не надавати значення, якби йшлося про питання, сказати б, суто технічне, але так не є. Я не вважаю потрібним і коректним розмивання граней між абсолютно різними своєю природою і сенсом явищами. Шевченко був не емігрантом, а арештантом і засланим; Гоголь протягом років жив в Італії, бо його вабила блакитна височина Кампан'ї, у Вічному Місті вловлювалося щось старосвітське, і він почував себе так, наче «заїхав до старовинних малоросійських поміщиків»; перебування Грушевського у підавстрійському Львові було радше науковим відрядженням, правдивим емігрантом він став лише 1919 року, як трохи пізніше Маланюк.

13. *Донцов Д.* Дві літератури нашої доби. – Львів, 1991 (репринт з видання: Торонто, 1958). – С. 279.

14. *Маланюк Є.* Дмитро Донцов. (До 75-ліття) // Євген Маланюк. Книга спостережень. Статті про літературу. – К., 1997. – С. 342–343.

15. *Вежа.* – 1997. – № 6–7. – С. 209, 211, 212.

16. Там само. – С. 214.

17. *Сивокінь Г.М.* «Самототожність письменника» як методологічна пропозиція. // Самототожність письменника. До методології сучасного літературознавства. – К., 1999. – С. 7.

18. *Куценко Л.* Dominus Маланюк: тло і постать. – Кіровоград, 2001. – С. 255–256.

19. *Нахлік О.* Гоголь в інтерпретації Євгена Маланюка // Оксана Нахлік. Письменник – нація – універсум. Світоглядні та художні шукання в літературі ХІХ–ХХ століть. – Львів, 1999. – С. 124–125.

20. *Див.: Грабович Г.* Гоголь і міф України // Сучасність. – 1994. – Ч. 9.

21. *Донцов Д.* Націоналізм. – Львів, 1926. – С. 154–155, 157–158.

22. *Донцов Д.* Дух нашої давнини. – Драгобич, 1991 (передрук з видання: Прага, 1944). – С. 36, 39.

23. *Донцов Д.* Дві літератури нашої доби. – С. 71, 106.

24. Там само. – С. 9.

25. *Маланюк Є.* Книга спостережень. Статті про літературу. – С. 385.

26. *Череватенко Л.* Гоголіана Юрія Липи // Київ. – 2001. – № 9–10. – С. 145.

27. *Маланюк Є.* Книга спостережень. Статті про літературу. С. 383.

28. Цит. за: *Череватенко Л.* Гоголіана Юрія Липи. – С. 145.

29. *Липа Ю.* Бій за українську літературу. – Варшава, 1935. – С. 83.

30. *Липа Ю.* Чаклун із хутора. // Київ. – 2001. – № 9–10. – С. 162, 161.

31. *Маланюк Є.* Книга спостережень. Статті про літературу. С. 387, 385, 371.

32. *Грушевський М.* Юбилей Миколи Гоголя. // Літературно-науковий вістник. – 1909. – Кн. III. – С. 608.

33. Київ. – 2001. – № 9–10. – С. 157.

34. *Луца Ю.* Бій за українську літературу. – С. 82.
35. *Київ.* – 2001. – № 9–10. – С. 157.
36. Там само. – С. 157, 158.
37. *Вежа.* – 1997. – № 6–7. – С. 215, 209, 216.
38. *Маланюк Є.* Книга спостережень. Статті про літературу. – С. 135, 161, 67.
39. *Маланюк Є.* Книга спостережень. Фрагменти. Від Кобзаря до нації. Студії і роздуми. – К., 1995. – С. 230.
40. Див.: *Салига Т.* Залізних імператор строф... // Євген Маланюк. Поезії. – Львів, 1992. – С. 15.
41. *Луца Ю.* Призначення України. – Львів, 1938.
42. *Куценко Л.* Dominus Маланюк: тло і постать. – С. 253–254.
43. Саме ґрунтовна обізнаність з російською літературою, вільне почування себе в її простороні дозволили Маланюкові сформулювати свою (інша річ, що доволі суб'єктивну) концепцію «підмінування» російського письменства гоголівськими «елементами розкладу й вибуховості, привидами й страховищами, які прийшлося геть пізніше побачити нам на власні очі». У статті «Гоголь – Гоголь» він писав: «Заклавши мимоволі підвалини під «велику» російську літературу, Гоголь, так само мимоволі, загасив передовсім соняшно-аполлінійську (античного й французького походження) поезію Пушкіна та його плеяди, викривив органічний розвій молоді російської літератури і, що найгірше, отруїв її трупною отрутою своєї, російською державою замордованої, душі» (Маланюк Є. Книга спостережень. Статті про літературу. – С. 388).
44. *Доленга С.* Поет тьми і хаосу // Ми. (Варшава). – 1935. – Ч. 4. – С. 130.
45. *Маланюк Є.* Книга спостережень. Статті про літературу. – С. 71.
46. Див.: *Наєнко М.К.* Історія українського літературознавства. Підручник. Вид. 2-е, зі змінами і доповненнями. – К., 2001. – С. 154–155.
47. Див.: *Прицак О., Шевченко И.* Памяти Дмитрия Чижевского // Философская и социологическая мысль. – 1990. – № 10, 11; *Янцен В.* Дмитрий Чижевский в Германии (из архивов Халле) // Там само. – 1992. – № 12; *Лисовый В.* Дмитрий Иванович Чижевский: онтология, гносеология, философия культуры // Там само. – 1994. – № 5–6; *Надъярных Н.С.* Феноменология Д. Чижевского в зеркале и «зазеркалье» литературной практики // Литературное зарубежье: проблема национальной идентичности. – Вып. I. – М., 2000.
48. *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. Виправлене видання. К., 1992 (перше видання Прага, 1931). – С. 5, 6, 8, 17.
49. *Надъярных Н.С.* Феноменология Д. Чижевского в зеркале и «зазеркалье» литературной практики. – С. 12.
50. *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. – С. 15.
51. *Чижевський Д.* Філософія на Україні. Вид. 2. – Ч. I. – Прага, 1929. – С. 70.
52. *Чижевський Д.* Історія української літератури. Від початків до доби реалізму. Тернопіль, 1994 (передрук з видання: *Чижевський Д.*

Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Нью-Йорк, 1956). – С. 292.

53. Там само. – С. 363.

54. *Чижевський Д.* Гоголь Микола // Енциклопедія українознавства. – Львів, 1993. – Т. 1. – С. 391, шпальта 1. (Репринтне відтворення видання 1955–84 рр.).

55. *Петров В., Чижевський Д., Глобенко М.* Українська література; Мірчук Іван. Історія української культури. – Мюнхен; Львів, 1994. – С. 164.

56. Див.: *Надгярных Н.С.* Феноменологія Д. Чижевського в зеркалі і «зазеркальє» літературної практики. – С. 26–32; *Врубель В.А. Д.И. Чижевський і його стаття «Неизвестный Гоголь»* // Гоголь: матеріали і дослідження. – М., 1995.

57. *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. – С. 15–16.

58. *Чижевський Д.* О «Шинели» Гоголя // Философская и социологическая мысль. – 1994. – № 5–6. – С. 94.

59. *Чижевський Д.И.* Неизвестный Гоголь // Гоголь: матеріали і дослідження. – С. 214.

60. Там само. – С. 218.

61. *Чижевський Д.* Три книги о Гоголе // Новый журнал. – Нью-Йорк. – 1955. – Кн. ХLI. – С. 283.

62. *Зеньковский В.* Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.). Воспоминания. – М., 1995. – С. 11.

63. *Павличко С.* Дискурс модернізму в українській літературі. – К., 1997. – С. 240. Начерк літературного життя в українському середовищі на теренах повоєнної Німеччини подає Ігор Качуровський у статті «Покоління другої світової війни в літературі української діаспори» (Кур'єр Кривбасу. – № 147. – 2002. – Лютий).

64. *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи. Харків, 1998. – Т. I. – С. 193, 177, 173.

65. *Павличко С.* Дискурс модернізму в українській літературі. С. 253, 252.

66. *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. – Т. I. – С. 34, 30, 32.

67. Там само. – С. 238, 239, 246.

68. Див.: *Лавріненко Ю.* Тодосій Осьмачка (літературна силуета) // Розстріляне Відродження. Антологія 1917 – 1933. – Париж, 1959. – С. 223; Слабошпицький Михайло. Тодось Осьмачка. Літературний профіль // Михайло Слабошпицький. Тодось Осьмачка. Никифор Дровняк із Крилиці. – К., 1995. – С. 45; *Колесниченко-Братунь Н.* «Старший боярин» Т. Осьмачки і традиції європейської прози // Дзвін. – 1995. – № 4(606). – С. 61; *Зборовська Н.* «Танцююча зірка» Тодосія Осьмачки. – К., 1996. С. 27; *Шевчук В.* «Людина між свідомістю і природою». Про прозовий триптих Тодосія Осьмачки // Кур'єр Кривбасу. – № 99–100. 1998. Квітень. – С. 103, 105.

69. Київська старовина. – 2001. – № 2. – С. 91.

70. *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. – Т. I. – С. 526, 527.

71. Шерех Ю. Поза книжками і з книжок. – К., 1998. – С. 135, 134.
72. Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. – Т. I. – С. 47.
73. Там само. – С. 177.
74. Там само. – С. 368.
75. На думку Яра Славутича, «`хитрий малорос` М.Гоголь звернувся до російської мови з певною місією – засобами імперського `язька` прославити Україну в світі» (Славутич Яр. Чого Микола Гоголь писав російською мовою? // Микола Гоголь і світова культура (Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 185-річчю з дня народження письменника). – К.; Ніжин, 1994. – С. 132.
76. Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. – Т. II. – С. 298.
77. Тарнавський О. Літературний Львів, 1939–1944. – Львів, 1995. – С. 110.
78. Гльницький М. Драма без катарсису. – С. 96.
79. Шерех Ю. Там само. – С. 310.
80. Соловей О. Впровідне слово до «Сеньйора Ніколо» Юрія Косача // Сучасність. – 2000. – Ч.11. – С. 10. Далі посилання на цю публікацію подано у тексті.
81. Луцький Ю. Автобіографія // Між Гоголем і Шевченком. – К., 1998. – С. 14, 15.
82. На сторожі. Друга частина споминів Юрія Луцького. – К., 2000. – С. 86–87.
83. Забужко О. Людина й культура: коментар до одиссеї українського космополіта // Юрій Луцький. На перехресті. – Луцьк, 1999. – С. 152, 156–157.
84. Луцький Ю. Між Гоголем і Шевченком. – К., 1998. – Переклад англійського видання: George S.N. Lutsky. Between Gogol's and Ševčenko. – München, 1978.
85. З листа Ю.Луцького до автора цих рядків від 22 серпня 1996 року.
86. Luskuj G. The Anguish of Mykola Hohol a.k.a. Nikolai Gogol. – Toronto, 1998.
87. Рябчук М. Новий погляд на стару контрверсію // Юрій Луцький. Між Гоголем і Шевченком. – С. 5–7.
88. Луцький Ю. Між Гоголем і Шевченком. – С. 17. Далі посилання на сторінки цього видання подано у тексті.
89. На сторожі. Друга частина споминів Юрія Луцького. – С. 76.
90. Луцький Ю. Листування з Євгеном Сверстюком. – Балтимор–Торонто, 1992. С. 29, 60.
91. З листа Ю.Луцького до автора цих рядків від 19 березня 1997 р.
92. Там само.
93. Павлишин М. «Покинути рідні береги, не покидаючи рідних горизонтів». Літературознавство Юрія Луцького // Сучасність. – 1999. – Ч. 5. – С. 122.
94. З листа Ю.Луцького від 22 серпня 1996 року.
95. Див.: Шлемкевич М. Загублена українська людина. (Фрагменти) // Україна: філософський етиюд століть. Хроніка 2000. – К., 2000. – II. – С. 321–322.

96. Див.: *Бойко-Блохин Ю.* До основ світовідчуження М.В.Гоголя // Українська Вільна Академія Наук у США. Науковий збірник. (1945–1950–1995). – IV. – Нью-Йорк, 1999.

97. *Голубенко П.* Україна і Росія у світлі культурних взаємин. – К., 1993 (перше видання: Нью-Йорк – Париж – Торонто, 1987). Посилання зазначено у тексті.

98. *Стромецький О.* Гоголь. Дослідження стилю, філософії, методів та розвитку персонажів (українською, англійською та російською мовами). – Львів, 1994. Посилання подано у тексті.

99. *Шевченко Т.* Повне збір. творів. У 6 т. – Київ, 1964. – Т. 6. – С. 314.

100. Див.: *Данилевский Г.* Знакомство с Гоголем. (Из литературных воспоминаний) // Исторический вестник. – 1886. – № 12. – С. 478-479. Жак Жасмен (Jaquou Jasmin, 1798 – 1864) – провансальський поет, один із засновників і провідників (разом з Ж.Руманілем і Ф.Містралем) культурно-національного руху за відродження провансальської літератури, традицій трубадурів.

101. *Чапленко В.* Українізми в мові М.Гоголя // Slavistica. – Augsburg, 1948. – Ч. 2. (I–X). – С. 12.

102. *Шевченко Т.* Повне збір. творів. У 6 т. – Т. 6. – С. 314.

103. Див.: *Пчілка О.* Переклади з Н.Гоголя. – К., 1876. – С. 3.

104. С.Р. Шотландская литература // Энциклопедический словарь. Т. XXXIX^a. Ф.А.Брокгауз (Лейпциг). И.А.Ефрон (С.-Петербург). – СПб., 1903. – С. 811, шпальта 1. С. 812, шпальта 1.

105. Критика. – 2000. – Ч. 3 (29).

106. *Грабович Г.* До історії української літератури. Дослідження, есе, полеміка. – К., 1997. Посилання на сторінки цього видання подаються у тексті.

107. *Грабович Г.* Гоголь і міф України // Сучасність. – 1994. – Ч. 9.

108. *Луцький Ю.* Листування з Євгеном Сверстюком. – С. 67.

109. Там само.

110. Тут і далі статтю цитую за українськомовним примірником, що його автор свого часу люб'язно мені передав; на жаль, не маю відомостей, чи був цей варіант (як пізніше російськомовний) надрукований, проте не бачу причин, щоб на нього не покликатися.

111. Див.: *Шевчук В.* Втрачене сонце України, або Микола Гоголь як український письменник // Микола Гоголь. Програмні твори. I. К., 2000; *Шевчук В.* «Відсутність світла», або Микола Гоголь як російський письменник // Там само. II.

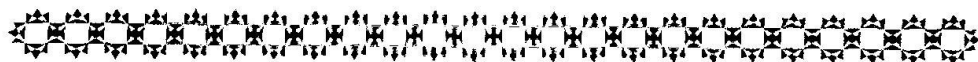
112. П.Савчак відзначає у примітці, що на можливість такої паралелі звертає увагу М.Ямпольський у книзі «Демон и лабиринт. (Диаграммы, деформации, мимезис)» (М., 1996), «але не розробляє її».

113. Див.: *Барабаш Ю.* «Коли забуду тебе, Єрусалиме...». Гоголь і Шевченко: порівняльно-типологічні студії. – Харків, 2001. – С. 118, 118, 122–124.

114. *Sawczak P.* The Passions of Chichikov: Gogols Soteriological Beliefs // Гоголезнавчі студії / Гоголеведческие студии. Вып. 7. – Пізенин, 2001

115. Див.: *Ушкалов Л.* Українське барокове богومислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків, 2001.

116. Переписка Н.В.Гоголя. В 2 т. – М., 1988. – Т. 2. – С. 341.

Зміст

Від головного редактора	3
Барабаш Ю. ГОГОЛЬ У ЛІТЕРАТУРНІЙ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ЗАРУБІЖЖЯ (Нариси сприйняття та інтерпретацій)	
Від автора	5
I. ЕМІГРАЦІЯ – ДОЛЯ І СВІТОПОЧУВАННЯ	6
Чому Гоголь?	6
“Український ключ”	11
Гоголівський трикутник (Маланюк – Донцов – Ю.Липа)	17
Без політики	28
II. ТРОЄ ЮРІЇВ, АБО ПЕЙЗАЖ ПІСЛЯ БОЙОВИЩА	44
“Планета ДіПі” (Юрій Шерех)	45
“Планета ДіПі” й далі (Юрій Косач)	52
Поза “планетою ДіПі” (Юрій Луцький)	61
III. “АНТИ-“ І “ПОСТ-“	75
Гоголь як діяч національного резистансу?	75
На мовному перехресті	82
Шотландсько-ірландські паралелі в імперському контексті	86
“...Дай відповідь”	92
Від Allegro agitato – до Moderato	101

ЗМІСТ
ПОПЕРЕДНІХ ВИПУСКІВ
«ГОГОЛЕЗНАВЧИХ СТУДІЙ»

Гоголезнавчі студії: Статті і дослідження. Випуск перший.
Гоголеведческие студии. Выпуск первый. – Ніжин, 1996. – 63 с.

Статті, дослідження

Дмитро Наливайко (Київ). Первинні образи в творчості Гоголя
Вадим Скуратівський (Київ). Гоголь у становленні нової української літератури

Нинель Арват (Нежин). Художественно-изобразительная роль ритма в повести Н.В. Гоголя «Тарас Бульба»

Владимир Воропаев (Москва). «Горьким словом моим посмеюся» (о духовном смысле комедии Н.В. Гоголя «Ревизор»)

Олександр Ковальчук (Нежин). Любов – порятунок від страху (стратегія пошуку шляхів порятунку суспільства у «Вибраних місцях...» М. Гоголя)

Павел Михед (Нежин). Гоголь на путях к новой эстетике слова

Юрий Хоменко (Нежин). Гоголь и Твардовский (из опыта интерпретации)

Павел Михед (Нежин). «Из лона скорби к утешению...» (Сильвио Пеллико в творческой судьбе Н.В. Гоголя)

Гоголезнавчі студії: Статті і дослідження. Випуск другий.
Гоголеведческие студии. Выпуск второй. – Ніжин, 1997. – 138 с.

Статті, дослідження

Владимир Воропаев (Москва). От чего умер Гоголь

Олександр Ковальчук (Нежин). «Авторська сповідь» М. Гоголя (своєрідність бачення світу «українською людиною»)

Юрій Барабаш (Москва). Бінарна опозиція «батьківщина — чужина» в Гоголя і Шевченка

Марина Новикова (Симферополь). Ирина Шама (Запорожье)
Символика позднего Гоголя

Игорь Вишоградов (Москва). «Тарас Бульба» и отношение Н.В. Гоголя к католицизму (к изучению вопроса)

Семен Абрамович (Черноацы). Замечки об изучении писательской позиции позднего Гоголя

Павел Михед (Нежин). Способы сакрализации художественного слова в «Выбранных местах из переписки с друзьями» Н.В. Гоголя (заметки к новой эстетике писателя)

Вадим Скуратовский (Киев). На пороге как бы двойного бытия (из наблюдений над мирами Гоголя)

Владимир Звизняцковский (Киев). К проблеме художественного метода Гоголя

Рецензії

Н.М.Жаркевич, Ю.В. Якубина (Нежин). Старый новый Гоголь. Рец. на кн.: *Воропаев В.* Духом схимник сокрушенный... Жизнь и творчество Н.В. Гоголя в свете православия. – М., 1994. – 159 с.

О. Ковальчук (Нежин). Українська русистика – крок у гоголезнавчому напрямку. Рец. на кн.: *Стромецький О.* Гоголь. – Львів, 1994.

Г. Киричок (Нежин). Адекватность – точность или множественность прочтения? Рец. на кн.: *Есаулов И.* Спектр адекватности в истолковании литературного произведения «Миргород» Н.В.Гоголя. – М., 1995. – 101 с.

Бібліографія

Бібліографія літератури про Гоголя, що вийшла в Україні у 1995–1996 рр. Уклала Лариса Гранатович

Библиография произведений Н.В.Гоголя и литературы о нем на русском языке (1995–1996). Составил Владимир Воропаев

Гоголезнавчі студії. Випуск третій. Гоголеведческие студии. Випуск третий. Гоголь: бібліографічні посібники і джерела. Анотований покажчик / Упоряд. Гранатович Л.В., Михальський Є.М., Михед П.В. – Ніжин, 1998. – 80с.

Павло Михед. *З історії гоголівської бібліографії*

Гоголезнавчі студії. Випуск четвертий. Гоголеведческие студии. Випуск четвертый. – Ніжин, 1999. – 213 с.

Статті, дослідження

Владимир Воропаев (Москва). Поздний Гоголь (1842–1852): новые аспекты изучения

Владимир Денисов (Санкт-Петербург). Метафора Храма в художественной прозе Н.В.Гоголя

Юрій Барабаш (Москва). «Страшна помста»: релігійно-етичний вимір (фрагменти)

Семен Абрамович (Черновцы). «Такой нехороший народ, что ему надо на самую голову наплевать»? (Польский и еврейский мир в «Тарасе Бульбе»)

Владислав Кривонос (Елец). «Петербургские повести» Н.В.Гоголя и евангельская топика

Игорь Виноградов (Москва) Гоголь и Белинский: к проблеме полемики

Олександр Ковальчук (Нежин). Гоголь – «русский Христос»? (Текст поэмы «Мертві душі» як засіб самоідентифікації автора)

Сергей Шульц (Ростов-на-Дону). Гоголь: от драматургии к «Размышлению о Божественной литургии» (аспект исторической поэтики)

Людмила Остапенко, Павел Михед (Нежин) Две веши пророческого слова в русской литературе: Гоголь и Достоевский

Елена Анненкова (Санкт-Петербург). Две книги переходного десятилетия («Сумерки» Е.А. Баратынского и «Выбранные места из переписки с друзьями» Н.В.Гоголя)

Дебют

Владислав Томачинский (Москва). К вопросу о своеобразии стиля «Выбранных мест из переписки с друзьями» Н.В.Гоголя

Огляди, рецензії

Григорий Киричок (Нежин). О почве и судьбе Гоголя. Рец. на кн.: *Барабаш Ю.Я.* Почва и судьба. Гоголь и украинская литература: у истоков. – М., 1995.

Тетяна Михед (Нежин). Дволикый страдник: Микола – Николай Гоголь. Рец. на кн.: *George Luckyj.* The Anquish of Mykola Hohol a.k.a. Nikolai Gogol. Toronto. 1998, 117 p.

Бібліографія

Бібліографія літератури про Гоголя, що вийшла в Україні 1997 року. Підгот. Лариса Граштович (*Нежин*)

Библиография произведений Н.В.Гоголя и литературы о нем, вышедшая в России в 1997 году. Сост. Владимир Воропаев (Москва)

Гоголь в литературе русского зарубежья. Сост. Владимир Воропаев (Москва)

Гоголезнавчі студії. Випуск п'ятий. Гоголеведческие студии. Выпуск пятый. – Ніжин, 2000. – 243 с.

Статті і дослідження

Павло Михед (Ніжин). Основні напрямки вивчення творчості Гоголя: підсумки і перспективи

Олександр Ковальчук (Ніжин). Страх як проблема українського буття (гоголівська проекція)

Владимир Денисов (Санкт-Петербург). Изображение Козачества в раннем творчестве Н.В. Гоголя и его «Взгляд на составление Малороссии» (о замысле поэтической истории народа)

Юрій Барабаш (Москва). «Страшна помста»: релігійно-етичний аспект – II («Тарас Бульба»)

Надія Поліщук (Львів). «Страшна помста» М.Гоголя: спроба відчитання міфологічного тексту

Семен Абрамович (Чернівці). Макабристика в повісті Гоголя «Страшна помста»

Ігорь Виноградов (Москва). Повесть Н.В. Гоголя «Вий»: К истории замысла и его интерпретации

Нинель Арват (Нежин). О троичности в повести Н.В.Гоголя «Вий»

Сергей Шульц (Ростов-на-Дону). Миф о художнике в контексте нарративной двуплановости повести «Вий»

Владислав Кривонос (Елец). Собачья тема в «Тарасе Бульбе» Гоголя

Андрей Фаустов (Воронеж). Заколдованное место у Гоголя и Пушкина (несколько замечаний)

Валентина Мацапура (Полтава). Синтез языческих и христианских мотивов в «Вечерах на хуторе близ Диканьки» Гоголя

Владимир Воропаев (Москва). «Нет другой двери...» Евангелие в жизни Гоголя

Юрій Луцький (Торонто). На хуторі біля Диканьки

Дебют

Катерина Ісаєнко (Ніжин). Уваги до дискусії П.Кулішова і М.Максимовича про українські повісті Гоголя

Огляди, рецензії

Григорій Киричок (Нежин). Гоголь сквозь религиозно-мистическую призму. Рец. на кн.: *Гончаров С.А.* Творчество Гоголя в религиозно-мистическом контексте: Монография. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 1997. – 340 с.

Людмила Остапенко (Нежин) Исследование мотивики Гоголя, или О колдовской силе его «заколдованных мест». Рец. на кн.: *Кривонос В.Ш.* Мотивы художественной прозы Гоголя. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 1999. – 251 с.

Бібліографія

Бібліографія творів Миколи Гоголя і література про нього, що вийшла в Україні 1998 року. Підгот. Лариса Гранатович (Ніжин)

Библиография произведений Н.В.Гоголя и литературы о нем на русском языке (1998). Сост. Владимир Воропаев (Москва)

Библиография произведений Н.В.Гоголя и литературы о нем на русском языке: дополнение (1995–1997). Сост. Владимир Воропаев (Москва)

Гоголезнавчі студії. Випуск шостий. Гоголеведческие студии. Випуск шестой. – Ніжин, 2000. – 60 с.

Павло Михед. Сучасна ніжинська гоголіана

Бібліографія

Бібліографія праць ніжинських вчених про Гоголя (1979–1999). Уклад. Лариса Гранатович

Гоголезнавчі студії. Випуск сьомий. Гоголеведческие студии. Випуск седьмой. – Ніжин, 2001. – 183 с.

Статті, дослідження

Павел Михед (Нежин). Творчество Гоголя в свете украинской русистики: о некоторых проблемах изучения

Юрій Барабаш (Москва). Спрощене малярство чи візантійський іконопис? (До питання про Гоголеву концепцію християнського мистецтва)

Юлия Якубина (Нежин). К истокам страха у Гоголя (нежинский период)

Олександр Ковальчук (Ніжин). Страх як проблема українського буття (гоголівська проекція)

Владислав Кривонос (Самара). Экзистенциальные аспекты в «Риме» Гоголя

Сергей Шульц (Ростов). «Записки сумасшедшего» Гоголя и «Записки сумасшедшего» Л.Толстого: топика и нарратив

Peter Sawczak (Мельбурн). The Passions of Chichikov: Gogol's Soteriological Scheme

Игорь Виноградов (Москва). Исторические воззрения Гоголя и замысел поэмы «Мертвые души»

Николай Хомук (Томск). Архитектоника лабиринта в поэме Н.В.Гоголя «Мертвые души»

Владимир Денисов (Санкт-Петербург). Изображение Козачества в раннем творчестве Н.В.Гоголя (идея «исторического романа»)

Семен Абрамович (Чернівці). Предметний світ у Гоголя

Мария Янушкевич (Томск). Авторская позиция предсмертного слова в «Выбранных местах из переписки с друзьями» Гоголя и «Нравственных письмах к Луцилию» Сенеки как основа своеобразия «предельного» жанра

Ювілеї

Владимир Воропаев (Москва). Жизнь с Гоголем (К 120-летию со дня рождения Бориса Зайцева)

Наші публікації

Тень великого Гоголя. Воспоминания фельдшера Зайцева

Огляди, рецензії

Григорій Киричок (Ніжин). Гоголь і художнє творення історії (сучасні інтерпретації). Рец. на кн.: *Зарецкий В.А.* Народные исторические предания в творчестве Н.В.Гоголя. История и биографии. Монография. – Екатеринбург; Стерлитамак, 1999. – 463 с.; *Сенько І.М.* Історія у дзеркалі літератури. – Ужгород, 2000. 100 с.

Федор Евсеев (Нежин). Об архетипах земли и власти в творчестве Н.В.Гоголя. Рец. на кн.: *Иваницкий А.И.* Гоголь. Морфология земли и власти. К вопросу о культурно-исторических основах подсознательного. – М.: РГУ, 2000. – 188 с.

Бібліографія

Список авторефератов диссертаций, посвященных творчеству Н.В.Гоголя (1945–2000). Подгот. Владимир Воропаев (*Москва*)

Бібліографія творів Миколи Гоголя і літератури про нього, що вийшла в Україна 1999 року. Підгот. Лариса Гранатович (*Ніжин*)

Библиография произведений Н.В. Гоголя и литературы о нем на русском языке (1999). Подгот. Владимир Воропаев (*Москва*)

Гоголезнавчі студії. Випуск восьмий. Летопись жизни и творчества Н.Гоголя. Нежинский период (1820–1828) / Сост. Жаркевич Н.М. – от составителей, 1821, 1823, 1825, 1827 гг., примечания; Кирилук З.В. – 1820г; Якубина Ю.В. – 1822, 1824, 1826, 1828 гг., примечания, аннотированный указатель имен. / Вступ, ст. Михед П.В. – Нежин: НГПУ, 2002. – 232 с.

Павел Михед Н.В.Гоголь в Гимназии высших наук кн. Безбородько (проблемы изучения)

Гоголезнавчі студії. Випуск дев'ятий. Гоголеведческие студии. Выпуск девятый. – Ніжин, 2002. – 232 с.

Статті, дослідження

Владимир Денисов (*Санкт-Петербург*). Изображение Козачества в раннем творчестве Н.В.Гоголя (бунтовщик Тарас и другие)

Іван Сенько (*Ужгород*). Гоголівський Шпонька у контексті історії України

Владимир Кривонос (*Самара*). Сон Тараса в «Тарасе Бульбе» Гоголя

Игорь Виноградов (*Москва*). Повесть Н.В.Гоголя «Шинель»: к истории замысла и его интерпретации

Семен Абрамович (*Черновцы*). Эротика в «Мертвых душах»

Елена Балдина (*Москва*). Гоголь и Белинский: о литературно-эстетическом аспекте полемики

Ігор Мойсєїв (*Київ*). Гоголівські перемови (діалогіка роздвоєння та увзасмнення)

Сергей Шульц (*Ростов*). «Женитьба» Гоголя и «Живой труп» Толстого в життійном контексте

Павло Михед (*Ніжин*). Про гоголівський ідіолект російської мови, або Як Олександр Македонський завоював Росію

Всеволод Сахаров (*Москва*). Пророки романтизма

Наші публікації. Із історії гоголезнавства

Михайл Погодин. Кончина Гоголя

Владимир Воропаев. Некролог М.П.Погодина «Кончина Гоголя»

Віктор Петров. Петербурзькі повісті М.Гоголя

Світлана Матвієнко. Межі інтерпретації

Владимир Воропаев. Воронский и его «Гоголь»

Огляди і рецензії

Олена Моціяка (Нежин). «Ти смієшся, а я плачу». Рец. на кн.: Барабаш Юрій. «Коли забуду тебе, Єрусалиме...» Гоголь і Шевченко. Порівняльно-типологічні студії. – Харків: Акта, 2001. – 373 с.

Сергей Шульц (Ростов). Диалог символистов с Гоголем. Рец. на кн.: Сугай Л.А. Гоголь и символисты. – М., 1999. – 376 с.

Юлия Якубина (Нежин). Поздний Гоголь: духовная проза. Рец. на кн.: Н.В.Гоголь. Духовная проза / Сост., вступ, ст., комментарии И.А.Виноградова, В.А.Воропаева. – М.: Изд-во «Отчий дом», 2001. – 567 с.

Григорий Киричок (Нежин). Гоголь: границы литературы – границы религии. Рец. на кн.: Виноградов И.А. Гоголь – Художник и мыслитель: христианские основы мировоззрения. – М.: Наследие, 2000. – 448 с.

Александр Чоботко (Нежин). Диалог христианских душ. Рец. на кн.: Переписка Н.В.Гоголя Н.Н.Шереметьевой / Вступ. ст. И.А.Виноградова., подг. текста, комментарии И.А.Виноградова, В.А.Воропаева. – М., 2001. – 255 с.

Владимир Воропаев (Москва). Песнь благодарения Богу. О новых текстах Гоголя. Рец. на кн.: Неизданный Гоголь. Изд. подгот. И.А. Виноградов. – М.: Наследие, 2001.-660 с.

Анкета «Гоголезнавчих студій»

Юрій Барабаш (Москва)

Юрий Манн (Москва)

Бібліографія

Библиография произведений Н.В.Гоголя и литературы о нем на русском языке (2000). Подгот. Владимир Воропаев (Москва).

Бібліографія творів Миколи Гоголя і літератури про його життя і творчість, що вийшла в Україні (2000). Підгот. Лариса Гринтович (Нежин).

Гоголезнавчі студії. Випуск десятій. Гоголеведческие студии. Выход десятій. Ковальчук О.Г. Гоголь: буття і страх. – Ніжин, 2002. – 80 с.

1. Страх як проблема українського буття.
2. Російське буття і страх.
3. «Авторська сповідь» М.Гоголя (своєрідність бачення світу «українського людиною»).
4. Незаангажованість буттям – дорога в смерть (останні дні Гоголя).

Гоголезнавчі студії. Випуск одинадцятій. Гоголеведческие студии. Выход одинадцятій. Луцький Ю.О. Страдництво Миколи Гоголя, званого також як Ніколай Гоголь. – К.: Знання України, 2002. – 113 с. (Переклад з англ. Тетяни Михед.)

Павло Михед. Остання книга Юрія Луцького (передмова)

Для заметок

Наукове видання

НОВІ ГОГОЛЕЗНАВЧІ СТУДІЇ
Випуск 1 (12)

Юрій Якович БАРАБАШ
ГОГОЛЬ У ЛІТЕРАТУРНІЙ СВІДОМОСТІ
УКРАЇНСЬКОГО ЗАРУБІЖЖЯ
(Нариси сприйняття та інтерпретацій)

(українською мовою)

Дизайн,
комп'ютерна верстка
О. А. Попова

Підписано до друку з оригінал-макету 25.05.2004 р.
Формат 84 x 108 ¹/₃₂. Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура «SchoolBook». Ум.-вид. арк. 6,9.
Замовлення № 780.

Віддруковано в ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф"
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК №1115, від 12.11.2002 р.
м. Ніжин, вул. Шевченка, 109 А,
тел. (04631) 3-11-08

